

Bidrag

til Kundskab om de danske Riøbstæders Borger-
væbning og Deeltagelse i Krigsvæsenet
i en Deel af det 16de Aarhundrede

af
P. B. Jacobsen,
Statsraad og Committet i Rentekammeret.

I.

Indledning: om Krigsvæsenet i Almindelighed.

Det 16de Aarhundrede afgav, som i mange andre Henseender, saaledes ogsaa hvad Krigsvæsenet angik, en Overgang fra Middelalderens Brug til den nyere Tids Indretninger, Skikke og Fremgangsmaader. Baade med Hensyn til Krigsmaterialet og dets Anvendelse var der skeet og skeete der Forandringer, hvoraf igien adskillige efterhaanden maatte medvirke til at forandre Maximerne i selve Krigskunsten, hvad der dog først især lod sig tilsyne længere ind i det 17de Aarhundrede. Vi erindre her foreløbigt om Krudtets Opfindelse og Benyttelsen af Skydevaaben i Krigen, og deriblandt Indførelsen af det svære Skydt. Dette gjaldt ogsaa i Henseende til Søkrigen. Men ved denne indtraadte tillige en anden stor Forandring. Skibsfarten, ved Exemplet fra Besejlingen af de nyligt opdagede, til fjerne, før ubekjendte, Verdensdele hørende Egne, og ved Benyttelsen af de Midler, som havde gjort de nye Opdagelser mulige eller fremmet dem videre, hvoriblandt især Compasjet, blev drevet i en dristigere Aand, ogsaa i krigerisk Henseende, end hidtil havde været Tilfældet selv her i Norden, hvor Visingstog, hanseatisk Magt og Victualiebrødrene

Voldsomheder i øvrigt giennem Aarhundreder havde sat Rigerne i Bevægelse. De danske Konger havde vistnok alt forhen stadigen en-
 deel Skibe, men neppe en egentlig Flaade; og en saadan kunde ikke
 let blive til uden en Indretning, som den, der i dette Aarhun-
 drede uddannede sig paa „Holmen“ ved den Stads ypperlige
 Havn, som lidt efter lidt gik over til at blive et stadigere
 Opholdssted, en Residensstad, for Kongerne; ikke at tale om
 Fornødenheden af saadanne Penge-Ressourcer, der allene kunde
 forskaffes under et fastere begrundet Regent-Dynastie, saaledes
 som det oldenburgske Huus blev det fra Christian den 3des
 Tid, og ved Forandringer i Rigsindtægternes Arter, Størrelse
 og Oppebørsel, der nu efterhaanden indførtes, skøndt langsomt
 og ikke i saadant Omfang, som Forandringen af Statsforfat-
 ningen 1660 siden gjorde det muligt.

Det er ikke det 16de Aarhundredes Krigsvæsen i det Hele,
 eller her i Danmark under Christian den 3de og Frederik den
 2den, som jeg her tænker at behandle; men de Materier, jeg vil
 søge at udvikle, staae dog i saadan Sammenhæng med hiin
 Vienstand, at jeg maa berøre adskillige af dens Dele, inden
 jeg gaaer over til mit egentlige Forhavende.

Da Christian den 3de endelig efter en lang Kamp var
 kommen i Besiddelse af Thronen, førte han vel i sin øvrige
 Regieringstid saa godt som ingen egentlige Krige; men hans
 Stilling til den med Christian den 2den nær besvogrede tydske
 Keiser, der tillige var Hersker i Nederlandene, saavel som til
 den affatte, fangue Konges øvrige, fremmede Slægt og Ven-
 ner, samt Forholdene i Tydskland, og selv det nu og da
 spændte Forhold til Sverrigs nye Konge, bevirkede, at han
 hyppigen maatte sætte sig og sine Riger paa en Krigsfod, der
 gjorde et stadigere Værn, og jævnlig endog Tilberedelser af
 Betydning fornødne; hvorved man maa erindre, at, om
 endog Mistanke og Rygter oftere findes i den Tid at have

frembragt ugrundet Frygt og deraf flydende Forholdsregler til Forsvar, saa kunde dette dog ikke være anderledes i en Tidssalder, hvor de allersleste af de Midler, Regjeringerne nu have til at komme til Kundskab om andre Magters Hensigter, aldeles fattedes. Frederik den 2den førte i den første Deel af sin Regjering to Krige, hvoraf den ene var lang og udtærende; om de sidste 17 Aar af hans Regjering gielder, skiondt i ringere Grad, Endeel af hvad vi nys anførte med Hensyn til hans Formand. Ogsaa i den Tid giordes militaire Demonstrationer fornødne, og med Befæstningen af Slotte eller Byer og disses Forsvar m. m. maatte der stadigt holdes Væ. Med Hensyn til Søværnet kom ogsaa andre Diemed i Betragtning. Sørovere, enten uden al, endog blot tilsyneladende Hiemmel, eller med Kaperbreve, udstedte af den spanske Regjering eller af de nederlandske Insurgenter, eller med saadanne Breve fra begge Sider, bemægtigede sig i Vesterhavet, ja selv i Østersøen, danske Skibe og dansk Eiendom, ikke mindre end andre Nationers, som de danske Konger formeente det Pligt at beskytte i de deres Riger tilgrændsende Have. Dette gik meget hyppigt paa, og foranledigede ofte Udrustninger, stundom af ikke ubetydelige Flaader, fra den danske Regjering. Paa den anden Side stræbte denne at forhindre flere fremmede Nationers allerede da begyndte Forsøg paa at skaffe sig en Handelsvei til Rusland omkring Nordlandene, og i denne Hensigt udsendtes oftere smaa Flaader til Havene deromkring. Til Island afgik ligeledes under Chr. 3die og Fred. 2den hyppigen armerede Skibe. I Store-Belt vare jævnlig et eller flere Skibe¹⁾ beordrede for at paasee, at ingen Fremmede, dem undtagen,

¹⁾ I 1571 var Antallet endog 4, under Jørgen Abildgaard (Canc. Tegn. Nr. 11, fol. 376—77); dog skulde de ikke blot passe, at Ingen forløb Kongens Told, men ogsaa at ingen Sørovere eller Fribyttere seilede giennem hans Strømme.

hvem det var tilladt at erlægge Drefunds-Tolden i Nyborg, seilede igiennem Beltet; saa og for at passe paa, at hine privilegerede Skibe betalte Tolden i Nyborg. Ogsaa paa Strømmen ved Kastrup Knæ nær Kiøbenhavn synes et Bagtskib at have været jævnligen stationeret²⁾; ikke at omtale flere mere specielle Tilfælde, i hvilke berøbnede Skibe bleve udskiftede.

Vi have endnu at tilføie nogle Ord om Flaadernes Bestanddele og Skibenes Antal, Bemanding, Anførselen paa dem m. m., ligesom ogsaa om Armeernes Sammensætning, Udrustning, Tienestetid o. s. v. Flaadens Størrelse var naturligvis høist forskjellig efter de forskjellige Tiemed, hvori den udrustedes. I 1543 skal³⁾ en Flaade af 40 Skibe med en Besætning af 10,000 Mand, under Mogens Gyldenstiernes Anførsel, være sendt ud i Nordsøen. I 1555 var en stor Mængde Skibes Udredelse paalagt Kiøbstæderne og Norge, hvilke Skibe forøenede med de kongelige maae have udgiort et meget betydeligt Antal. I den svenske Krig under Frederik den 2den udsendtes saagodtsom hvert Aar Flaader; af disse bestod Peder Skrams i 1563 af 27 Skibe, foruden Proviantskibe og mindre Fartøier, med 4600 Mand; den, der i 1564 blev udsendt under Herluf Trolle, bestod af 28 eller 29 Skibe; men til begge disse seiede sig ogsaa lybske Orlogsskibe. De danske Skibe vare — kjøbte eller her byggede — deels Kongerne selv tilhørende, deels leverede fra Kiøbstæderne og enkelte Landdistricter, og deels, men i denne Periode meget sjældent, saafremt det overhovedet er kommet til mere end Trudsel: fremmede Skibe anholdte, i Aar i Helsingør, efter den af de danske

²⁾ Efter Brev af 21de Marts 1578 (Sjæll. Tegn. Nr. 14, fol. 36) skulde Jørgen Abildgaard ligge der med det kongelige Skib „Arabatzen“ en Tid lang, for at skulle have Bested af fremmede Skibe, som løb op og ned ad Strømmen efter gammel Brug og Sædvane.

³⁾ Hørlberg, Danmarks Hist. II. 367. jvfr. Krag 1, 263.

Konger i umindelige Tider paaftaaede Ret i denne Henseende. Af Kongelige Skibe havde der til forskjellige Tider flere eller færre; i 1555 nævnes saaledes 13⁴⁾ vel armerede; men der kan vel have været flere; i 1559 nævnes 16 som „fornemste“ Skibe af den kongelige Flaade⁵⁾. De to før ommeldte Flaader, der udsendtes 1563 og 1564, bestod uden tvivl ene af kongelige Skibe. Ved Kongens Formaling i 1572⁶⁾ blev et Besøg afslagt paa Flaaden, der laae ved Holmen for Kiøbenhavn (nogle Orlogsskibe vare dog paa Togter), og ved denne Leilighed nævnes omtrent 39 som de „synderligste,“ foruden „Galeier, Goffardieskibe, Jagter, Pinter“ o. fl. — Vel har paa den Tid en stor Deel af Orlogsskibene sandsynligviis ikke været saa store og især ikke saa vel forsynede med grovt Skydt, som de senere Tiders Krigsskibe. Imidlertid have vi dog Beretning om enkelte af Datidens Skibe, der maae have været af ikke liden Betydning. Det berømte svenske Skib *Makelös*, der sprang i Luften 1564, førte omtrent 170 Kanoner⁷⁾, hvoraf dog den største Deel var af mindre Caliber; Besætningen herpaa var ogsaa saa stor, at over 800 Mand af denne omkom ved den Leilighed. Det i Aaret 1572 byggede Skib *St. Oluf* var 70 Alen langt i Kiolen; og det var neppe det samme, der omtales i en Reise 1600⁸⁾ som bygget af Frederik den 2den, af 1500 Læsters Drægtighed. I 1582 købte Kongen et Skib for den særdeles betydelige Sum af 16000 Daler (nu Specier). Forresten give nogle saa Beretninger, vi endnu have med Hensyn til enkelte Tilfælde, om Skibenes Bemænding og Skydt

⁴⁾ Af Geheime-Archivet i Gardes Efterretninger om Sømagten, 1 Bd. S. 38—40.

⁵⁾ Resen S. 28.

⁶⁾ Resen S. 269.

⁷⁾ De specificeres i Danske Mag. 3die Bd. S. 217, og hos Garde I., S. 57, jvf. ogsaa Resen S. 110, hvorefter 165 Stykker gik tilgrunde med Skibet.

⁸⁾ De Sønnske nye Samsinger 3 Bd. 2 H. S. 99.

noget nærmere Fegreb om deres større eller mindre Betydning. Hertil hører Beskrivelsen over det Skibbrud, den store danske Flaade under Hans Lauritzen leed 1566 under Gulland, hvoraf⁹⁾ sees, at det danske¹⁰⁾ Admiralskib Samson havde en Besætning af henved 1100 Mand; Vice-Admiralskibet Hannibal over 950; et andet: Mercurius over 700; men de fleste 200 til 300¹¹⁾. Ogsaa kan hertil henføres Beretningen fra 1555¹²⁾ om de kongelige Skibes Skydt, hvori dog endel Tal ikke have været at læse paa Grund af Manuscriptets Bessadigelse. Til Oplysning om Flaadens og Skibenes Forsyning med Føtælie kan især tiene en Fortegnelse — paa 4 à 5 Ark, — der findes i Geheime-Archivet, over 32 kongelige Skibe og den fornødne Føtælie for ethvert af dem. Ved ethvert Skib, undtagen ved det første, Fortuna, er tilføjet et Tal, som uden tvivl betegner Mandskabets Antal; dette varierer fra 465 til 26; i Alt udgiøre disse Tal, sammensatte, 4914. De forskellige Qvanta for de forskellige Skibe tør jeg ikke her trætte mine Læsere med at angive; men ved Slutningen af det omhandlede Hefte anføres „Summa Summarum“ for alle Skibene saaledes:

Flest 2704 Sider.

Kiød, saltet, 551 Kroppe.

Smør, 11 Læster 3½ Tdr. 1 Ød.

Sild 22½ Læst ½ Td.

⁹⁾ Refen S. 161.

¹⁰⁾ Det lybste, Morianen, havde omtrent 1000 Mand.

¹¹⁾ Hermed stemme ogsaa Anførslerne hos Garde (I, 59—61) om Lauritzens Flaade.

¹²⁾ Garde I, 38 ff. Den er hentet fra Geheime-Archivet. Entelte andre Optegnelser, f. Ex. den hos Garde S. 28 ff, af Skibene og det Antal „Baadsmænd,“ som tiene paa dem, maa bruges med nogen Forsigtighed. Foruden nemlig at andre, utrykte, ikke altid lade sig bringe i Overensstemmelse dermed, omtales i hine ikke Antallet af de egentlige Krigsfolk, Skytter m. v., som andre Data vise at have været med.

Gist, saltet, 25 Læster 2½ [eller 3] Tdr.

„Eller Idhøslandh“ ferske [meget utydeligt] 15150.

Gryn 25 Læster 3½ Td. 1½ Fd.

Brød 153½ Læst.

Ol 531½ Læst 2 Tdr.

Salt 4 Læster 4½ Td.

Endnu vil jeg her kun anføre Indholdet af en Optegnelse over endeel af Skibet Samson's Udrustning, der findes i Cancelliets Protocoller omtrent fra 1545¹³⁾. Denne Optegnelse, der er overskrevet: „denne efterskrevne Italie og Udrædelse skal Samson have til Søes, naar han skal bemannes imod Fienderne,“ viser, at der skulde være ombord 80 Skippere og Baadsmand, og 400 Knegte, danske og tyske; af Krudt ansættes 2 Læster, af Bly 8 Skippund; det øvrige anføres saaledes: Ol 80 Læster, Brød 40 Læster, Smør 4 Læster, Glest 1000 Sider, Riød 10 Læster, Sild 6 Læster, tør Hvidling 10,000, saltet Gist 4 Læster, Urter, Gryn¹⁴⁾ 5 Læster, Eddike 1 Læst, Salt 2 Læster. Desuden nævnes 1 Td. Lys, 300 Knabfæde, 50 Knabstøbe og 30 Tudekander¹⁵⁾. Men der hørte vel i det Hele Mere til. — Hvad endelig Bemanningens Beskaffenhed angaaer, da vare endeel af Gølfene paa Skibene forud i stadig kongelig Tjeneste; andre ogsaa hvervede, inden eller uden Landet, til det enkelte Tog eller den forestaaende Krig; desforuden vare adskillige Lehnsmænd pligtige til at stille, alternative, et vist Antal enten Ryttere eller Skibsfolk, og den øvrige Besætning udfyldtes af

¹³⁾ Reg. over alle Lande Nr. 4, fol. 496. Dette Skib „Samson“ er dog vel neppe det, der siden forliste i 1566.

¹⁴⁾ Formodentlig: Urter og Gryn?

¹⁵⁾ 3 Geh. Archivets findes en Beregning, af 1560, over hvad der vilde medgaae til 400 Baadsmand 1 Maaned. Den sætter dog tildeels et andet Forhold.

Kiøbstæderne og tildeels af Landet; hvorved dog kan bemærkes, at den ældre Indretning af Havnelag paa den Tid synes aldeles gaaet af Brug i Danmark. Over de store Flaader commandede en „øverste Admiral“ (Kigens Admiral indførtes først mod Periodens Slutning). Stundom, men meget sjældent, nævnes en „Under-Admiral“ som Commandeur over en lille Flaade paa et eller andet Tog¹⁶). Ellers kaldtes den over en saadan Flaade Commanderende blot Admiral. Der-
 efter fulgte „Skibsheidsmændene,“ stundom med en Lieutenant og nogle andre, oftest Adelige, som befalende hvert enkelt Skib. Ogsaa „Qvarttermestere“ findes nævnte. At den simple Besætning bestod af „Baadsmand“ (Matroser) og Røgte eller Skytter, hvilke sidste uidentivt ogsaa betiente Artilleriet, er alt foran bemærket. Skippere og Styrmand omtales nu og da; derimod forekomme hyppigere Bardskærere, Ribere og Trommeslaaere, samt Haandværkere, ikke at tale om Skibsbyggere, som dog nok ikke, eller sjældent, førtes med paa de færdiggjorte Skibe.

Armeerne vare ikke nær saa store som i senere Tider. Da Frederik den 2den begyndte Krigen mod Sverrige, bestod Hæren¹⁷), som synes at have været anseet for meget betydelig, af 4000 Ryttere og 24,000 Fodfolk, fremmede Tropper, rigtignok foruden Landets egne Undersaatter; men disse sidste Antal kan ikke have været stort, eftersom Kongen ikke vilde besvære dem meget paa dette første Tog. Vel udsfreves de siden hen under Krigen i ikke ringe Antal; men derimod blev en stor Deel af det fremmede Krigsfolk meget snart efter deres Antagelse igien afstakket, og ifkun en mindre Deel beholdtes, hvortil dog senere antoges nogle flere. Fodfolkets i den mod Ditmarskerne 1559 bestemte Hær udgjorde henimod 20,000

¹⁶) Saaledes Peder Krusfeldt 1565 som Anfører for en lille Flaade, der gik ad Femmern til (Tegn. Nr. 8 s. 277—78); jvf. Refen S. 141.

¹⁷) Refen S. 91.

Mand¹⁸⁾; men endeel blev uidentivt hjemforløvet efter Mynstringen, der forudgik Krigen; idetmindste var dette Tilfældet med den fyenske og jydske Adels Folk, der dog formodenlig hørte til Cavalleriet. Vaabenarterne vare Infanterie, Cavallerie og Artillerie, eller „Archeliet,“ om hvilket sidste her tillands paa hiin Tid dog endnu mindre vides, end om de første. Infanteriet og Cavalleriet vare inddeelte i Faner, Fanniker eller Fænlein¹⁹⁾, som det synes ikke altid af samme Størrelse, idet der forekommer Tegn til at 500 Knegte have udgjort en Fane, men en saadan ogsaa, hvis jeg ikke mindes feil, sees at have bestaaet af et mindre Antal, 250 til 300. Roder var en Underafdeling, stundom paa 30 Mand. Andre Afdelinger synes ikke at have været organiserede²⁰⁾. Fodfolket forekommer dels som Knegte, Landsknegte, og dels som Bøsseskytter eller Hageskytter. I øvrigt var Mandskabet ogsaa i Armeerne enten hvervet — i Riget og i Udlandet — eller udskrevet; det hvervede Folk var for en Deel stadigt, i det navnlig Fæstninger og befæstede Slotte især vare forsynede med Garnisoner af denne Art; det udskrevne Mandskab leveredes dels af Lehnsmændene som saadanne, og af Adelen i Almindelighed, i Forbindelse med deres egen personlige Krigstjeneste; dels ogsaa af Riøbstæderne men især af Landdistricterne, og det fornemmelig fra de Provindser, hvori Krigen førtes eller som vare denne nærmest. Det saaledes af Landet, saavelsom det af Riøbstæderne leverede Mandskab var Infanterister; Adelen, deriblandt ogsaa Lehnsmændene

¹⁸⁾ Refen S. 8.

¹⁹⁾ Bore militaire Historikere stielne mellem Faner — for Cavalleriet, — og Fanniker for Infanteriet; men jeg troer ikke, at disse Udtryks Anvendelse har været meget bestemt i Danmark, paa den Tid i det mindste.

²⁰⁾ Regimenter var sikkert enten en lidt senere, eller i alt Fald fremmed Benævnelse, hvormed man i Danmark ikke forbandt et Begreb, der svarede til dette Ord's Brug i tidligere Tider.

mændene, og deres Medfølgere horte for største Delen til Caval-
leriet²¹). Specielt kan endnu nævnes de tvende Smaacorps,
Hoffinderne, med deres beredne Folt, der udgjorde Hof- eller
Livfanen²²), samt Drabanterne, som nok altid tiende tilføds.
— Over hele Armeen var sat en Feltøverst, forskiel-
lig fra Rigsmarshen, hvilken sidste nærmest er at ligne med
en Krigsminister; thiendt ogsaa han unegtelig ofte stod eller
blev sat i Spidsen for selve Hæren. Feltøverst havde oftere
en Lieutenant eller Vicarius, ligesom og saakaldte Krigscom-
missairer med sig; disse sidste vare dog væsentlig Raadgivere
og medsendte tildeels i andre end egentlige Krigsoiemed, f. Ex.
for at handle med Indvaanerne af de fiendtlige Provindser,
man ventede at indtage, om de Vilkaar, under hvilke de skulde
træde ind under dansk Herredømme, m. m.²³). Øverst
commanderede mindre, detacherede Krigshobe, ligesom der ogsaa
forekommer i Syvaarskrigen Tale om Øverst over de danske
Knegte, over de fremmede Knegte o. s. v. Under dem stode
igien Hovedsmændene eller Capitainer, uden Tvivl som Anførere
for Fanerne; de havde igien hver uidentvivl een Lieutenant;
fremdeles kan mærkes Færiferne, der, som det synes, førte
selve Fanen eller Standarten²⁴). — Iøvrigt fandt, som be-
kiendt, endnu ingen egentlig Uniformering Sted paa hiin Tid;
et Slags Gensformighed opnaaedes for mindre Hobe ved eens-

²¹) Enkelte Borgere kunde som Eiere af Jordegods komme til at levere
Gerust-Peste. Desuden findes nogle Undtagelser; see et Br. af August
1565, der ommeldes længere hen.

²²) Jof. min Afs. om kongelige Rathold, Borgerleier og Glæstier i
Hiit. Tidstr. 2 Bd. S. 45 ff.

²³) Stundom tales om en Feltmarskalk; saaledes: »Vor Feltmarskalk
Johas von Dralen« i et Brev af 21de Nov. 1569 (Tegn. Nr. 10,
fol. 46v).

²⁴) Profesferne, navnlig Rigtis Profos, Archelimesteren m. fl. kunne her
blot i forbigaaende nævnes i en Anmærkning.

farvet Klæde til Dragten og især til det saakaldte Felttegn, dengang uidentviisl især et Skjærf eller større Baand. — Til det Foregaaende skulle vi ikkun tilføie, at, ligesom naar Flaaden havde søgt Winterhavnen, de Skibe, der ikke tilhørte Kongen, ordentligviis hiemsendtes til de Kiøbstæder m. m., hvorfra de vare leverede: saaledes forlovedes ogsaa gierne endeel af det indfødte Krigsfolk, naar Hæren drog i Winterleie, hvilket, med en enkelt bekiendt Undtagelse, næsten hvert Aar skeete meget tidligt.

Efter disse faa Bemærkninger om Datidens Krigsvæsen i Almindelighed, der kun skulle give, som Indledning, en meget sammentrængt Fremstilling af en hidtil lidet bearbejdet Materie og derfor nødvendigviis har maattet savne en Mængde nærmere Modificationer, Angivelse af Undtagelser m. v., som ellers kunde være at tillægge, skride vi over til den egentlige Gienstand for denne Afhandling.

II.

Om Udredelsen af Krigsskibe ved Kiøbstæderne.

Den Krigstjeneste, Kiøbstedborgerne præsterede, henhørte, som allerede anført, saavel til Sø- som til Land-Tjenesten. Udskrivningen til Søtjenesten skeete enten, i en Deel af denne Periode, i Forbindelse med Paalæg til Byerne om at udrede og udruste Skibe, til hvilke Stæderne da ogsaa leverede Besætning; eller der udfreves et vist Antal Mænd af Byerne til at bemande de kongelige eller andre Skibe, som skulde udgiøre Flaaden paa det forestaaende Tog — Det Første skulle vi først omtale; og tage derved Sagen mere fra Synspunktet af selve Skibenes Udredning.

Det første Tilfælde i denne Periode, vi herved stode paa, skriver sig fra 1555. Den 23de Febr. bemeldte Aar (St.

Matthiae Apostoli Aften ²⁵⁾, udgif Breve, som det hedder: til alle Kiøbstæderne i Danmark, saaledes lydende:

Christian etc. Vor Gunst tilførn! Vider, at for de mangfoldige Klagemaal, som har været for os af vore Undersaatter og andre søfarende Folk, som søge deres Næring og Biergning tilføes, at de ofte overfaldes af Sørovere og andre Udliggere, roves og fratages hvad de have med at fare, som mange af vore Undersaatter i disse forgangne Aar tit og ofte vederfaret er; da paa det at vore Strømme maae holdes rene, saa at vore Undersaatter, saa vel som andre søfarende Mænd, der seile paa deres rette Reiser, maae fare med Fred: ere vi vorden tileens med vort elskelige Danmarks Riges Raad, at vi i denne tilkommende Sommer ville lade udrede nogle vore Drlogs-Skibe med vore Undersaatters Hielp, som skulle løbe ud i Søen (deels) for at beskytte og haandhæve den søfarende Mand og nedlægge de modtvillige Skalle og Sørovere, som tage fra vore Undersaatter og Andre i Søen, og (deels), dersom vore Ziender ville foretage Noget imod os, at vi da saameget desbedre kunne giøre dem Modstand. Thi bede vi Eder og ville, at I tiltænke at udgiøre (udrede) et godt Drlogs-Skib med Skydt, Krudt, Lod og andet Tilbehør, som altid kan bruges dertil, naar Behov gøres; og naar samme Skib ikke bruges paa Drlogs Wiis, at I da kunne lade det løbe med Eders Kiøbmandskab, Eder og Eders By til Gavn og Forbedring. Vi have befaleet Os elskelige R. R., at de ydermere derom skulle give Eder vor Willie tilkiende; at I derfor ville have dem betroet udi hvad de saa paa vore Vegne foregivendes werde, og derudi lade Eder findes godvillige, som Vi

²⁵⁾ Canc. Tegn. Nr. 1, fol. 503.

Eder tiltroer. Dertil Vi Os visseligen forlade. Befalende Eder Gud. Actum Nyborg Sct. Matthiae Apostoli Aften anno 1555.

Derefter nævnes de, som skulde drive Forhandlingerne med Stæderne om at udrede Skibe; det var Eiler Rønnow og Antonius Bryffe i Fyen, Byrge Trolle og Jørgen Brade i Siælland og Smaalandene, og Herr Mogens Gyldenstierne med Claus Urne i Skaane. Jylland nævnes saaledes ikke her; men at en lignende Foranstaltning blev eller var truffet der, sees af et i Geheime-Archivet værende Document²⁶⁾, hvorefter alle Kiøbstæderne i Nørre-Jylland skulde udruste til Philippi Jacobi Dag, med Skydt, Krudt, Lod og gode værgagtige Karle, samt deres Baaben, Bærge og Proviant for 4 Maanedes, saaledes som Jørgen Lyffe og Niels Lange paa Kongens Begne vare komne overeens med Borgermestre, Raad og Menighed i de jydske Kiøbstæder:

Rolding	en Jagt paa 30	Læster 30	Mand og 24	Marer.
Beile	— — —	30 —	24 —	
Horsens	— — —	40 —	40 —	og 30 —
Narhuus	en Væiert —	60 —	60 —	
Randers	en Jagt —	30 —	30 —	og 24 —
Grenaae	en Noe-Jagt —	10 —	10 —	
Ebeltoft	— — —	9 —	9 —	
Aalborg	et Orlogsskib —	80 —	80 —	
Skagen	— — —	10 —		
Hjørring	— — —	7 —		
Sæby	— — —	7 —		
Hobroe	en Noe-Jagt —	10 —	10 —	
Viborg	en Jagt —	30 —	30 —	og 24 —
Nykjøbing	— — —	14 —		
Thisted	— — —	14 —		
Skive	— — —	4 —		

} en Noe-Jagt paa 24
Læster 24 Mand.

} en Jagt paa 32 Læster
32 Mand og 26 Marer.

²⁶⁾ Dets Indhold er allerede indført i Gardes fornævnte Skrift I Bd. S. 32—33.

Lembvig	for 12 Læster	} en Laag paa 30 Læster 30 Mand og 24 Harer.
Ringkjøbing	— 10 —	
Holstebro	— 8 —	
Ribe	— 87½ — ²⁷⁾	} en Veiert eller Orlogsskib p. 100 Læst. 100 M.
Varde	— 12½ —	

Dette udgjorde 14 Skibe med 509 Mand.

I Forbindelse hermed kan alt bemærkes, at Ribe under 6:e Marts 1555 havde faaet Brev om, at dens Indvaanere ifkun skulde udruste et saa stort Skib, som kunde „flyde ind“ for Byen, men at de skulde bemane det med saamange Mand, som behøvedes til et Skib paa 100 Læster, til hvilke de vare taxerede. — Ved Brev af 5te April s A beordredes alle Kiøbstæderne, at fremsende Skibene saa betids, at de kunde være i Kiøbenhavn til 19de Mai. Til denne Tid vare imidlertid Skibene fra Stæderne i Skaane, Siælland, Byen og Smaalændene endnu ikke fremkomne; hvilket sees af en Grindrings-Skrivelse af 22de Mai²⁸⁾, ligesom det og fremgaaer af hvad vi nedenfor specielt skulle anføre af de Helsingørfske Protocoller. Endelig kunde Flaaden gaae ud i Begyndelsen af Junii, under Mogens Gyldenstiernes Anførsel. Den vendte allerede tilbage i August til Kiøbenhavn, med Undtagelse af nogle jydske Kiøbstad-Skibe, som fik Forlov at løbe hjem fra Flaaden uden at komme paa Rheden med de andre. Over Skibene blev taget en „Besigtelse“ der findes beskrevet i nogle i Geheime-Archivet beroende Documenter, som ere meddeelte af Commandeur Varde, og som vise, at Skibene vare stillede saaledes af Kiøbstæderne²⁹⁾:

²⁷⁾ Forholdet mellem disse Byer angives nemlig i Documentet en ottende Part for Varde imod Ribe.

²⁸⁾ De ovenfor ommeldte Skrivelser findes i Canc. Tegn. Nr. 4 fol. 515, 540 og 556.

²⁹⁾ I Bd. C. 34—36. De berørte Documenter har jeg ikke gennemgaaet, med Undtagelse af et Aft med mere generelle Bemærkninger

I Siælland.

Kiøbenhavn	et Skib med 100 Mand.	
Kiøge	— —	30 —
Helsingør, Roskilde, Slangerup	— —	30 —
Præstøe, Bordingborg	}	— — 30 —
Storeheddinge, Ringsted		
Skjelskør, Slagelse, Korsør	— —	40 —
Kallundborg, Holbæk, Nykøbing	— —	30 —
Nestved	— —	30 —
Stege	en Jagt —	20 —

I Skaane og Bleking.

Malmöe	et Skib paa 100 Læster med 60 Mand.	
Lund, til samme Skib		16 —
Landskrone	— — 80 —	30 —
Helsingborg, til samme Skib		16 —
Ystad	— — 80 —	100 —
Trälleborg	15 Mand	} en Jagt ell. Vinke 27 —
Gimbrishavn	6 —	
Falsterbo og Skanoer	6 —	
Mahus	12 —	} et Skib paa 50 Læster, 30 Mand.
Bæ	12 —	
Solvitsborg	6 —	
Muffer }		12 Mand.
Lyckna }		
Notneby	et Skib paa hundrede Læster med 30 Mand;	
„Fordi der er Raad til Skib“.		

I Halland.

Wardberg	15 Mand	} et Skib paa 50 Læster, 40 Mand.
Halmstad	15 —	
Falkenberg	5 —	
Laholm	5 —	

om Mangler ved Skibene, Skyddet m. m. dat. 25de Aug. 1555; om hvilke nedenfor lidt nærmere.

I Nørre-Jylland.

Horsens	et Skib paa 40 Læster med 40 Mand.
Marhuus	en Veiert — 60 — — 60 —
Beile	et Skib paa 30 Mand og 24 Mær.
Viborg	32 Mand
Skive	8 — } en Jagt paa 40 Mand.
Rolding	en Jagt paa 30 Mand og 24 Mær.
Nalborg	et Skib paa 100 Læster med 100 Mand.
Skagen, Sæby, Hjørring —	24 —
Nykjøbing, Thisted	24 —
Randers	40 Mand
Hobro	10 — } en Jagt paa 50 Læster, 50 —
Skeltøft, Grenaae	— 24 —
Ringkjøbing, Lemvig, Holstebro —	30 —
Ribe, Varde	et Skib 100 —

I Sjen.

Svendborg	et Skib med 40 Mand.
Assens	— — 30 —
Odense, Nyborg	— — 40 —
Taastrup, Rudkjøbing	— — 24 —
Kierteminde	12 Mand
Bogense	12 —
Middelfart	10 —
	} — — 34 —

Paa Lolland.

Nakskov, Maribo, Sørkjøbing	} et Skib med 31 Mand.
Nysted	

Paa Falster.

Stubbekjøbing, Nykjøbing	en Jagt med 20 Mand.
I Alt 34 Skibe og Jagter med 1442 Mand.	

Som man seer, ere disse tvende Optegnelser fra 1555, som jeg ikke har troet at burde undlade at meddele, uagtet de ere forhen trykte, indbyrdes ikke saa lidet afvigende. Uoverensstemmelserne ved jeg ikke at forklare. Derimod maa jeg

tilføie, at der Dagen efter hiin Besigtelses-Forretnings Datum udgif tvende Sæt Breve til endeel Kiøbstæder, hvilke Strivelser maae have staaet i Forbindelse med den ommeldte Forretning. Under 26de Aug. 1555 tilskreves nemlig³⁰⁾ Kiøbenhavn, Helsingør med Roskilde og Slangerup, Malmø, Landskrone, Østad, Trølleborg og Gimbrishavn, Horsens, Aarhus, Viborg, Aalborg, Faaborg og Rudkøbing, Kiærteminde med Bogenfse og Middelfart, Afsens, Svendborg, Næstved med Maribo og Saxkøbing samt Nysted og Stubbekøbing: at Herr Mogens Gyldestierne nu var kommen tilbage med Flaaden, og at Kongen har befaleet at forløve de ovenmeldte Byers Skibe at løbe hjem igien for deres Byer; hvorhos det, da det er forfaret, at der paa disse Skibe var stor Brøst for Skydt, befales, at Borgerne i hine Kiøbstæder skulle kiøbe eller lade støbe nogle gode Kobber-Stykker, som kunde vare og ikke forværres; Alt skulde holdes rede, naar Byerne en anden Gang bleve tilsagte om at udrede Skibe; men imidlertid kunde de bruge disse til at seile med deres Kiøbmandskab eller i andre Maader; m. m. Der tilføies endeligen: at Kongen ikke vil beføre dem med sliq Udredelse uden det er storligen fornødent. Et mindre Antal Kiøbstæder, nemlig Kiøge, Præstø med Bordingborg og Heddinge, samt Ringsted, Skielshør med Slagelse og Korsør, Kallundborg³¹⁾,

³⁰⁾ Fra Holmstrup; formodentlig det siællandste, i Tude-Perred. Canc. Teg. Nr. 4, fol. 575—77. I det ovenfor ommeldte Ark med Bemærkninger om Mangler o. s. v. af 25de Aug. 1555 siges ved disse Byer, at Skibene havde for lidt eller ikke godt Skydt, hvorimod Skibene selv gives Bifald.

³¹⁾ I det førnævnte Ark Bemærkninger nævnes Kallundborg, Holbet og Nyskøbing tilsammen.

Nestved, Beile, Kolding, Ribe, Rodneby³²⁾, tilstredes paa en lignende Maade; men med Afse over, at „der findes stor Brøst paa samme Skib, saa at det er for lidet, og ikke er saa dueligt til at bruge i Søen, som det sig burde, og heller ikke er forsynet med saa meget Skydt, som behov gjordes“; derfor paalægges det dem at have et godt, „dueligt“ Skib i Forraad, som kan tiene til at bruges i Søen, og at lade støbe eller købe dertil godt Kobber-Skydt og andet Skydt, med Lod, Krudt o. s. v. Endelig bemærkes, som alt ovenfor berørt, at nogle Byers Skibe allerede havde faaet Forlov til at løbe hjem, inden de andre kom til Kiøbenhavn, disse vare Skagen med Hjørring, Hobro, Ebeltoft, Grenaa³³⁾. Hvis man vil sammenholde de her saaledes anførte eller berørte Fortegnelser, vil man endnu bemærke nogle Udelabelser i den ene eller anden, m. m.; men jeg troer ikke det er nødvendigt at gaae nærmere ind paa Uoverensstemmelse.

Under 6te Marts 1556 forekommer der atter i Cancelliets Protokoller³⁴⁾ Skrivelser til alle Kiøbstæderne, af det Indhold: at man forrige Aar deels havde fundet stor Brøst paa mange af de af dem udrustede Skibe, og deels at der, hvor flere Byer vare sammenlagte til Udredning af eet Skib, hyppigt var blevet flaget over Uliighed i Taxationen indbyrdes mellem dem. Kongen havde derfor beordret R. R.³⁵⁾ at skulle forsamle Kiøbstæderne (eller deres Befuldmægtigede) i

³²⁾ Rodneby nævnes ikke i de ommeldte Bemærkninger; derimod under Halland: „Vardberg, Palmstad, Falkenberg og Laugholm skal have et bedre Skib og mere Skydt“. Ogsaa findes der „Odense, Ryborg, skal flye dem et større Skib og mere Skydt“.

³³⁾ Disse tre ere samlede under eet i de titnævnte Bemærkninger. Ved deres, som ved Skagens og Hjørrings Skib, findes kun udsat Mangel i Henseende til Skydt.

³⁴⁾ Tegn. Nr. 5 fol. 25—27.

³⁵⁾ 4 for Jylland, 4 for Fyen, 3 for Sjælland og Smaalandene og 3 for Skåne og Halland m. v.

Byen N. til en bestemt Dag — de jydske i Viborg den 18de Mai, de fynske i Odense, de sjællandske og smaalandiske i Ringsted, og de skaanske og hallandske, med dem for Bleking og Lister i Lund; Alt tredje Pindsedag, den 26de Mai — for der at giøre en Bestemmelse om Orlogsskibene, som skulle udredes af alle Kiøbstæderne, og hvorledes hvert Skib skal være udredet med Skydt og andet Tilbehør. Kiøbstæderne paalægges derfor, at sende til bestemte Tid og Sted en Borgermester, en Raadmand og een eller flere af Menigheden, med Fuldmagt o. s. v.³⁶⁾ Imidlertid fik dog ikke alle Kiøbstæderne Sagerne om deres Skibe afgjorte med de kongelige Fuldmægtige paa disse Møder. Ved Breve af 17de September 1556³⁷⁾ befale Kiøbstæderne i Skaane, Halland, m. v., at sende, hver By en Borgermester og en af Menigheden, med Fuldmagt til Malmø den 12te October, da Kongen selv nærmere vilde handle om hiin Sag. Lignende Breve udgif til Stæderne i Sjælland og Smaalandene den 3die December s. A.³⁸⁾ I Forbindelse hermed staaer igjen uden tvivl et Brev af 5te Januar 1557 til Borgermestre, Raadmænd og menige Borgere i Kiøbstæderne i Holland og Falster, samt Undersaatterne i Maribo og Rødbby³⁹⁾; i dette siges, at, efterdi det er bestemt, at Kiøbstedsmændene i Holland og Falster, samt Undersaatterne i Maribo og Rødbby, skulle tilfammen udrede et Skib paa en 60 Læster og 60 Personer, paa Orlogsvlis, med Skydt, Krudt, Lod, Fetallie og andet Tilbehør, vil Kongen: „at I skulle til det Behov udrede N. værgagtige Karle med Harnisk og god Bærge, og siden tage al anden Besværing med samme Skib

³⁶⁾ Forresten handles i disse Breve om Mynstringer; herom i en anden Afdeling af denne Afhandling.

³⁷⁾ Tegn. Nr. 5, fol. 89.

³⁸⁾ Tegn. Nr. 5, fol. 108.

³⁹⁾ Tegn. Nr. 5 fol. 16—17; see i øvrigt min Afh. om Kiøbstatvæsenet. Hist. Tidsskr. 5te Bd. S. 26—27.

at udrede ligesaa høit som Ederes Anpart med Gølf at udrede beløber sig"; o. s. v. Ifølge det tilhørende Register skulde Fordelingen være denne: Nakskov 20 Parter, Maribo 10, Rødby 6, Nysted 4, Stubbekjøbing 12, Nykjøbing 5, Særkjøbing 3.

I øvrigt bleve Kjøbstædernes Skibe neppe benyttede dette Aar. Jeg har idetmindste ikke truffet Spor dertil⁴⁰⁾. Men i 1558 var det betænkt at lade dem forsamles. Under 10de October 1557⁴¹⁾ beordredes nemlig alle Kjøbstæderne, til næste Foraar at være tilreede med deres Skibe, „som de ere satte for“, forsynede med Gølf, Jettallie, Skydt, Lod, Krudt og andet Tilbehør. Men de fleste bleve dog forsskaanede, i det efter Brev af 20de Decbr. s. A.⁴²⁾ ifkun følgende Byer skulde udrede Skibe, nemlig: Malmø 1 Skib; Landskrone, Helsingborg, Halmstad, Falkenberg, Raugholm og Bardberg tilsammen 1 Skib; Kiebenhavn 1 Skib; Helsingør, Roskilde, Kallundsborg, Slangerup, Holbek og Nykjøbing i Ddsherred tilsammen 1 Skib; Aalborg 1 Skib; Ribe og Varde tilsammen 1 Skib. Af disse søgte i det mindste Aalborg om Fritagelse, hvorom mere etsteds i det Følgende; og ved et Brev af 24de Januar 1558⁴³⁾ blev Udredelsen eller Afseilingen udsat indtil videre. Rimeligvis ere de dog, efter hvad man fra de helsingørskke Regnskaber synes at kunne slutte, virkelig løbne ud. Med Hensyn til 1559 har jeg Intet optegnet; men under 11te Mai 1560⁴⁴⁾ findes der et Brev til Kolding og Beile: at, eftersom de havde tilkiendegivet,

⁴⁰⁾ Det Brev, hvis Indhold Commandeur Garde i Bd. E. 40 har meddeelt af Geheime-Archivet, tyder ikke derpaa. Iøvrigt har jeg ikke selv seet dette Brev, hvis Indhold kun er givet summarisk hos Garde.

⁴¹⁾ Tegnelser, Nr. 5, fol. 280.

⁴²⁾ Tegnelser, Nr. 5, fol. 312.

⁴³⁾ Tegnelser, Nr. 5, fol. 320—21.

⁴⁴⁾ Tegnelser, Nr. 6, fol. 267.

hvor stor Besværing der paahænger dem med det Skib at udrede, som de ere taxerede for at holde Kongen og Riget til Tieneste, og derfor havde begieret, at Kongen vilde forskaane dem for Udredelsen af samme Skib, saa indvilligede Kongen i, at de maatte sælge og afhænde samme Skib, eller bruge det i anden Maade Byen til Fordeel; dog at de ikke maatte sælge det uden Riget, ligesom de og skulde skikke hvad Skydt, Lod og Krudt, som de havde i Forraad til samme Skib, strax med det Første til Nyborg og antvorde det til Lehnsmanden sammesteds; hvorhos de tilpligtedes til, hvis Kongen i Fremtiden skulde foraarsages at udrede Orlogsskibe, at komme ham villigen til Hielp med Folk og Fættallie. Slige Breve findes der ogsaa for nogle andre Kiøbstæder, i Aaret 1560; saasom for Aalsens, Middelfart og Bogenf 6te Marts, Svendborg og Nyborg ligeledes; Nakskov 5te April⁴⁵⁾. Derimod findes andensteds⁴⁶⁾ et kongeligt Brev af 16de Mai, hvorved gøres vitterligt, at Kongen nu har ladet „annamme af vore Undersaatter, Borgermestre, Raadmænd og menige Borgere her i vor Kiøbstad Aarhus det Orlogsskib, som de vare taxerede for at udgiøre Os og Riget til Bedste, med Skibsredskab, Anker og Tong, desligeste Skydt, Lod og Krudt, som derpaa fandtes. Thi lade vi for^{ne} vore Undersaatter qvit og fri for al ydermere Krav eller Eftermaning af Os eller vore Efterkommere, Konger i Danmark, for for^{ne} Skib og Tilbehør“ o. s. v. Et lignende Brev udgik for Ribe under 16de Julius 1560⁴⁷⁾. Meningen af disse Breve synes at have været, at de omhandlede Byer i det mindste for den nærmeste Fremtid

⁴⁵⁾ Sinsids. fol. 225 og 215.

⁴⁶⁾ Register Nr. 7, fol. 127.

⁴⁷⁾ Register Nr. 7, fol. 139—10; jvf. et af 6te Mai s. A. i Tegn. Nr. 6, fol. 265.

skulde fritages for at udrede Skib; men i saa Fald varede den Fritagelse ikke længe; i det der allerede den 1ste April 1563⁴⁸⁾, ved den sig nærmende svenske Krig, udstedtes Ordre til endel Kiøbstæder, hvoriblandt netop Aarhuus, om at udrede deres Skibe; hvorefter Jacob Brockenhuus skulde give dem nærmere Bæfted i Kiøbenhavn. Disse Byer vare: Kiøbenhavn 1 Skib; Skielstør⁴⁹⁾, Korsør og Slagelse 1 Skib; Næstved, Bordingborg og Præstø 1 Skib; Malmø 1 Skib; Østad, Trælleborg, Falssterbo, Skanør og Lund 1 Skib; Landskrone, Helsingborg, Halmstad, Falkenberg, Wadberg 1 Skib; Aarhuus, Bø, Gimbrishavn, Sylvisborg, Rodneby, Lyckau og Auster 1 Skib, Aarhuus 1 Skib; Viborg, Hobro, Skive, og Sæby 1 Skib; Nykiøbing, Thisted, Ringkiøbing og Holstebro 1 Skib; Aalborg 1 Skib. Om de andre Kiøbstæder forstaaedes, ved jeg ikke; Helsingør „leverede“ — som man af nogle Udtryk i denne Byes Regnskabsbøger seer — i Aaret 1561 i Forbindelse med de andre Stæder, som den var slaaet sammen med til Skibsudredning, et Skib. Senere omtales ikke nogen ny Skibsudredning; hvorimod det rigtignok i et Concept-Brev af 15de Marts 1566, som findes i Geheime-Archivet, siges: at, efterdi det Orlogsskib, som Landskrone med tilforordnede Kiøbstæder til Kongens og Rigets Tieneste for nogen Tid siden havde besøst og udgiort, var drevet i Land og saa fordærvet, at det ikke stod videre til at udrede, havde Kongen givet Landskrone dette Skib, at lade ophugge og anvende det til deres Byes Bedste, og ingen Tiltale lide derfor af andre deres tilforordnede Kiøbstæder. Disse ere de sidste Exempler, jeg har fundet

⁴⁸⁾ Tegh. Nr. 7, fol. 337.

⁴⁹⁾ J. Friis Edvardsens Skielstørs Beskrivelse, S. 73, tales om, at Skielstør og Kallundborg i 1562 udrustede et Skib til Krigstieneste, og at Udgiften paa hverd Part beløb 90 Mk. Men her er aabenbart flere Feiltagelser tilføiede. Jorrigt fritoges Skielstør, Slagelse og Korsør 23 Mai 1558 (Canc. Reg. 6, 169) paa 2 Aar for at udrede det Skib, de skulde udrede.

eller optegnet mig, om slige Udrustninger, hvorimod Udskrivning af Mandskab vedblev fremdeles, og nu langt stærkere, naturligtvis især under den i Aaret 1563 begyndte Krig.

Jeg har givet den ovenstaaende Fremstilling af Kjøbstædernes Skibs-Udredelse i sin Almindelighed tidsfølgevis, for at lade denne Forestilling udvikle sig mere uafbrudt. Herefter skal jeg lade følge et Par mere enkelt staaende Bemærkninger og adskillige Detailler, som netop ved deres Specialitet ville tjene til at give en tydeligere Anskuelse af Tingene.

Som man har seet, paalaa Pligten til at udrede Skib eller deeltage deri ikke alene Søstæderne, men ogsaa Kjøbstæderne midt inde i Landet, eller alle Kjøbstæder. Naturligtvis maa man ved Bestemmelserne for, hvorledes denne Byrde skulde fordeles, ved hvilke Bestemmelseres Udfattelse selve Byerne sees ikke at have været uden al Indflydelse, have haft Underretninger om Stædernes Folkemængde og Velstand m. m., som nu fattes; men ligesom disse neppe kunde have været ret tilstrækkelige til deres Diemed, saaledes finder man, selv uagtet de forberørte Befalinger om Conferencer mellem Byerne og dertil af Kongen udsendte Mænd, Spor til Misfornøielse over Taxationerne m. v. Tildeels frembyde nogle af de Breve, hvis Indhold foran er meddeelt, allerede Tegn hertil. Men især viser dette sig i Forbindelse med Besværing over den store Byrde, hiin Pligt medførte, i en Skrivelse fra Borgermestre, Raadmand og menige Indbyggere i Aalborg til Kongen, dat. Hellig-Tre-Kongers Dag 1558⁵⁰⁾. Heri anføres, at Kongen i 1555 ved Skrivelse af Fredag næst for Mathæi Apost. Dag, som overbragtes af to kongelige Raad, Jørgen Lykke og Niels Lange, havde besejlet dem at udrede et Orlogsskib til kongelig Tjeneste med alt Tilbehør, at være færdigt til at

⁵⁰⁾ Den findes i Geheime-Archivet.

udløbe, naar dette nærmere bestemtes. Skibet var blevet færdigt og sendt til Kiøbenhavn, og kostede mere end 3000 Daler; „og til samme Skib at kiope og udrede have vi ud sat (pantset) vort Raadhuus, hvilket endnu ikke er indløst.“ Samme Tid ansattes og taxeredes Byen til et andet Skib ⁵¹⁾, naar Behov gjordes. For nogen Tid siden fik de Kongens Brev om at holde dette Skib færdigt, naar nærmere tilfagdes. Nu, Mandag før Nytaarsdag, fik de anden Gang Skrivelse om, at de nu Midfaste eller det snarest muligt var for Isens Skyld skulde have Skibet færdigt og lade det bruge, Riget til Tieneste; hvorhos Kongen i en Seddel, som var indlagt i Skrivelsen, havde bestemt, hvorledes der skulde holdes med „Udspisningen“ til samme Skib (dets Proviantering). Denne Seddels Indhold havde de overveiet, „saa at Kost og Betallie alene, efter samme Seddels Lydelse, til 60 Karle beløber sig til store Penge, foruden Andet, som tilhører.“ Men Byen fandtes meget for arm; den største Deel af Indvaanerne vare fattige Embedsmænd (Haandværkere) og Biskere, undtagen 10 eller 12 Kiøbmand, som vare noget formuende. Dertil kom, at Alsborg var ene for sig om dette Skib, medens Randers, Viborg og Ribe hver havde flere mindre Kiøbstæder til Hielp ved Udrustningen. Endelig havde de hørt, at „de“ (de andre Kiøbstæder ⁵²⁾) havde faaet Hiemlov for det Aar. Nu bede de om Udsættelse med Udrædelsen af dette sidste Skib; de anføre, at de ikke kunne faae et saadant til den fastsatte Tid, og at de vel endnu havde det førstommeldte Skib, men at dette ikke var „fuldelig saa bejeilet“, at det kunde bruges orlogsviis som det burde, som dem var vel vitterligt, der var paa det, da det sidst

⁵¹⁾ Der maa være en eller anden Feil i Udtrykket; thi tvende Skibe paa eensgang har det ikke været Meningen, at de skulde udruste; see ogsaa det Følgende.

⁵²⁾ Det var dog ikke Tilfældet med Ribe; see her foran Side 118.

jeilede orlogsviis. De vilde gierne med det allerførste bygge eller kiope et saadant Skib; men paa den Tid kunde de ikke faae det udredet.

Klager over Forholdet mellem de flere Byer indbyrdes, som vare ansatte til at udrede Skib sammen, have vi alt foran seet berorte i nogle Breve af mere almindelig Tendentz. Her kan det endnu bemærkes, hvad der sees af et Brev af 25^e Februar 1558⁵³⁾, at Varde By havde klaget over, at, medens de forhen til det Skib, de udredede i Forbindelse med Ribe, kun havde givet $\frac{1}{2}$ af Omkostningen, forlangte Ribe nu (formodentlig efter den foretagne Taxation), at de skulde give den fjerde Part. Niels Lange og Erik Rud fik Ordre at forlige dem, saa at hver By kom til at betale efter sin Formue.

De hellsingørskke Retsprotokoller⁵⁴⁾ vise, at det for anførte Brev af 1555 om Udredelsen af Skib m. v., for at holde Strømmene rene for Sørovere og Skalle, læstes til Tinge i Hellsingør Mandagen efter Oculi bemeldte Aar; derhos blev det — af Magistraten — forbudt Enhver, under høieste Faldsmaal, at fare af Byen, førend denne kongelige Befaling var efterkommet. Allerede Dagen efter blev det ved Borgermester og Raad i Forbindelse med Besuldmægtigede af Roskilde og Slangerup og de „16 Mænd“ (der identvisl da vare udnævnte for at tage den Sag specielt under Overveielse) bestemt, at kiope et Skib til Kongens Behov til Orlog paa 30 Læster. Senere tilkiendegives⁵⁵⁾, at Skibet skulde være tilstede i Kiøbenhavn den 19de Mai; men endnu Mandagen før Pintse, den 27de Mai⁵⁶⁾, tinglæstes en Befaling om at Orlogsskibet skulde til Kiøbenhavn. Tirsdagen efter 11000 Jomfruers

⁵³⁾ Tegnelser, Nr. 5, fol. 334.

⁵⁴⁾ Nr. 2, fol. 39.

⁵⁵⁾ Hellsingør's Prot. Nr. 3, fol. 2.

⁵⁶⁾ Anf. St. fol. 5.

Dag samme Aar, berettes der i Protokollen ⁵⁷⁾, gjordes Afregning med Roskilde og Slangerup med Hensyn til det omhandlede Orlogsskib. I det ældste af de Ræmmer-Regnskaber, der endnu findes fra Helsingør ⁵⁸⁾, og som jeg har antaget at angaae 1556, men som dog tillige maa omfatte Aaret 1555 eller visse Poster deraf, omtales en Burdering af dette Skib, og Udgifterne ved en Raadmands, Anders Sarens, Ophold i Kiøbenhavn, hvor han modtog Fetallie og Skydt af Orlogsskibet, da det kom fra Norge; men strax efter seer man ommeldt den nye Forbindelse, Helsingør blev sat i med Slangerup, Roskilde, Holbek, Nykiøbing og Kallundborg. Denne foraarfagede Møder af Fuldmægtige fra disse Byer snart i Helsingør, snart i Roskilde, Slangerup og Kiøbenhavn, hvilke Møder foranledigede Smaaudgifter, som omtales i det ovennævnte Regnskab. I 1557 byggedes et nyt Skib for de sex Byers Regning i Danzig; hvorimod det gamle nok blev solgt ⁵⁹⁾; det nye laa uden tvivl endnu i 1558 for Kiøbenhavn. Men i Retsprotokollen Nr. 4, findes under Datum Mandagen efter Martini, uden tvivl 1559 ⁶⁰⁾, at Borgermestre og Raad spurgte Almuen om, hvorledes der skulde forhelbes med dette Skib? om der skulde antages Gen til at tage vare paa det, og der hvert Aar skulde kostes paa det og Seil og Redskab forbedres. Der udtoges, som det synes, 24 Mænd til at deliberere derover; men Sagen overlodes derefter, som det ligeledes lader til, ganske til Magistraten, med Anmodning om, at ramme det Bedste, saa ikke Almuen skulde bekoste mere

⁵⁷⁾ Anf. St. fol. 16.

⁵⁸⁾ Om dem see Danske Magazin 3die Række 2det Bd. S. 177—78.

⁵⁹⁾ I Ræmmer-Regnskabet for 1557 hedder det saaledes blandt Indtægtsposterne: »I October af Borgermester Henrik (Mogenssen) paa Byens Anpart i det første Orlogsskib, som blev solgt for 350 Daler 153 Daler 6 St.

⁶⁰⁾ Nr. 4, fol. 18. De første Protokoller ere førte meget uerdentligt. Ogsaa Ræmmer-Regnskabet for 1559 mangler.

paa Skibet. Derefter findes der kun, i Regnskabet for 1560, en Post af 3 Mk. 12 St. for Vognleie til Kiøbenhavn og tilbage, og for Fortæring i 2 Dage i nysnævnte By, for Kæmneren, Raadmanden Anders Særen og en tredje Mand, da de mødtes med de andre fem Kiøbstæders Fuldmægtige og leverede „vort Skib“ til Hr. Mogens Gyldestjerne⁶¹⁾. Den sidste Efterretning, som findes om det helsingørsk Skib, forekommer i Regnskabet for 1562, hvor det etsteds hedder: den 4de August til Befuldmægtigede for Kallundborg, Nykøbing og Holbæk, for Krudt og Andet, som de til Rest havde tilgode for Befordringen paa Orlogsskibet, 24 Daler eller 72 Mk.

Uf de helsingørsk Kæmner-Regnskaber kan man ikke see, hvormeget disse Skibe have kostet Byen, saameget mindre som der peges hen til andre, særskilte Regnskaber, der maae være afslagte med Hensyn dertil, og til Afregninger med de andre Byer m. m. Især er det Første Tilfældet med Hensyn til det 1555 anskaffede Skib⁶²⁾. Lidt mere samlede ere Posterne, der henhøre til Udgifterne ved Bygningen m. v. af Skibet i 1557. Disse Poster troer jeg derfor her at burde anføre.

„D. 2^{den} Nov. antvordet de Fuldmægtige af Ros-

kilde og Kallundborg, Frands Boesen og Peer

Knudsen, da de drog tilligemed Simon Bryd⁶³⁾

⁶¹⁾ Der anføres sammesteds i Huusleie til Peder Andersen for nogen Jernløb og Skydt, som han havde i Bevaring, og som leveredes med Skibet, 13 Mk.

⁶²⁾ I Danske Atlas V. 427 og 537 omtales Afregningen 1555, gjort mellem Nykøbing paa Morsø, Thisted og Skive om det af dem stillede Skib, hvilket kom dem imod 900 Daler; og behøvedes dertil endnu Skydt, Krudt, Kabel m. m., derhos en Mand til at holde Baretægt paa Skibet, medens det laa i Nykøbing Havn, foruden Høvidsmænd, Styrsmænd, Lømmesmænd m. v. Aldeles tydeligt er det dog ikke, om de nævnte 900 Daler faldt Alle til Udgift, eller der er ment 900 Daler for een, og altsaa for hver af de 3 Byer.

⁶³⁾ En Mand, der brugtes meget i Byens Antiggender, især ved Skibsudrustninger og hvad dermed stod i Forbindelse.

„til Danzig at lade bygge os alle Medrhedere et
 „Orlogsskib, Kongen og Riget til Tieneste, hvad
 „vor By tilkom at udlægge i de 500 Daler,
 „som nu paa denne Tid sammenlagdes ⁶⁴⁾ .. 136 D. 1 D.
 „18 Novbr. givet Borgermester Sander, som han
 „skulde stikke til Danzig, til Simon Prydz og
 „Peder Knudsen hvad Byen da havde at udlægge 136 „ 1 „
 „Palmesøndag leveret Peter Sivertsen af Ham-
 „borg at overbringe til Simon Prydz og Peder
 „Knudsen 200 „ mindre
 end 1 Drt.

„Mandagen dernæst antvordet Borgermester Sander
 „til at indløse S. Prydzes og P. Knudsens
 „Haandskrift hos gamle Coort Oldes Søn, kaldet
 „unge Coort Olde, hvad han havde forstrakt
 „dem paa Byens Anpart. 200 Dlr.
 „Samme Tid til Borgermester Sander hvad han
 „fandtes at have forstrakt 22 „ 1 D.
 „2 Julii til Borgerm. Sander hvad Hr. Johan
 „Brand i Danzig „efter Sanders Forstrift“ havde
 „forstrakt til Skibsbygningen og de Udskiffedes ⁶⁵⁾
 „Befolding. 60 „ 1 „
 „Samme Dag til Borgerm. Sander, som forstrakt
 „paa samme Maade, og som Medrhederne skulle
 „betale, og findes i Indtægten ⁶⁶⁾ 21½ „

Her er altsaa alene opført 750 Daler, som det synes
 Helsingørs Anpart, til den blotte Bygning af Skibet, eller

⁶⁴⁾ Altsaa omtrent 3.

⁶⁵⁾ De, som vare sendte til Danzig for at overvære Bygningen af Skibet.

⁶⁶⁾ Dette Beløb findes ogsaa i Indtægten, som igjen betalt Helsingør af de andre Byer.

maaskee tillige dets Udrustning med det fornødne egentlige Skibsredskab; men selv hertil er maaskee gaaet mere med. Dernæst maa erindres Udgifterne til Skydt m. m., Proviantering og Mandskabet, foruden Reparationer paa Skibet, m. m. Med Hensyn til Mandskabets Udrustning ville vi siden faae bedre Lællighed til at anføre noget bestemtere. Hvad Skydet angaaer findes i Kæmner-Regnskabet for 1558, sandsynligviis til samme Skib, adskillige Poster, som vise, at 2 Falkonetter bleve støbte i Kiøbenhavn, af reent Kobber, og at de veiede 4 Skippund, hvortil Byen lagde 3 Skpd. 9 Lpd., men hvoraf 7 Lpd. forbrændtes, og Mesteren, der støbte Kanonerne, lagde til af sit eget Kobber 9 Lpd.; derfor og i Arbeidsløn fik han 35 Daler 2 $\frac{1}{4}$ β ⁶⁷⁾; hertil kom Drifkepenge til Svendene, 2 „Lader“, der gjordes til Falkonetterne, Hiul dertil, Beslag, m. m.; i Alt omtrent 10 Daler. Men strax efter hedder det i samme Regnskab: „Fredag efter Paaske til Poul Mynter, som han paa Byens Vegne havde forstrakt i Lybek for det Skydt, som der blev smeddet, 200 Daler“; og Vigil. visit. Mariæ: „Samme fremdeles paa samme Maade 40 Daler“; hvorhos der endnu anføres, som erlagt ved et Møde i Slangerup med Medrhederne, „vor Anpart til Bradning, Skydt og anden Omkostning 29 Daler ⁶⁸⁾“. Desuden forekommer et andet Sted i samme Regnskab: Jørgen Hansen til Fetalie, Krudt og „den Skiffbødt“ (?) og andet vort Skibs Behov 87 $\frac{1}{2}$ Daler 21 β . — Her fortæner ogsaa at bemærkes en Optegnelse, der findes i Geheime-Archivet, paa det Skydt og andet Tilbehør, der hørte til det Orlogsskib, som disse efterskrevne Købstæder, Helsingør, Roskilde, Slangerup, Kallundborg, Holbek og Nykøbing, have udredet til Kongl. Majest. Behov; og kaldes

⁶⁷⁾ Genimod 36 Specier.

⁶⁸⁾ Krudt har identviis da kostet 2 μ à 2 μ 2 β Pundet. Man erindrer, at en Daler var 3 μ , og omtrent lig en Specie nu.

Skibet: Hiorten⁶⁹⁾. Her anføres først Skibet selv „med alt sit Tilbehor og to Seil, Vaad og Esping, og med Rieffentoi“; dernæst 8 store Jernstykker med 16 Kamre⁷⁰⁾, 4 andre Halvsflanger med 8 Kamre; til disse 12 Stykker var 200 Jernkloder (Kugler), hvoraf Poul Hvitfeld overantvordedes 70 Kloder; og kostede de 12 Stykker med Kloderne 900 Daler, foruden „al Omkostning“. Hertil seies, at til Knud Steensen blev, da han laa for Helsingør og skulde seile til Island Mar 1559, overleveret 3 Dvarteer-Slanger med 6 Kamre, 8 „Barfere“ med 16 Kamre, 6 Hager, et Brandjern, en Jernbolt med 10 Ringe. Endvidere anføres 2 Kobber-Stykker, som Mester Laurz Bøsfestøber i Kiøbenhavn paa Helsingør og fl. Stæders Begne overantvordede Kongl. Majestæts Admiral Anno 1560, veiede 10 Skippund 7 Lispund. Herpaa følger: „Dette Efterfrevne er endnu hos os tilstede og skal leveres fra os, naar tilfiges: et Dvarteer-Jernstykke med 2 Kamre, 6 smaa „Barfer“ med 6 Kamre, 28 Hager med nogle Former, Krudt, „Tratthe“ og „seckie“⁷¹⁾, 6 Fdger Krudt og 3 smaa Fæde Krudt, veier

⁶⁹⁾ Helsingørsk tidligere stillede Skib heed „Musen.“

⁷⁰⁾ Om Betydningen af dette Udtryk see *Adlersparre* om svenska krigsmagens og krigskonstens tillstånd, ifrån K. Gustaf I's död till K. Gustaf Adolphi antræde till regeringen (i Kongl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Academiens Handlingar, III. S. 241-42. Jvfr. ogsaa *Fibiger's* Uddrag af nyssnævnte Skrift, i „Magazin for militair Videnskabelighed“ 2den Aargang S. 581-83, Anmærkn. 3 det Væsentlige var Kamret en Cylinder af Jern eller Kobber, der gienem en ved Fængbullet paa Kanonen anbragt Abning nedlagdes i samme; i dette Kammer indeholdtes Ladningen, Krudt og Kugler. Halvsflangerne og 3 Dvarteer-Slangerne havde, efter *Adlersparre*, en 10-11 Fod i Længden. Barferne vare mindre; Hagerne vare egentlig store Gevæhrer, der vare for tunge til at holdes ud under Skudet, og derfor maatte støttes enten paa Mure, Volde eller paa en gaffelformet Indretning, som Vedkommende desaaarsag maatte føre med sig; heraf Benævnelsen Hageskytter. Brandjern m. m. høre vel til de flere fyrværk-agtige Krigsvaaben, man dengang nu og da benyttede.

⁷¹⁾ „Seckie“ kunde maaſkee vare de Sække, som omgav de nyssnævnte

24 Pund; en Jennite med nogle „Bolsommer“; 12 halve Spies; 3 smaa Kiedler og en liden Jern-Rist; 130 store Jern-floder. Endelig siges, at Helsingørs Borgere havde liggende i Helsingør 2 smaa Kobber-Falkonetter, som de selv havde bekostet og ladet støbe til deres Byes Behov, men som, hvis Hs. Majest. Kongen ikke vilde unde dem at beholde dem, altid skulde være tilrede for ham⁷²⁾. Med Hensyn til Fetailie opføres ellers i det ovennævnte hellingørste Regnskab: „Udgift „til den Fetailie, jeg (Kæmneren) har kjøbt paa Byens Begne „til vort Orlogsskib, og som ikke vedkommer vore Medrhedere: „2 Tdr. Torst 3 Daler; 800 tørre Kuller à 24 β pr. 100, 4 „Daler; 2½ Skpr. Havregryn, à 14 β , 2 $\mathbb{L}$ 3 β ; 9 Skpr. „Byggryn, à 13 β , 8 $\mathbb{L}$ 5 β (? 7 $\mathbb{L}$ 5 β); ½ Tde. Sennop „2 $\mathbb{L}$; 8 Læster Oltonder, Stykket 6 β , 12 Daler 6 β ; 3½ „Læst 3 Tdr. Brød, Td. 28 β , 26 Daler 12 β ; Dragelon 2 $\mathbb{L}$; „4 Tdr. Kiød, à 7 $\mathbb{L}$ Tden., 28 $\mathbb{L}$; 4 Skpr. Salt til at for- „lægge al Fetailien med, 8 β Skpn., 2 $\mathbb{L}$; Bødkeren, som slog „Fetailien op igien, 1 $\mathbb{L}$; for at omsalte 6 Tdr. Kiød 6 β “. Her er imidlertid ikke anført Ol, som Byens Borgere uden tvivl leverede in natura; ogsaa har Skibet sagtens faaet Flest medgivet in natura fra Borgerne, og maafee mere. Selv Quantum af Kiødet synes at være meget lidet. Det fortæner endnu at bemærkes, at der under samme Regnskabs Indtægts-Rubrum findes endeel Summer for solgte Qvanta af det, der var indkjøbt til Orlogsskibets Fetailie, uden at det kan

Fyrværkerier, og forresten vare indgæbne med Beeg. „Thrattke“ er maafee „Tragter“; hvad „Bolsom“ er, veed jeg ikke.

⁷²⁾ At ogsaa Malmø havde endeel grovt Skjdt, som Regjeringen tog Brug af, sees af en kongelig Skrivelse af 23 Mai 1569 (Eiell. Regn. Nr. 10, fol. 348-49) til Borgermester og Raad i Malmø, at, eftersom de i det foregaaende Aar havde laant Kongen Noget af deres Byes Skjdt at bruge paa de kongelige Orlogsskibe, og Kongen nu igien behøver samme Skjdt, beder han igien om at laane det til

sees, om det var af hvad der indkøbtes i selve Aaret 1558, eller af hvad der havde været indkøbt i 1557 uden siden at komme til Brug. Det Første synes mig dog at være rimeligst. Det Solgte var Byggryn, Havregryn, Torsf, Kuller og tomme Tønder, ganske de samme Qvanta og til de samme Priser, som ovenfor anført, fremdeles Brød, 30 Tdr. og 1 Læst (i: 42 Tdr.), der folgtes 1 Læst à 28 β Tønden, 4 Tønder à 29 β , og det øvrige à 30 β Tønden. Af Riød anføres som solgt i Aalt 12 Tdr. Drefriød à $7\frac{1}{2}$ fl Tdn., og 4 Tdr. Lammefriød à 6 fl 12 β Tønden. Endvidere nævnes Byens Anpart i 1 Tde. Hal 24 β ; videre 5 Tdr. Sild à $7\frac{1}{2}$ fl Tønden og 1 Tde. Hornsift à 7 fl . Endelig 3 Tdr. Kuller à $3\frac{1}{2}$ fl Tde. og 1 Tde. „ørther“ (Ørreder? Det er næsten ulæseligt) 16 β ⁷³⁾. I øvrigt findes naturligvis en heel Deel andre mindre Udgifter, som jeg ikke tør trætte Læseren med; kun kan det maaſkee anføres, for samme Aar 1558: „til Admiralen, for at vort Skib maatte ligge i Krabbeløffen, 1 Daler“, og Byens Andeel til en Tønde Brydſing og en Tønde Rostoffer-Ol, som skienktes Christoffer Truidsen ⁷⁴⁾, 5 fl 4 $\frac{1}{2}$ β . Virkelig blev endogsaa meget smaa Udgifter samvittighedsfuldt deelte imellem Byerne, og saaledes staaer der t. Ex. ogsaa anført Byens Anpart, 13 β 2 Album, i en Daler, der blev skienket en Bøssesfytte i en eller anden Anledning ⁷⁵⁾.

Orlogsskibene, og at de vilde forsende det med en Skude eller to til Kiøbenhavn. De flulde, strax naar Skibene kom tilbage, faae Skjdet igien.

⁷³⁾ Kiøberne vare især Medlemmer af Magistraten, Byfogden og Abbeden i Esrom.

⁷⁴⁾ Admiralen.

⁷⁵⁾ Paludan, i Kallundberg's Beskrivelse, anfører S. 89-90, at der i 1558 betales, af bemeldte By, til et Krigsskib's Udretning med Helsingør 61 $\frac{1}{2}$ entelt Daler, og siden atter til samme 12 Jochimsdaler. Heraf vil imidlertid neppe noget af Betydning kunne udledes.

III.

Om Kiøbstad-Indvaanernes Deeltagelse i Krigstienesten
tilføes og tillands.

Langt hyppigere end at udrede Skibe m. v. paalagdes det Kiøbstæderne at stille Mandskab, især til Søkrigstienesten. For det Tidsrum fra 1536, da Riget var kommen i Ro, indtil Slutningen af Frederik den 2^{dens} Regiering i 1588, har jeg, i Uffskrifter og Extracter, Udtag af Cancelliets Protocoller om en stor Deel af saadanne Udskrivninger; adskillige har jeg maaskee forbigaaet, og i alle Tilfælde vise de Exempler m. v., jeg har faaet andetsteds fra, især fra det hellsingørsk Archiv, saa og nogle enkelte Underretninger i allerede trykte Skrifter, der i øvrigt for en Deel bestyrke de førstnævnte Efterretninger, endvidere, at der har været nogle flere end de Tilfælde af den omhandlede Art, som jeg alt havde optegnet mig af Cancelliets Protocoller. Der kan altsaa unegteligt endda være endnu mere tilbage; men jeg forlader mig paa, at det dog rimeligviis er det meste, som jeg her giver.

Først maa jeg, med Hensyn til Hyppigheden af den her berørte Udskrivning og det mere Almindelige ved samme, i Chronologisk Orden anføre de hidhørende Tilfælde, jeg er stødt paa. Det vil maaskee falde endeel trættende for Læseren, men kan ikke forbigaaes.

I nogle Artikler, hvorom man raadslog i Kiøbenhavn og som der besluttedes Anno 1539, Tirsdagen næst efter Sancti Galli Dag⁷⁶⁾, findes, blandt mere — formodentlig med Hensyn til den daværende Frygt for Angreb til Fordeel for den fangne Christian den 2^{dens} Sag — at Jochim Beck skulde levere Registre paa alle Baadsmændene (Matroserne) af alle Kiøbstæderne til hver

⁷⁶⁾ I Geheime-Archivet.

af de 4 Mænd (Ove Lunge i Jylland, Peder Skram i Skaane, Marqvard Tidemand i Siælland og Smaalandene, og Miffel Brockenhuus i Byen og Langeland), som vare udnævnte til at mynstre Matroserne. Fremdeles bestemmes i samme Artikler, med Hensyn til Skaane ⁷⁷⁾, at hver tredie Kiøbstædmand og hver tiende Bonde, om behov giores, skulde opskrives og udtages af Lehnsmændene. Lidt efter siges, at der „til Marfen“ — hvad vi nu kalde „i Felten“ — skulde af Malmø skiffes 1 Jænnike med en Borgermester og to Raadmand, og derhos den tredie Mand, og hvad Skydt (grovt Skydt) de kunde afstedkomme, „ligesom af hver af de andre Kiøbsteder; item Østad et Stykke“ (grovt Skydt).

I en Klade-Optegnelse, formodentlig fra Cancelliet, om Breve, der skulde afgaae, hvilken findes i Geheime-Archivet og der er antaget at høre til Aaret 1541, findes, bl. mere, anført: at der skulde sendes Breve til alle Landsting og Kiøbstædmand om „løse Karle,“ som ville tiene; Kongen vilde give dem maanedlig 4 Mk. dansk, om de tiene tillands, men i saa Fald paa deres egen Koft, eller 2 Mk, naar de skulle bruges til Skibs, og dertil fri Mad og Drikke. I Øvereensstemmelse hermed seer man af en Copie af et Brev, dat. St. Hans Midsummer Dag 1542, at der er skrevet til Nørre-Jylland i sidstnævnte Aar. Da der tilmed i dette Aar befrygtedes et Angreb fra Nederlandene fra Keiseren, navnlig et pludseligt Sotog mod Landskrone og Kiøbenhavn, og Kongen ikke havde Landsknegte o. s. v. at indlægge i disse Stæder, befalede, Guds-Regems-Dag 1542, endeel af de ved hine nærmest liggende Byer at sende did nogle af de meest agtede Borgere ⁷⁸⁾

⁷⁷⁾ I 1539 var ogsaa Spændingen med Sverrig stor.

⁷⁸⁾ Det skulde ikke være „løse Knegte,“ men agtede Borgere, og deriblandt af dem, som før havde tient „till Hoffue“ og vare gode, duelige og forstandige Mænd.

med lange Spær, Rør (Skydegevær), Hellebarder, Harnisk og andet Vaaben og Værge, med to Maanedes Proviant; dertil skulde sendes noget af hver Byes Skydt, og endelig skulde en af Raadmændene medfølge, som skulde have Hørelse og Lydighed over dem. Efter det tilhørende Register, som dog er noget henfukret, skulde 198 Mand sendes til Kiøbenhavn (Kjøge, Næstved og Roskilde, hver 30; Skielshør, Slagelse og Helsingør, hver 20; Bordingborg, Holbæk og Nykøbing, hver 10; Præstø 6, og Heddinge samt Slangerup hver 4); til Lande-krone 195 (fra Østad 30; fra Trælleborg, Engelholm, Aas, Rodnebye og Wæ, hver 20; Lund 15; fra Falssterbo og Skanør sammen 10, og det samme Antal fra hver af de 4 Byer: Helsingborg, Gimbrishavn, Lyckaa og Auker). — Efter hvad jeg har optegnet mig, skulle der findes flere Klade-Breve med lignende Bestemmelser; men jeg har ikke nu havt Leilighed til paa ny at eftersee dem⁷⁹⁾.

I 1544 paatænkte et Tog mod Ditmarsken, hvortil ogsaa Kjøbstædmænd bleve udskrevne. Denne Udskrivning kender man af Brevet derom for Odenses Vedkommende⁸⁰⁾; og denne By har naturligviis ikke været den eneste, som skulde stille Krigsfolk til Toget. Efter Brevet skulde af Odense hver fem Borgere udruste den fiette med Vaaben o. s. v. I øvrigt gif selve Toget ikke for sig, da Planen blev opgivet.

Fra 1547⁸¹⁾ findes Breve til nogle Kjøbstæder i

⁷⁹⁾ I Henseende til 1542 kan og erindres en Bemærkning i den aarhusifke Borgerstabsbog (i Dr. Hübert's Aftislykker til Aarhus Beskrivelse, S. 246), hvorefter Severin Andersen, der da blev Borger, fritoges for Erlæggelse af Gebyr derfor, paa Grund af at han havde "giort en Karl ud (stillet en Karl) i Kongens Udbud."

⁸⁰⁾ Det er trykket i de af Høns Stifts litteraire Selskab udgivne Aftislykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid. 1. Bd. S. 77.

⁸¹⁾ Kolding, Løverdagen efter Scholastica virginis (Tegn. Nr. 2 fol. 148). Med Hensyn til 1545 see Danske Atlas V. S. 426.

Skane, Halland, Siælland og Smaagerne om Baadsmænd til Kongens Orlogsskibe „i Foraaret, om Behov giores.“ Det var kun et ringe Antal, 96 Mand ⁸²⁾.

Med Hensyn til Aarene 1555 og 1556 henviser jeg til det under den foregaaende Afdeling Anførte. Naar jeg der har antaget, at Kiøbstædernes Skibe neppe bleve benyttede i 1557, har jeg ikke meent, at Byerne eller enkelte af dem jo paa anden Maade kunne have bidraget til Søfrigstienesten ogsaa i dette Aar. Nævnlig viser det hellsingorske Kæmmer-Regnskab for 1557, at en Mester Jacob Svendsen derfra var sendt til Kiøbenhavn med sin Kiste, da Byen havde faaet Kongens Brev om en Bartskaar at udgiøre „til Hans Naades Skibe“ ⁸³⁾. At nogle Kiøbstæder maatte udruste Skibe i 1558, er alt ommeldt i det Foregaaende. Men desuden udtoges, ifølge Breve af 23de November 1557 ⁸⁴⁾, endel Baadsmænd, tildeels i adskillige Kiøbstæder, til Kongens Orlogsskibe. Som saadanne Byer nævnes, foruden „af Blesing og andesteds af Kiøbstæderne deromkring“ (10 Mand), Malmø, Kiøbenhavn, Stege, Korsør, Hellsingør hver 10, Østad og Kiøge hver 6, Trælleborg 4 ⁸⁵⁾. Matroserne skulde paa Kongens Begne tildeels hver 2½ Mk. i Tærepeng, være tilstede i Kiøbenhavn ved Fastelavn 1558, og siden af Kongen erholde Underhold og Maanedspenge som andre Baadsmænd. Til Tieneste i 1562 udskreves fra alle Kiøbstæderne, ifkun med Undtagelse af

⁸²⁾ Fra Malmø 20, Vandskrone og Østad hver 10, fra Palmstad, Vardberg, Trælleborg, Kiøge, Hellsingør og Stege hver 6, fra Hellsingborg, Engelsbøl, Jalskerbo og Skanør, Stubbekjøbing samt Skielster hver 4.

⁸³⁾ Lauritz Kiedelshed fik 2 Mk. for at føre Mester Svendsen med hans Kiste.

⁸⁴⁾ Tegn. Nr. 5, fol. 291—95.

⁸⁵⁾ Fra 8 Lehn forordnedes endvidere 135 Baadsmænd; fra Norge 300 og 12 Styrmænd.

7 à 8, meest Landstæder ⁸⁶⁾, endeel Baadsmænd m. fl., i Aft 666.

Naar Tingen allerede forholdt sig saaledes i Fredstid, er det begribeligt, at Riøbstæderne, som hele Landet, endmere maatte afgive Krigsfolk i de følgende Krigsaar. De hellsingørste Regnskaber vise, at der i den sidste Halvdeel af Juli 1563 blev stillet 24 Baadsmænd af Byen til Kiøbenhavn ⁸⁷⁾, og der omtales igjen nærmere imod Slutningen af Aaret „det Folk, som skulde være udgiort af Byen til Kongens Behov“ ⁸⁸⁾. For 1564 haves først Breve af 8de og 9de Marts ⁸⁹⁾ til adskillige fyenske Lehnsmænd om, blandt andet at forhandle med Borgermestre og Raad i de fyenske Riøbstæder om at sende nogle gode Baadsmænd til Kiøbenhavn. Strax efter ⁹⁰⁾ findes en Liste over „Antallet paa Baadsmænd at fordrø af Riøbstæderne i Siælland og Smaalandene“; her nævnes dog ikke alle Riøbstæderne i disse Provindser, hvorimod selve Listen ommelder flere Lehn (f. Ex. Krogens) og mindre Der m. m.

⁸⁶⁾ Brev 27. Nov. 1561 (Tegn 6. f. 522) og Seddel i Brev af 6. Febr. 1562 (Nr. 7, fol. 20—21). I den til Brevet af 1561 hørende Liste ere dog nogle færre Byer opførte end i den af 1562, ligesom ei heller Antallet af de Udskrævne anføres i hin Liste. Jøvrigt viser Hellsingørs Regnskab for 1562, at der ogsaa i det Aar er udbredt Vardstær af Byen.

⁸⁷⁾ Den 16. Juli fik de 2 Eder. dansk Pl. à 2½ Mk. Lønden. Den 24. f. M. Tarepenge 6 Mk. og igjen en Lønde dansk Pl.

⁸⁸⁾ Alle Hellsingørs Aften var Kammereren ovre i Hellsingborg for af Kongens Sekretair Hans Skougaard at faae Bæst fra Kongen derom.

⁸⁹⁾ Tegn. Nr. 7, fol. 644. Fra Nyborg, Rudkøbing, Bogenfse og Middelfart ønskedes, fra hver 10, fra Faaborg 15, fra Kiærteminde, Odense og Alsens, 20 fra hver, fra Svendborg 30.

⁹⁰⁾ Tegn. sammesteds, fol. 652—53. Af Riøbstæder nævnes dog kun Kiøbenhavn for 150 Baadsmænd; Kiege 50; Næstved, Stege, Stubkøbing og Nykøbing paa Fælster, Rastou, Skjælsfær og Kallundborg, hver 30, Præsto, Bordingborg, Nysted, Korsør, hver 20, Nykøbing i Østherred og Holbæk, hver 10; Heddinge er nævnt i forbindelse med Stevns Herred for 60 Baadsmænd. Jvfr. ogsaa Friis Edvardsens Skjælsfærs Beskrivelse S. 73.

(f. Ex. Samsø 15, Særø 10, Gilleleie 30). Endelig forekommer under 22. Marts ⁹¹⁾ Breve til Kiøbstæderne over hele Riget, med tilhørende Lister, hvorefter hver af disse Kiøbstæder (de hallandske og blekingiske og et Par af de skaanske nævnes ikke, ligesom og nogle i de andre Provindser ikke findes) skulde, da Kongen det Aar vilde paa sine Orlogsskibe lade endeel af sine egne Undersaatter bruge iblandt det fremmede Krigsfolk, udrede et vist Antal gode, duedige og værgaglige Karle vel rustede med Harnisk og gode Værger, Hager og lange Spyd; en Borgermester og en Raadmand af hver By skulde medfølge, og Alle indtræffe i Kiøbenhavn Sendagen den 16de April. Antallet var omtrent 1800 Mand. Allerede tidligere vare Malmø, Kiøge, Næstved, Kallundborg og Roskilde tilskrevne om at fremskikke, hver By en Vardskar med Riste og Redskab, en Piber og Trommeslaaer til at bruges tilskib; og i de ovenfor ommeldte Breve af 22. Marts bleve, forsaavidt Odense og Svendborg samt 10 eller 11 af de større jydsk Kiøbstæder angik, Sedler med lignende Befalinger til dem indlagte ⁹²⁾.

Under 14. Januar 1565 ⁹³⁾ udstedtes der Befalinger om Udskrivning af Baadsmænd, Skibsbyggere og Tommermænd, samt Skippere og Styrmand, for den største Deel af Kiøbstæderne og endeel Districter af Landet. Hver Baadsmænd skulde gives 4 Gylde om Maaneden, hver Tommermand „efter hans Fortieneste“, og hver Skipper og Styrmand „en redelig Maanedspenge, ligesom vi give andre Fremmede.“ Iblandt de saa Kiøbstæder, som ikke anføres paa den til disse

⁹¹⁾ Tegn. sammesteds, fol. 658—60.

⁹²⁾ Tegn., anf. St. fol. 660. De jydsk Stæder vare Aarhus, Randers, Horsens, Vejle, Aalborg, Viborg, Kolding, Ribe, Varde og Ringkøbing. Kolding er nævnt to Gange, den ene seilagrigen, maaſkee for en anden Bp.

⁹³⁾ Tegn. Nr. 8, fol. 208—9.

Breve henhørende Liste, var Odense; men denne Bye sees af et Brev af 8. Febr. s. A. ⁹⁴) at være paalagt Udreddelsen af 50 Karle, udrustede med Harnisk, gode Bøgger, Hager (Bøsser), „Tegen“ (Kaarde) og lange Spyd; to gode Borgere skulde føre dem frem; endelig skulde der med dette Mandskab — som efter al Sandsynlighed ogsaa skulde bruges til Søes — endnu udredes en Vardskar, Piber og Trommeslaaer. Ogsaa den Befaling, der fra dette Aar ommeldes i danske Atlas (5, 427) for Thisted, stemmer ganske med dette sidstommeldte Brev for Odense, kun at Antallet af de Karle, der skulde udredes, var 30, og at kun een god, forstandig, forsøgt Borger skulde medfølge som Befalingsmand. I Helsingør læstes den 16. Febr. 1565 ⁹⁵) et kongeligt Brev om at Byen skulde udrede 10 gode Karle af Byen, som vare gode Krigsmænd og Skytter; de skulde være rede, naar tilfaldt, og stiftes til Kjøbenhavn; med dem skulde sendes en Piber, en Trommeslaaer og en Vardskar. Men den 12. s. M. ⁹⁶) var alt læst et Brev fra Kongen, om at Byen skulde udgiøre 25 gode Vaadsmænd til Kongens Orlogsskibe, og dette sidste Antal er det, for hvilket Helsingør er opført paa den førstommeldte Liste, der hører til Brevene af 14de Januar. Det kan endelig mærkes, at der i det Helsingørske Kæmner-Regnskab for dette Aar vel ikke er omtalt Udgift til eller for de 25 ovenommeldte Matroser — skøndt saadan Udgift vistnok har faldet Byen til Last, — men derimod opføres til Lauritz Tømmermand, Poul Tømmermand og Peder Smeder, Tærepeng, hver 15 Mk. Klippinge, „da de paa Byens Begne bleve udgiørde, efter Kongens Befaling, at følge Skydtet paa Toget“. Mere extraordinært var det, at Kongen, imod Slutningen af August Maaned 1565, paa-

⁹⁴) Aftjypper o. s. v., udg. af Byens lit. Selsk. 1. Bd. S. 78—79.

⁹⁵) Helsing. Raadst. Prot. Nr. 5, 223, b.

⁹⁶) Sammenseds 223, a.

lagde endeel af de skaanske Kiøbstæder at udruste et vist Antal „gerust Karle og Heste“, nemlig Malmø 20 Heste, Aahuus 16, Østad 15, Bæ 12, Cimbrishavn, Lund, Landskrone og Helsingborg. hver 10, og Trælleborg 5 ⁹⁷⁾).

Ved Breve af 22. Februar 1566 ⁹⁸⁾ paalagdes det de fleste Kiøbstæder i Jylland, Fyen og Siælland at udrede en Borgermester og en Raadmand med et vist Antal duelige og raske Karle med Harnisk og gode Væger; de skulde være tilstede i Kiøbenhavn Søndagen quasi modo geniti; endeel af Byerne skulde endvidere udrede en Vardskar med Kiste og Tilbehør, saa og en Piber og Trommeslaaer; hvortil endelig i Cancellie-Protocollen er føiet, at vedkommende Byer uden Forsømmelse skulde fremskikke de Baadsmænd, Skibsfolk og Lømmere, som ere udfrevne af Byen, saa de kunde være tilstede i Kiøbenhavn Søndagen efter Midfaste. Dette Tillæg, der efter nogle Udtryk, som ere føiede til i Listen ved 4 à 5 Byers Navne, ikke kan have været indført i Brevene til disse ⁹⁹⁾, maa betegne, at tillige en Udskrivning af Matroser m. v. har fundet Sted fra Kiøbstæderne. At dette har været Tilfældet, synes ogsaa at fremgaa deels af en Anførelse i den Helsingørske Raadstue-Protocol for 1566, hvorefter der den 4. Marts læstes 2 Breve fra Kongen, hvoraf det ene efter Beskrivelsen maa have været det ovenmeldte om et Antal gode Karle (10) med en Borgermester og en Raadmand, og det andet handlede om „Baadsmænd at udgiøre“ ¹⁰⁰⁾; og deels

⁹⁷⁾ Tegn. Nr. 8, fol. 361, jvf. f. 373.

⁹⁸⁾ Tegn. Nr. 8, fol. 483—86.

⁹⁹⁾ At dette her forholder sig saa, sees og ved at sammenholde de to trykte Breve af det her omhandlede Circulaire for Odense (i Aftskifter o. s. v. S. 80) og Aarhuus (Dr. Hüberg Aftst. vedt. Aarhuus. 1. Bd. S. 183—81.) I det sidste findes Tillægget, men ikke i det første; men paa Listen har ogsaa Odense, men ikke Aarhuus den nysommeldte Betegnelse.

¹⁰⁰⁾ I Regnskabet for samme Aar anføres ogsaa 30 Mt. Klippinge som

af Breve af 21. Februar s. A. ¹⁰¹⁾, hvorved det blev alle Kiøbstæderne ved Søfiden i hele Riget forbudt, at lade Skibe udløbe derfra, inden Kongen havde faaet saa mange Baadsmænd samlede, som han behøvede, da han havde et stort Antal fornødent. Selve Brevene om Baadsmænds Udskrivning af Kiøbstæderne findes imidlertid ikke, det jeg har bemærket, i Cancelliets Protocoller ¹⁰²⁾. Endelig udscreves der og, senere paa Aaret, ved Breve af 2. og 3. Octbr. ¹⁰³⁾, „Karle til at arbejde paa Holmen“ og Tømmermænd dertil; de sidste af Kiøbstæderne i Sjælland og Smaalandene; de første af de nærmeste Lehn i Sjælland.

Hvad 1567 angaaer, da fik Jørgen Lykke den 11. April Brev ¹⁰⁴⁾ at drage om i Kiøbstæderne og andetsteds i Riget og antage saamange Knegte, som vilde tiene for Besoldning, hvilken de da skulde faae som de fremmede, udenlandske Knegte. Desforuden findes flere, meer specielle Udskrivnings-Spor for Kiøbstæderne i 1567. Saaledes viser et Brev af 22. Marts ¹⁰⁵⁾ til Lauge Wenstermand om at drage „om i Kiøbstæderne og paa Landsbyerne i Lolland og Falster og der udtage et Antal Baadsmænd og Tømmermænd“, at det Fornødne til disses Udskrivning da alt var skeet; og under 20. Junii s. A. udgik igjen Breve, til Esfild Gøte, ¹⁰⁶⁾ om at han skulde udskrive

Tærepenge til de ti af Byen udskrevne Baadsmænd; fremdeles til en Tømmersmand, der blev beordret til Kiøbenhavn, 5 Mk. Kt., og til „Hans Trommeslaaer og hans Selskab, der altid var rede,“ 5 Mk. Kt.

¹⁰¹⁾ Tegn. Nr. 8, fol. 481—82.

¹⁰²⁾ Derimod vel Breve af 19. s. M. (Sammesteds, fol. 476) om Udskrivning blandt Bønderne i Jylland af ialt 2100 Baadsmænd.

¹⁰³⁾ Tegn. Nr. 9, fol. 60—62.

¹⁰⁴⁾ Sammesteds, fol. 276.

¹⁰⁵⁾ Sammesteds, fol. 250—51. Det handler egentlig om den Modstand og de Hindringer, m. v., der lagdes Udskrivninger imod. Vi skulle siden nærmere omhandle det.

¹⁰⁶⁾ Tegn. Nr. 9, fol. 356—57.

Krigsfolk og Baadsmænd i Lollands og Falsters Kiebstæder og Høstleier, hvorhos en Borgermester eller, i hans Sted, en Raadmand skulde følge med de Udskrevne fra hver By. I Helsingør læstes paa samme Maade den 3. Marts Kongens Brev om, at 15 duelige Baadsmænd, en Piber og en Trommeslaaer skulde med en Raadmand forskiffes af Byen til Kiøbenhavn til Søndag quasi modo geniti, eller naar Admiralen tilfagde; og atter under 12. Juni viser Raadstue-Protocollen, at Biørn Andersen, Hovedsmanden paa Kiøbenhavn, da var tilstede med Kongens Brev om at han skulde udtage Baadsmænd af Helsingør; han begierte 50 Mand, men „bestaaende“ Byen paa 20 ¹⁰⁷⁾. Paa samme Maade udtog Biørn Andersen ogsaa i Skielshør 54 Knegte og 9 Baadsmænd, men Knegetenes Antal nedsattes efter Johan Friis's Forbøn til 30. At endelig ogsaa Odense skulde have stillet Krigsfolk i 1567, sees af et Brev af 6. Nov. ¹⁰⁸⁾, hvis Indhold vil finde sin Plads i det Følgende.

I en Deel af Vinteren 1567—1568 fandt der, mod Sædvane, Krigsbevægelser Sted; og i Forbindelse hermed var det vel tildeels, at der den 5. Decbr. 1567 paa Helsingørs Raadhuus ¹⁰⁹⁾ læstes en kongelig Befaling om at Byen skulde udgiøre 10 gode Skytter til at følge Krudt, Sko og Andet ind i Sverrig til Krigsfolket; de skulde jendes med en Borgermester til „Vaugholm“ med 14 Dages Underholdning; der skulde de nærmere faae Besked. Dette forandrede ved et Kongebrev, der læstes den 5. Januar, derhen, at de 10 „Hageskytter“ skulde den 13de s. M. skiffes til Engelholm, „stafferede“ med

¹⁰⁷⁾ Om disse 20 Mænds Uredning m. v. haves derhos udførligere Efterretninger i Regnskabet; derimod findes Intet der om de forå udskrevne 15 Mænd.

¹⁰⁸⁾ I Geheime-Archivet. Om Skielshør, see Friis S. 71.

¹⁰⁹⁾ I de helsing. Raadstue-Protocoller.

Bærge og Proviant. Den 15de førtes de derefter over til Helsingborg, men kom efter en Lids Forløb tilbage, uden at have gjort Reisen, og gik først afsted igien i Slutningen af Februar, hvilket formodentlig blev for sildigt. Det var rimeligviis til samme Expedition, at Odense havde i Januar 1568 udredet 24 Knegte ¹¹⁰⁾; og sandsynligt er det, at i det mindste en stor Deel andre Kiøbstæder ligeledes have bidraget Mandskab til Toget. Den 23. Februar s. A. udstedtes der igien Breve til samtlige Kiøbstæder om Baadsmænd, Bardskærere, Styrmænd, Tommermænd og Spillemænd at udrede; de skulde fremsendes med en af vedkommende Byes Borgermestere eller Raadsmænd ¹¹¹⁾. Et saadant Brev om Udredelse af 15 duelige Baadsmænd, en Bardskær med Kiste og Redskab, en Piber og Trommeslaaer, at sendes med en Raadmand til Admiralen Peder Munk inden Paaaste Aften, findes ogsaa læst paa Helsingør Raadstue den 8. Marts 1568 ¹¹²⁾. Endelig blev ogsaa den 4. Junii s. A. en ny kongelig Befaling sammesteds læst, at der af Byen skulde udskrives 15 gode duelige Karle med Degen og lange Nor til Orlogsskibene; de skulde besolbes af Kongen saaledes som de andre tydske Hageskytter bleve det. Der kan vel ingen Tvivl være om, at en saadan Befaling ikke har været indskrænket til Helsingør alene.

Fra 1569 findes igien en Taxering for Kiøbstæderne i Siælland, Byen, Smaaøerne, Jylland og Skaane, hvorefter der skulde leveres, efter Opsummeringen i Protokollen, i Aft 669 Baadsmænd, 31 Styrmænd, 10 Skippere, 35 Spillemænd

¹¹⁰⁾ Quittance 21. Januar 1568. Afskr. udg. af Byens lit. Selsk. 1. Bd. S. 89.

¹¹¹⁾ Tegn. Nr. 9, fol. 480.

¹¹²⁾ Helsingørs Raadstue-Protocoller. 3 Regnskaberne for 1568 findes ogsaa alle tre Udskrivninger for dette Aar mere udførligen omtalte; herom i det følgende.

og 30 Bardskarere ¹¹³⁾. Som Anledning til Udrustningen anføres, at Søen foruroligedes af en Mængde Fribyttere. Ogsaa i 1570 udgik Breve om lignende Udskrivninger ¹¹⁴⁾; men det paatænkte Tog foretoges nok ikke, hvorimod der af de helsingørske Bøger sees at være sendt nogle Lømmere til Tjeneste paa Bremerholm ¹¹⁵⁾.

Dette sidste var ogsaa Tilfældet 1571, hvorhos i Mai Maaned s. A. 11 Baadsmænd, efter Kongens Ordre, bleve skikkede til Kiøbenhavn til Arbejde sammesteds.

I Efterommeren 1573, da man hertillands var i stor Frygt for en fransk Flaade „Armada“, som man ventede endog skulde komme til Øresundet og „med Gvalt“ løbe derigennem, samt uidentvifelt blandt mere angribe Krogen ¹¹⁶⁾, blev der, efterat en Mynstring over alt Mandstabet i Kiøbstæderne i Sjælland og paa Smaagerne havde fundet Sted, af nogle blant dem udskrevet et vist Antal værgagtigt Mandskab og et Antal Baadsmænd: nemlig af Roskilde 70 Knekte og 16

¹¹³⁾ Tegn. Nr. 10, fol. 257 ff. Denne eller Listen selv er dog neppe aldeles rigtig. Af Kiøbenhavn bleve 100 Baadsmænd, 2 Bardskarere, 4 Styrmand, 4 Skippere, 4 Lømmere, 2 Spillemand at levere; af Malmø 50 Baadsmænd, 2 Styrmand, 2 Skippere, 4 Lømmere, 1 Bardskar, 1 Spillemand. For Helsingør anføres 15 Baadsmænd, 2 Lømmere, 2 Bardskarere, 2 Spillemand; men i den helsingørske Retsbog for 28. Febr. siges, at der den Dag læstes en kongelig Befaling til Byen om at udgiøre 15 Baadsmænd, 1 Bardskar, 1 Piber og 1 Trommeslaaer. Efter Optegnelsen i Cancellie-Protocollen skulde iøvrigt endvidere fra næste Kiøbstæder stilles 300 Baadsmænd. Dette Tal er dog urigtigt og skulde, efter rigtig Optælling, være 280.

¹¹⁴⁾ Tegn. Nr. 11 Br. af Januar 1571. Det læstes i Helsingør den 6. Februar, om 15 Baadsmænd, 1 Piber, 1 Trommeslaaer og 2 Bardskarere.

¹¹⁵⁾ Det synes ogsaa at Skielser er sat i Vefosning dette Aar ved Udredelse af Baadsmænd. Friis Edvardsens Skielser S. 75.

¹¹⁶⁾ „Krogen var ganske omberuset med Skyd og Skandser,“ siges der i Kiøbenhavn i den helsingørske Raadhuus-Protocol.

Baadsmænd; af Riege 80 Rnegte og 25 Baadsmænd; af Næstved 66 Rnegte; af Slagelse 70, Holbet 35 og Rallundsborg 30 Rnegte ¹¹⁷⁾).

I 1574 ommeldes i de hellsingørste Regnskaber nogle Baadsmænd — uden tvivl var det kun 6 — som sendte til Kiøbenhavn i dette Aar for at tiene paa Kongens Orlogsskibe. Den 11. Februar 1575 læstes paa Raadhuset en kongelig Befaling om Udredelse af 10 Baadsmænd til Kongens Skibe; men Byen blev dog forfæaaet derfor ved et Kongebrev, der læstes den 14. Marts.

Med Hensyn til 1578 sees det af tvende Breve af 16 December 1577 ¹¹⁸⁾, det ene for Christen Munk, det andet for Alexander Durham, at de, i Stedet for tvende tidligere udnævnte Mænd, hvoraf i det mindste den ene var bleven syg, skulde i nogle Kiøbstæder — Munk i Jylland, og Durham i Byen og i Rudkøbing — udtage nogle Baadsmænd, der skulde til Foraaret tiene paa Kongens Orlogsskibe.

Fra Januar 1579 findes i Cancelliets Protocoller ¹¹⁹⁾ et „Register over Baadsmændene,“ som da bleve udfrevne af Kiøbstæderne; nogle Landdistricter og enkelte af de mindre Der ere dog tagne med.

Endelig skal der i 1583 være udtaget 16 Matroser af Skielshør, og i 1587 en Snekker fra samme By sendt til Kiøbenhavn for at arbejde paa Kongens Skibe ¹²⁰⁾.

Saavidt om Hyppigheden og Forholdet af de her omhandlede Udskrivninger. Ved endeel af dem har man allerede i det Foregaaende set Antallet af det hver Gang fra de enkelte Byer

¹¹⁷⁾ Siællandske Tegn. Nr. 12, fol. 176.

¹¹⁸⁾ Jydske Tegn. Nr. 1, fol. 412—13.

¹¹⁹⁾ Siæll. Tegn. Nr. 14, fol. 157—58.

¹²⁰⁾ Friis Edvardsens Skielshør, S. 78—79. I 1587 synes det næsten ogsaa, at Skielshør paa ny har leveret Baadsmænd.

udskrevne Mandskab. Her skal jeg derefter kun, da de alt anførte faa godt som alle blot have angaaet en mindre Deel af Kiøbstæderne, endnu, ved Siden-af hinanden, opstille fem hidhørende Udskrivningslister, som jeg, blandt flere lignende Fortegnelser, har affrevet af Cancelliets Protocoller. Foruden den Kundskab, de frembyde om Antallet for hver By især, vil Sammenstillingen nogenlunde vise Forholdet mellem Kiøbstædernes Betydning; ganske nøie kan dette dog ikke være Tilfældet, allerede fordi ofte en eller anden By upaatvivlelig har nydt en Skaansel, som kun var grundet paa temporaire Omstændigheder, saasom store Ildbrande og andre Ulykker.

	1562 (6 Febr.)	1564 (22 Marts)	1565 (14 Januar)	1566 ¹²¹⁾ (22 Febr.)	1579 (Jan.)
	Baads- mand.	værg. Karle.	Skibbøggere, Baademand og Skippere.	Knægte.	Baads- mand.
Kiøbenhavn ..	100	150	12 Tømmerm. 100 Baadsm. og 8 Skippere.	150 *	70
Kiøge	15	50	10 Baadsm.	30 *	10
Nesved	10	40	20 —	40 *	8
Nossilde	6	30	"	20 *	"
Skjelskør	8	30	6 Tømmerm. 24 Baadsm.	20 *	10
Korsør	6	10	20 Baadsm.	"	"
Kallundborg .	6	20	4 Skibb. og T. 21 Baadsm.	20 *	"
Nykjøbing i					
Edsherreder ...	4	10	10 Baadsm.	10	5
Solbet	4	15	10 —	10	5
Præstø	4	15	15 —	10	5
Vordingborg .	4	10	20 —	10	5

¹²¹⁾ I Forbindelse med dette Register fra 1566 og de dithørende Breve findes en Liste over de Kiøbstæder, som skulle sende Bardførere, Piber og Trommeslaaer. Disse ere her betegnede med et *; Kiøbenhavn skulde sende 2 Bardførere, 2 Pibere og 2 Trommeslaaere; Malmø 2 Bardførere og 2 Spillemand; de andre Byer, ved hvilke * findes anført, hver 1 Bardfør og 1 Spillemand.

	1562 (6 Febr.)	1564 (22 Marts)	1565 (14 Januar)	1566 (22 Febr.)	1579 (Jan.)
	Baadsmænd.	værg. Karle.	Skibbyggere, Baadsmænd, og Skippere.	Knægte.	Baadsmænd.
Landskrone...	20	50	4 Skibbyggere 50 Baadsmænd	"*	20
Helsingborg..	6	10	"	"	10
Ystad	20	40	8 Skibbygg. 40 Baadsm.	"*	15
Trælleborg...	15	30	2 Skibbygg. 30 Baadsm.	"*	"
Lund.....	"	20	10 Baadsm.	"*	"
Falsterbo og Stanor }	6	10	10 Baadsm.	"	6
Timbershavn.	6	10	10 Baadsm.	"	8
Nahus	8	"	10 Baadsm.	"	6
Bæ	"	"	10 Baadsm.	"	"
Elleholm ...	4				
Solvietsborg..	4				
Rotneby	6				
Lyckau.....	5				
Auster	5				
Laugholm ...	5	"	"	"	5
Palnstad	6	"	"	"	6
Falkenberg ...	5				
Vardberg	10				

Om Udskrivnings-Massen i Byerne ville vi komme til at handle udførligere i det Følgende. Det var nemlig blandt alle de „værgagtige“ Indvaanere, at Mandskabet udtoges; men Bestemmelsen af Ridsstadvæbningen var ikke alene at danne en Masse, hvorfra der kunde tages Folk til den egentlige Krigstjeneste til Søes eller til Lands, men ogsaa, og især, til at forsvare deres egen By og Egn. Naar Befalingen om Udskrivning var læst paa Raadhuset, tilkiendegav Borgermestrene, i det mindste i Helsingør, hvor det mangfoldige Gange forekommer i Protocollerne, men sandsynligviis ogsaa i andre Byer: at Ingen maatte fare af Byen, og blive fortere eller længere Tid borte — „Ratten

over" siges der gierne, — under Straf som oftest paa Livet eller Boeslod, eller begge Dele²⁴⁾. Udskrivningen skeete da snart derefter, enten ved Magistraten eller, efter dens Anviisning, ved de af Kongen dertil udnævnte Mænd, oftest en Rigsraad eller anden hoi Befalingsmand. Den foretoges ikke, som det synes, nogenstinde ved Lodtrækning; men, ligesom Kongen jævnlig havde i Brevene udtrykkelig begieret de dueligste og meest skikkede Folk, saa gives der stundom Tegn til, at de, der tidligere havde været udskræve, onskedes igien udtagne. Saaledes siges der i et forhen i anden Henseende nævnt Brev af 8de Febr. 1565 til Odense: „Sammeledes ville Vi, at de, som udi det forgangne Aar vare udgiorte og have været brugte til Skibs, skulle fremskikkes med udi forn^e Antal.“ I de helsingørske Protocoller omtales ofte endeel „Hallandsfarere,“ hvorved man, som det lader, har forstaaet adskillige Søfolk, der ideligen før mellem Halland og Helsingør, uden egentlig at være fast bosatte noget af Stederne. Disse synes især de kongelige Befuldmægtigede at have havt Die paa ved Udskrivning til Søes; ogsaa var af de i 1567 ved Biørn Andersen udtagne 20 Vaadsmænd i det mindste 7 saadanne Hallandsfarere²⁵⁾. Uagtet der ikke findes omtalt Fritagelser for Udskrivning, forundte enkelte Personer ved Kongen, eller af Magistrat og Menighed, paa samme Maade som ved endeel andre Byrder, t. Ex. Skat, Hold o. s. v., er der dog neppe Tvivl om, at Udskrivningen kun fielden de facto har rammet de meest anseete Borgere, for hvis Bedrift en saadan Afbrydelse især maatte være følelig. I alt Fald havde de den Udvei, at stille Andre for sig; Noget, som

²⁴⁾ Et saadant Forbud brugtes dog ogsaa i endeel andre Tilfælde, hvor en Byrde paalagdes Byen og skulde fordeles, eller deslige.

²⁵⁾ Helsing. Ræmmer-Regnskab for 1567; jvfr. Helsing. Retsprot. for 12. Juni 1567.

oftere omtales i de hellsingørſke Bøger²⁶⁾. — Det er naturligt, at mange, naar de bleve udtagne, gjorde Vanſteligheder og vare miſſfornøiede. Saaledes ſees i de hellsingørſke Protocoler Bardskærerne flere Gange at have ømmet ſig ved Bortſendelſen og den dermed forbundne Befoſtning, i hvilken ſidſte Henſeende man dog ſeer, at de fik Hielp af Byen. — Af den nysnævnte Byes Retsprotocol for 8de Oct. 1567 ſees, at en Jeſper Tanke klagede for Byfogden over en Lars Hallandsfarer og fire andre der navngivne Perſoner, paa Grund af at de havde truet og undſagt ſamt ilde tiltalt ham, fordi han, ſom de ſagde, havde ved Henvendelſe til Borgermeſtre og Raad, Biørn Anderſen og Admiralen, forvoldet, at de vare blevne udfrevne til Søes og ikke vare komne tidligere hiem ſom forlovede; hvortil de ſvarede, at de havde hørt dette²⁷⁾. Ogsaa ſiges det i et foran i anden Anledning berørt Kongebrev af 22de Marts 1567²⁸⁾, med Henſyn paa Holland og Falſter, at mange af dem, ſom udfrevs i Riibſtæderne, underſtaaе ſig at undſige Borgermeſtre og Raad, fordi de lade dem udfriive. Muligt nok, at Miſligheder nu og da kunne have fundet Sted; meget ufuldkommen var i det mindſte den Maade, man gif frem paa; ligesom det ogsaa ſynes høiſt ſynderligt, at Kongens Befuldmægtigede ofte forbrede et langt ſtorre Antal Krigsmænd, end han ſiden lod ſig nøie med; at f. Ex. i 1567 Biørn Anderſen i Hellsingør forlangte 50 Baadsmænd, men fritog Byen ſiden for at udrede flere end 20, og i Skielſkør begierede, foruden 9 Baadsmænd, 54 Knegte; men forſkaaneде Byen, rigtignok paa Johan Friis's Forbøn, ſaaledes at Knegtene's Antal reduceredes til 30.

²⁶⁾ Jyfr. ogsaa de af Dr. Hüberts udgivne Aftjyffer vedkommende Aarhuus 1. Bd. S. 246.

²⁷⁾ Sagen blev udfat nogle Gange, og findes ikke ſluttet. I øvrigt vare Mændene blevne udfrevne i Juiuius f. A.

²⁸⁾ Tegn. Nr. 9, fol. 250—51.

Ved selve Udskrivningen fandt i Almindelighed et Gilde Sted for de Udskrivende, især naar det var en af Kongen udvalgt fornem Mand, der havde forestaaet Udskrivningen, (han fik i øvrigt ogsaa stundom en lille Foræring)²⁹⁾; Ligeledes gaves en eller et Par Tønder Al, dansk eller vel endog tydsk, til Bedste for de Udskrævne. Disse bleve dernæst equiperede, m. v., hvorom mere siden, og fik paa den til Afreisen bestemte Tid Tærepenge, saavelsom, oftest, atter en eller flere Tønder Al. De eedfæstedes nu³⁰⁾ og afreiste. Hyppigen, som vi allerede have seet i det Foregaaende, befalede det, at de skulde fremsføres af en eller flere af Magistraten; saaledes, for at tage Exempler fra nogle Aar af den svenske Krig, blev det saavel i 1564 som 1566 paabudet, at en Borgermester og en Raadmand af hver By skulde medfølge; een Gang i 1567 findes Fremførelse ved en Raadmand, en anden Gang ved en Borgermester eller en Raadmand befalede; det sidste var ogsaa Tilfældet i 1568. Stundom, som i Aaret 1565, lod Regjeringen sig nøie med at en eller tvende gode Borgere bleve af Byen bestilte som Anførere for de Udskrævne³¹⁾. Saadanne paalidelige Anførere vare allerede nødvendige for at sikre sig, at de Udskrævne og Afreisende virkelig begave sig til Mødestedet; thi ligesom de Udskrævne alt strax, som ovenfor berørt, nu og da viste Misfornøielse med at de bleve udtagne, saaledes var det ikke

²⁹⁾ Saaledes fik efter Friis's Stielstors Bestr. S. 79 „Admiral Laurids Kruse 1583, da han i Stielstør udtog 16 Matroser, 2 Rosenobler (omtrent 8 Daler, eller nu ligesaamange Species).

³⁰⁾ Exempel i Helsing. Retsprotocoll for 1568, 5. Jan. og 2¹. Febr. De svore, „med oprakte Hingre, at ville være Kongl. Majestæt Kong Frederik, nu Konge i Danmark ic., Danmarks Raad og Rige, og Helsingers ganske Menighed ic. hulde og tro ic.

³¹⁾ 3 de af Hvens Stifts liter. Selskab udgivne Aftispytter 1. Bd. S. 79 findes en saadan Bestilling for tvende Odenseke Borgere som Befalingemænd for de andre da af Byen Udskrævne; det sees tillige, at

heller blandt det af Kiøbstæderne udskrævne Mandskab uden Exempel — hvad der iøvrigt rigtignok synes at have været langt hyppigere og i høiere Grad Tilfældet blandt de Udskrævne af Landdistricterne³²⁾, og maaskee endog blandt Adelen med dens Folk — at de nemlig slet ikke indsendt sig paa det befalede Sted. I Geheime-Archivet findes en Fortegnelse over Kiøbstæderne og Skibsmandskab, — Baadsmænd, Skippere, Styrmand, Tømmermænd, Bardskærere og Spillemænd, — som, udskrævne af hine, vare udeblevne. Den har intet Aarstal, men kan neppe være for noget andet Aar end 1569, da den, ved mange af sine Angivelser ikke lader sig forene med de andre Aar, medens den i Ordenen af Byerne næsten ganske stemmer med den af mig foran omtalte Liste over Udskrivningen af 1569, og heelt igiennem lader sig sammenholde med denne³³⁾. Efter denne Fortegnelse vare udeblevne 452 Personer fra de danske Kiøbstæder, 206 fra de norske, foruden 134 fra Bahuus Lehn³⁴⁾. Lægger

de havde faaet Betaling eller Gjældst derfor, i det Borgermestere og Raad love, hvis andre lignende Befalingsmand af andre Byer havde faaet mere, da at give hine tvende Mænd ligesaa meget.

³²⁾ For blot at nævne eet Exempel: i Brev 9. Juni 1567 (Tegn. 9, 344—45) siger Kongen, at der af det dengang tort i Forveien af et Lehn, — identivis Kalløe — udskrævne Mandskab, 70 Mand, ikke vare fremkomne til Mødestedet flere end 2 Mand.

³³⁾ Jeg bør dog bemærke, at paa denne Fortegnelse af 1569 i Cancelliets Tegnelser over Udskrivningen eller „Taxeringen“ fattes Beile og Gaaborg, som derimod findes i den omhandlede Liste over udeblevne Udskrævne, og at i denne anføres som udeblevne for Thisted 1 Baadsmænd og 1 Spillemænd, medens Listen over Udskrivningen anfører 10 Baadsmænd og 2 Tømmermænd, men ingen Spillemænd for Thisted. Men man seer let, at dette kan have sin Grund i Uagtsomhed hos vedkommende Afskrivere, en Uagtsomhed, som der ogsaa iøvrigt ved begge Listerne ere Spor til, t. Ex. ved Sammentællingerne; ikke at tale om at Feilen ogsaa kunde være hos mig, der har maattet afskrive disse Documenter, i den sidste Tid, i stor Hast. Bahuus Lehn omtales ikke i Listen i Protocollen, men i den anden anføres som udeblevne fra Bahuus Lehn 134.

³⁴⁾ Jeg tager disse Tal efter Opsummeringen, som jeg selv har gjort efter

ger man nu til Grund for Bestemmelsen af Antallet paa dem, der skulde møde, den nysberørte Liste over Udskrivningen for 1569, hvor Antallet er omtrent 780 for de danske og 280 for de norske Byer (ikke Bahuus medregnet), da faaer man ud, at af disse sidste Antal iffun omtrent respective 330 og 80 Personer virkeligen ere mødte. Hvad Detaillen angaaer, da var der ikke en eneste Kiøbstad, som stillede sit Mandskab aldeles fuldtalligt; endel sendte slet intet, navnlig, af de danske, Præste, Nykiøbing i Falster, Nysted, Sarkiøbing, Rudkiøbing, Middelfart, Skive, Nykiøbing paa Mors, Hjørring, Ebeltoft, Randers, Lemvig, Hobro, Aarhuus, Viborg, Cimbristhavn, Aalhuus, Lund og Bæ; for Ringkiøbing fattedes, af 10 Baadsmænd og 1 Lømmemand, hele Antallet af Baadsmænd, for Aalborg manglede 31 Baadsmænd, 2 Styrmand, 2 Skippere, 1 Bardskær, og der sendtes saaledes fun — efter Sammenligningen med den anden Liste at antage — 9 Baadsmænd og 1 Spillemænd; Kiøbenhavn selv, der skulde levere 100 Baadsmænd, 2 Bardskærere, 4 Styrmand, 4 Skippere, 4 Lømmemand og 2 Spillemænd, fattedes deraf 56 Baadsmænd, 4 Skippere, 4 Styrmand og 2 Spillemænd. Dette angik en Udskrivning til Sotienesten. Men det gif neppe bedre med dem, der udskreves til Landtjeneste. Vi have alt forhen omtalt, at der i December 1567 befalede, at 10 gode Skytter skulde udredes af Helsingør til at følge med Munition m. v. ind i Everrig, og at disse, som den 13de Januar 1568 førtes over til Helsingborg³⁵⁾, atter den 23de Februar kom tilfede, (eller 9 af dem, da den 10de var bleven syg); efter hvad

min Afskrift. 3 Protocolen er Summen anført med 685, hvilket i ethvert Fald er urigtigt.

³⁵⁾ Den 5. Januar gjorde de deres Ed. Deres Navne anføres ved den Leilighed, og de tvende første af dem betegnes som »de Andres Forsændere til de komme under Fanen, som de skulle underordineres.« Tvende Raadmænd skulde sørge for, at de fik hvad der fattedes dem.

man kan see, vare de blevne liggende i Staaue, paa Veien til Engelholm, og havde der fortæret den dem paa Haanden givne Besolding; de bade nu om en Maanedes Besolding, der bevilgedes dem, da de lovede et bedre Forhold, hvorhos de paaftode, at en af dem, Anders Smed, havde været Marsag til deres Forseelse „Dror, Mytteri og anden Uhorlighed“³⁶).

En anden Marsag til at netop en eller flere af Magistraten befalede at følge med, har i øvrigt været den i et Brev, rigtignok fra en lidt tidligere Periode, confidentialt udtalte For-
mening³⁷), at Borgermestere og Raadmænd ikke vilde tage uden gode, værgagtige Mænd med sig, naar de selv skulde være Forstandere for dem. Forresten maa Meningen, efter mange Udtryk i de didhørende Breve, have været, at vedkommende Magistrats-Personer ikke blot skulde føre dem til Hæren eller det befalede Mødested, men at de skulde deeltage i selve Krigstogene. Men allerede den Omstændighed, at Byerne saaledes ofte maatte blive berøvede deres Magistrats-Personer, der for dem vare saa vigtige, medens disses Nærværelse i Felten sielden kunde have en tilsvarende Betydning, peger hen paa, at Sagen de facto maa have gaaet endeel anderledes for sig. I de hellsin-
gørste Protocoller har jeg ikke heller bemærket noget Spor til, at en Borgermester eller Raadmand var borte paa slige Tog. Tvertimod sees det f. Ex. temmelig klart af det nys Fortalte angaaende det, som passerede med de 10 Skytter i Januar—Februar 1568, at ingen af Magistratens Medlemmer fulgte med de Udskevne; og dog indeholdt det første kongelige Brev, der læstes paa Raadhuset den 5te December 1567, udtrykkelig, at en Borgermester skulde medfølge Skytterne. I en Forteg-

³⁶) Anders Smed blev dog ogsaa tilgivet, og en 10de Mand udskevnes i den Syges Sted, hvorefter de igjen drog bort.

³⁷) Et Brev af 1510 fra Biskoppen i Aarhus Niels Clausen til Kongen; i Dr. Hübner's Udsigter I Bd. S. 100.

nelse over nogle Kibstæder, over de af dem stillede Skibe og Hovedsmændene paa disse m. m., hvilken findes i Geheime-Archivet og er uden Marstal, men uden tvivl skriver sig fra Christian den Tredies sidste Tid, anføres ogsaa Helsingør, Skibet: *Musen*, og Hovedsmanden derpaa *Simon Pryds*; men denne Mand var ikke nogenfinde i Magistraten, skiondt han i øvrigt brugtes meget af Byen, især ved Bygning og Udrustning af Skibe. I Beretningen om det 1564 af Skielsker udfrevne Mandskab — „Bæbnere“ kaldes de hos Friis Edvardsen, — siges ogsaa, efter de gamle Regnskaber, at 8 Daler gaves en *Thomas Jensen* for han skulde være i Raadmands Sted i Bæbner-Reisen og følge Bæbnerne frem³⁸⁾. Mærkelig er og den Efterretning, man har fra Ribe om hvorledes man der havde pleiet at forholde sig i den omhandlede Henseende. Under den Tvist, som, imod Slutningen af Frederik den 2dens Regjering, var opstaaet mellem Ribe Magistrat og Borgere, og som blev afgjort ved nogle af Kongen dertil udnævnte Adelige den 21de Januar 1583³⁹⁾, anførte Magistraten blandt andet, at de tidligere Magistrats-Personer (fra Krigens Tid) havde underrettet den om, at i Krigens Begyndelse, da Ribe skulde udrede et Antal Krigsfolk, havde Borgermestere og Raad udnævnt en *Bertel Skrædder* til Raadmand, og derpaa udvalgt ham som den yngste iblandt dem til, som Formand, at fremføre og følge samme Krigsfolk til Rigets Tjeneste. Dette var blevet besluttet den første Dag; men den anden Dag havde han igien op sagt sit Løfte og Tilfagn, og brugt allehaande Udveie for at blive fri for samme Tog, hvorefter de Dammænd bleve foranledigede til at udnævne en Anden i hans Sted til at fremføre Krigsfolket; og siden var sandan Ære eller Værdig-

³⁸⁾ Friis, i Skielkers Beskrivelse S. 71.

³⁹⁾ Nye danske Magazin, 2. Bind S. 276 ff.

hed ikke tilbudt ham; hvoraf da Magistraten nu meente, at han havde taget Anledning til efterhaanden at ophidse Borgerne og nu fremkomme med formelige Klager over Øvrigheden. Vel er det nu ikke ganske tydeligt, om Bertel Skrædder traadte tilbage fra sit Raadmandskab (i 1583 var han blot Borger) og en Anden valgtes i hans Sted og den omhandlede Anførers Post overdroges ham, eller om Meningen var, at en Mand udenfor Magistraten udnævntes til at være Befalingsmand paa Toget; men det er dog vist, at der enten er valgt En til Raadmand netop for at beklæde hiin frigeriske Post eller en Person udenfor Magistraten selv har af den erholdt denne Bestilling overdragen. Imidlertid var det unegtelig nu og da Tilfældet, at Magistrats-Personer fulgte med som Hovedsmænd, dog uden tvivl især til Søes, paa den Tid, Skibe stillede af Byerne; og saaledes findes i den i det Foregaaende ommeldte Liste af 1555 over jydske Kjøbstæder og deres Skibs-Udredning, ogsaa ved hver By anført Skibshovedsmænd og hans Lieutenant, af hvilke hiin altid var en Raadmand, der næsten stedse opføres med sit Navn, medens derimod Lieutenanten var en af Menigheden, som i øvrigt ogsaa stadigen nævnes.

I de sjældnere Tilfælde, hvor de Udstrevne blot skulde føres frem til et bestemt Sted, uden at der paalaae Anføreren videre Pligt end at bringe dem derhen, sees en Øvittering for Modtagelsen at være udstedt. I det mindste have vi en saadan, af 21de Januar 1568, hvori Niels Raas gjør vitterligt, at Brevviseren Mads Clausen af Odense nu har overantvordet ham en Seddel fra Kongens Hovedsmænd Michel Pedersen paa 24 Rnegte, som han har annammet af ham, og som Borgermestere og Raadmand i Odense, efter Kongens Brevs Lydelse, havde udgiort ⁴⁰⁾.

⁴⁰⁾ Gyens Stifts Liter. Selsk. Udsnykker I. Bd. S. 80.

Ved selve Hæren have de Udsfrevne, naar det ikke var Tøgter paa ganske kort Tid, f. Ex. af faa Uger, sikkert erholdt Sold og Underhold af Kongen. Tienestetiden var, som allerede foran berørt, i Reglen indskrænket til det Tog eller det Mars Tog, for hvilket de Vedkommende vare udsfrevne. Om Kongen endogsaa unegteligt beholdt endeel Mandskab paa sine Skibe, efterat de havde søgt Winterhavn, saavelsom stadigen paa Holmen, og om der endogsaa ofte sees at have ligget, foruden udenlandske, ogsaa danske Knegte i Winterquarteer og Borgleie, saa var dette Mandskab sikkert meest og hyppigst taget blandt dem, der vare udsfrevne af Landet, og især — eller maaskee alene — blandt de hvervede Soldater⁴¹⁾.

Den Byrde, som kom til at paahvile Klobstæderne ved disse Udsfrivninger, var, om end ikke saa stor som naar den var forbunden med Skibsubredning, dog meget betydelig. Der fattes ikke heller Befragelser i denne Henseende. I Geheimes Arkivet findes saaledes et Brev, der er antaget at høre til Christian den 3des Tid, fra Mariæborgere til Kongen, at de „senest“ vare taxerede for 5 Karle at udrede til Skib og med Skydt at bekoste, med Nakskov Borgere, Kongen og Riget til Tieneste, og at de nu paany ere taxerede med ligesaadan „Skibsberustning“ som da, og nu med 10 Karle at udgiøre. De bede nu om nogen Lettelse, da de „kun ere en ganske søie Hob Borgere, ved en 60, og alle sammen ere vi fattige Ugedags-Mænd, og den største Part af os formaaer saa godt som en søie Ting;“ eftersom de havde forbygget hvad de havde „efter den store Baadeild“ for en 8 Aar siden, og siden igien maattet sælge eller pantsætte Bygningerne til Præster og Andre (vel især Adelige); ligesom deres By endelig laae paa en alfar Vej, hvor Kongens Folk, som kom ind i Landet, eller skulde rejse

⁴¹⁾ Ordet „Soldat“ har jeg vel seet forekomme i denne Periode, men ikkun i nogle faa Documenter, navnlig fra Frederik den 2dens Tid.

ud af det, skulde forsynes med Mad, Ol, Herberg og Vogn. Dgsaa stod den Udredning med de 5 Karle „senesten“ til Skibs dem i over 383 Daler. Paa disse Grunde, og da ingen af deres Borgere vare søfarende Mænd, efter som Byen ligger inde i Landet, saa de ingen Seilads brugte, bade de om Fritagelse for at udrede Folk; de vilde gierne tilhjelpe med Fetalie, de andre Kiøbstæder til Løttelse. Paa en noget lignende Maade klager Helsingborg i et Brev til Kongen, dateret Fredagen efter Nyst-aarsdag 1566⁴²⁾, over Byrden i Krigen med Skat, Udskrivning af gerust Krigsmænd, og Baadsmænd; hvortil var kommen „Pestilents“. Der fandtes nu ikke flere end 250 Borgere, alle medregnede, unge og gamle; dog havde Byen aarligen udgiort 100 gerust Krigsmænd, foruden Baadsmænd og Andre⁴³⁾; der fandtes 7 eller 8 Kiøbstæder i Nørre-Jylland, som ikke vare saa høit taxerede „alle“ (tilsammen) som denne ene arme Kiøbstad. Disse Udskrivninger af Skat og af saamange Krigsmænd kunde Byen ikke overkomme⁴⁴⁾ o. s. v. At selve Udredelsen af slikt Mandstab faldt Byerne meget haard, kan ogsaa sluttes af et Par Fritagelser, der bleve enkelte Kiøbstæder forundt mod Erlæggelse af et Pengebeløb til Kongen. Saaledes skal Thisted By i 1545⁴⁵⁾, have betalt 150 Daler i Stedet for det Udbuds-Folk, som den skulde holde færdigt til Rigets Tieneste med gode Rer, Hellebarder, lange Spyd, Harnisk og anden Rustning; og et kongeligt Brev af 6te November 1567⁴⁶⁾ viser, at Odense Borgere havde lovet Kongen en Sum Penge, hvoraf 1000 Daler resterede, for at

⁴²⁾ 3 Geheime-Archivet.

⁴³⁾ Derved menes vel Bardstærere, Spillemænd, Sommermænd o. s. v.

⁴⁴⁾ De havde nu dog samlet 1980 Daler; og sender disse, som Afbetaling paa den sidste dem paalagte Skat, der udgiorte 2500 Daler; hvorhos de anholdt om Fritagelse for at erlægge de andre 520 Daler.

⁴⁵⁾ Danske Atlas V. 426.

⁴⁶⁾ 3 Geheime-Archivet.

forstaaes for at udgiøre det Folk af Byen, som skulde udbredes; men at disse 1000 Daler endnu ikke vare fremsendte⁴⁷⁾.

Det var naturligviis tildeels Tabet eller Savnet af de, ofte mange Indvaanere, som saaledes maatte drage bort i Krigen, der gjorde disse Udskrivninger tunge for Byerne; hvorved maa betænkes, at det jævnlig var saa nyttige eller vigtige Mænd, som Vardførere (den Tids hyppigste, næsten eneste Læger), Skibbyggere og Lømmere, der berøvedes Byerne. Men det maa dog erindres, at Togene som oftest vare korte, saa at de Udskrevne ikke vare længe borte hver Gang; ofte var det vel ogsaa de samme Folk, som, naar Krigen sparede dem, Aar for Aar udtoges, fordi Regjeringen helst ønskede forsøgte Krigsmænd, og de selv nu vare blevne vant til Tingen. Men af den kortere Tienestetid flød atter, med de igien kommende Udskrivninger, ogsaa paany de samme Beføstninger, som Udbredelsen af Sø- og Land-Krigsfolket altid forarsagede Klostæderne. Og dette, den anden Deel af den Byrde, som Udskrivningen paaførte Byerne, er det, som vi nu skulle betragte noget nærmere.

Det Væsentligste og Udførligste, jeg vil kunne berette om den her berørte Gienstand, er hentet fra de helsingørske Regnskaber, og det fra et Par Aar, især 1567—69. Fra adskillige af de andre Aar have vi vel ogsaa sammesteds nogle Efterretninger; men de i Ræmner-Regnskaberne saaledes forekommende Poster ere som oftest ubetydelige, medens det Dørlige og Væsentligere maa have været indeholdt i særskilte Regnskaber, afslagte af Ræmneren eller Andre; i det en særegen Skat kan være udskreven til at bestride de her berørte Fornødenheder, og den Udgift, der blev bestridt af denne Indtægt, ligeledes har fundet sin Plads i bemeldte særskilte Regnskaber.

⁴⁷⁾ Kongen befaler nu, at de skulle betales til Philippus Nottermund, hvem Kongen var Penge skyldig for Klæde og "Siden to i" (Silketoi).

Af Udgifter til de i 1567 udstrevne Folf omtales i Regnskaberne kun hvad der angaaer Udredningen af de udtagne 20 Baadsmænd. Disse bleve forsynede hver med en Klædning: Samarie eller „Piigh“ (Pijsk) af „Døsenbrüggerst“, Buxer og Nederhoser af rødt „Gørlost“⁴⁸⁾, uden Beføstning for dem og frit for Strædderløn. Dette Klæde købtes saaledes: det oßna brückske, 1 Stykke hos Borgermester Jacob Hansen for 24 fl rund Mynt⁴⁹⁾, og 2 Allen for 2 fl r. M.; hos Raadmand Jørgen Maer 1 Stykke 24 fl r. M.; hos en anden Raadmand Hans Nielsen 6 Allen „som Mester Claus Bardskær fik til en siid Kaabe“, 6 fl r. M. Af det røde Gørlost købtes 4 Stykker, Stykket à 6 Daler 1 fl dansk eller „rund“ Mynt, hos Borgermester Henrik Mogenssen og Raadmand Frederik Leiel, hos en anden Raadmand 7 Allen 11½ Dvarteer (hvoraf Mester Claus ogsaa fik Noget til Klædning) à 1 fl r. M. pr. Allen. Beløbet blev derefter, og da de 24 Daler betalttes i Klippinge à 10 fl pr. Daler, i Alt 67 fl 6 sk r. M. og 240 fl Klippinge. Hertil kom Strædderløn for alle Klæderne (ogsaa Bardskæreren), hvilken Betaling udgjorde 17 fl r. M. (omtrent 13 sk for hver Klædning). Fremdeles leveredes dem „Bærge“; hver fik en Kaarde „Degen“ og en Dxe; dog havde, som det synes, allerede endeel af dem saadanne Baaben eller et af dem, og fik dem da betalt; Kaarderne anføres for en Priis pr. Stykke af, i rund Mynt, 3 fl , 2 fl , 2½ fl ⁵⁰⁾ eller i Klippinge fra 9 til 4½ fl , Dxerne 1 fl eller 1 fl 4 sk r. M., eller 2 fl 4 sk à 3 fl Klippinge. Paa Bevæbningen anvendtes saaledes 15 fl 10 sk r. M. og 150 fl

⁴⁸⁾ Klæde fra Dösnabrück og Görliß.

⁴⁹⁾ Med Hensyn til Mynten, og navnlig Forholdet mellem rund Mynt og Klipping, maa jeg henvise til mine Anmærkninger til det hel-sing. Kæmner-Regnskab for 1577, som er aftrykt i Dansk Magazin 3die Række, 2det Bind S. 194.

⁵⁰⁾ Maaskee en Feil, i alt Fald i mine Excerpter, for 1½ fl .

6 ß Klippinge. Endelig erholdt de 20 Mænd, da de skulde reise til Kjøbenhavn, hver „paa Haanden til Besolding“ 5 R r. M., i Alt 100 R ; til samme Tid fik de 3 R r. M. i Drifkepenge, og da de saaledes udenfor Rasmus Hansens (Byfogdens) Dør den Dag, de skulde til Kjøbenhavn, lode de hente VI hos ham, som Kæmmeren betalte med 30 R r. M. Efter mine saaledes anførte Optegnelser udgjorde Beføstningen i det Hele 204 R 14 ß r. M. og 390 R 6 ß Klippinge. Til den her omhandlede Udrustning blev udskrevet en Skat i Byen, der beløb sig til 469 R r. M., og altsaa maa have givet et Overskud ⁵¹⁾.

I Vinteren 1567—1568 bleve, som foran anført, 10 Hageskytter udskrivne af Helsingør for at følge med Ammunition op i Landet, til Engelholm. Disse bleve forsynede paa samme Maade med Klædninger: Pijak, Buxer og Hoser af „Dönabrücke“ og „dobbelst Gørloft bruun Farve“ ⁵²⁾. Desuden ommeldes Værred — 15 Alen — tildeels til Madposer ⁵³⁾ og Linninger til Skytternes Klædninger, og „Arrast“ til Felttegn. Endelig fik hver et Par Støvler. Disse Udskrivnes Bevæbning bestod i lange Rør (Geværer) og Kaarder (Degen); saaledes købtes 4 nye Rør med Fyrlaase i Kjøbenhavn à 12 R for Stykket; af den ene Borgermester et langt Rør med Glaske (Krudiflaske, Krudthorn) og alt andet Tilbehør for 16 R . ⁵⁴⁾. Ogsaa omtales særskilte lange Skruer,

⁵¹⁾ Jvfr. med Hensyn til Skielvær, Edvardsen Friis S. 74. Paa dette Sted, hvor der omtales Udskrivning i 1567 af 30 Knegte og 9 Baadsmænd, siges, at de første kom Byen paa 510 R , og Baadsmændene paa 27 R i Alt foruden VI , der blev drukkert m. m.

⁵²⁾ Dönabryggeft anføres her for 27 R Stykket.

⁵³⁾ Tildeels toges det dog og til Linninger i de senere udskrivne Baadsmænds Klæder. Skrædderlønne anføres i dette Regnskab med 12 ß for hver Klædning; alle Byens Skræddere deltog i Forsærdigelsen. Skræddersvendene gaves 2 R i Drifkepenge.

⁵⁴⁾ Et Rør fik Man dog for 9 R , et andet for 5 R . En Krudiflaske kostede

Bandelaag, Kradsere til Rørene, saa og Krudtflasker, Krudtmaal og Lunter; samt 2 Fæde Krudt á $5\frac{1}{2}$ P Fædet. 3 Hensende til Kaaarder forholdtes som i 1567. Af Getalie fik de med sig til deres Underhold i Engelholm en Otting Smør (6 P)⁵⁵; 55 Skaalepund Ost og 2 Skpr. smaat Salt á 1 P Skpen. Inden de reiste, medens de endnu vare i Helsingør, fik de ikke blot — til Julen — Drifkepenge, men fem af dem, som vare gifte, fik til Hielp til deres Underhold i deres Huse, hver 3 P ; og henimod at de skulde reise, gaves hver af de 8 blandt dem 5 P paa Haanden; de andre tvende erholdt, for at see til med de øvrige, hver 10 P . Desuden fik den egentlige Fremfører af dem, en vis Franz Peersen, halvanden Maanedes Besolding til dem, hver 15 P (150 P), samt Vognleie til Engelholm m. m. lidt over 30 P .⁵⁶ Som forhen er anført, kom de 9 af dem tilbage i den følgende Maaned, — den 10de var bleven syg —, tilstod deres Forsælse og fik Forladelse; hvorhos der tilstodes de tvende af dem, der skulde see til med de øvrige, hver $12\frac{1}{2}$ P , og de 7 andre hver 10 P . Desuden fik den i den Syges Sted Udtagne ligeledes 10 P , samt 3 P til Støvler og Nederhoser. Nu kom de saaledes afsted igien; men under 17de April forekommer der atter 30 P , som en helsingørsk Borger Andbiørn Svendsen havde i Halmstad „i deres Trang“ forstrakt dem paa deres Besolding, og da de d. 28de s. M. kom tilbage, betaltes dem hvad der resterede af

1; P Krudtmaalene anføres á 2 P Stykket; Lunter til samtlige 10 Skytter 1 P 15 P . Yderligere kan Man især om Skydevaabnene paa hine Tider faae god Oplysning i Adlersparres forhen nævnte Etrist, 4de og 5te Capitel.

⁵⁵) Der kjøbtes tillige 11 P til at lægge Smørret i, for 30 P . Smør brugtes langtfra ikke i det Forhold som nu; for Salt havde man megen Brug; men 2 Skpr. til 11 Personer synes dog vel stærkt.

⁵⁶) Der nævnes ogsaa Fortæring for dem i en Nat i Helsingør 5 P , og Kammereren Fragt tilbage til Helsingør fra Helsingborg, hvor han var fulgt med over, 8 P .

deres Besolding, een 5 R , en anden $6\frac{1}{2}$ R og hver af de øvrige 7 R hvorhos nogle andre Smaaudgifter gif med. Den hele Udgift, som her er berørt⁵⁷⁾, anføres i Regnskabet til 794 R 11 $\frac{1}{2}$ S . Paa den anden Side fordeeltes et Skattepaa-læg mellem Borgerne til denne Udgifts Bestridelse, for hvilken Skat Regnskabet imidlertid ikke nu findes; men som, efter den ved det egenlige Ræmner-Regnskab gjorte Slutnings-Bemærkning, indbragte 694 R 14 S , hvilket Beløb imidlertid, efter det Nysanferte, ikke kan have været tilstrækkeligt til at dække den havte Udgift.

De 15 Baadsmænd, der samme Aar udsfrevs til Kongens Orlogsskibe, fik ligeledes Klædninger af Dsnabryggerst og dobbelt Gørlest, der bleve syete paa Byens Bekostning. Tillige fik de Degener og Ører, hvoraf nogle købtes af de Udsfrevne selv, nogle hos Andre; Kaarderne kostede fra $1\frac{1}{2}$ til 3 R , Ørerne fra 12 S til $1\frac{1}{2}$ R . Endelig erholdt de den Dag, (1ste April) da de skulde reise, til Besolding paa Haanden hver 5 R , og i Driftpenge alle tilsammen 4 R , hvorhos betaltes i Fragt, for at føre dem med Klæder og Væger til Kiøbenhavn, 6 R . Det Hele, saaledes som jeg har antegnet det — og jeg troer, at det er fuldstændigt hvad der findes anført i Regnskabet — beløb sig til 186 R 6 S , foruden Strædderlønnen circa 12 R . Der blev ogsaa i den Anledning udsfrevet en Skat i Byen; men den var uidentivl ogsaa bestemt til at dække flere extraordinaire Udgifter; thi ligesom den ifølge „Registret“ udgjorde 578 R 8 S , (omtrent Halvdelen af den for dette Aars Udgifter ordinaire bestemte Skat), saaledes siges det saavel i bemeldte Register eller Regnskab, som i selve Ræmner-Regnskabet, at Overskudet anvendtes til Betaling til dem, som havde

⁵⁷⁾ Undtagen Strædderlønnen; et og andet af det Øvrige — saasom endeel af Væredet — kom dog ogsaa de samme Aar udsfrevne Baadsmænd tilgode.

tillagt Skuder og Baade og „giort Overroer“ (3: roet over til Helsingborg, med Kongens Folk, m. v.), og deri vare blevne mere besværede end dem tilkom⁵⁸⁾.

Endelig bleve, lidt senere samme Aar, 15 Hageskytter udsfrevne af Byen til Tieneste paa Orlogsskibene. Der bemærkes i Ræmmer-Regnskabet, at Kongens Brev formeldte, at han vilde lade dem besolde saaledes som andre tydske Knegte, og at Byen derfor ikke gjorde Beføstning med Klædning eller andet saadant. Imidlertid tilføies der dog: „og 2^{en} Bindsedag bleve samme Skytter nu affærdigede til Kiøbenhavn; Hans Nielsen (en Raadmand) blev sendt med dem (udentvivl snarere: efter dem) at skulle i Kiøbenhavn skaffe dem det Nødvendige, og faae dem leverede til Admiralen“ Hertil fik han med sig 150 R ; „derefter har han udgivet efter sit Regnskab.“ De Poster, som derpaa anføres, ere vel tildeels grundede paa dette hans Regnskab som Bilag; men maa indeholde mere, da det hele Beløb, der føres til Udgift sammesteds er 194 R 8 S . Iblandt de enkelte Poster forekommer vel ingen til Klædninger (dog til 13 Felttegn 13 R), men adskillige til Baaben: et Par „Ror“ og enkelte Laasfruer, Kradsere, en Form (formodentlig til Rugler), et Fad Krudt (4½ R), Krudtflaster, Krudtmaal m. m. samt 7 à 8 Kaarder. Saa fik de og ved Afreisen hver 1 R paa Haanden, Fortæring, nogle Maaltider i Kiøbenhavn, indtil de bleve afleverede; igien hver af dem, „som gif for sig selv og var udgjort for Byen,“ paa Haanden 3 R ⁵⁹⁾; de derimod, som havde ladet sig leie (stillede af andre egentlig Udsfrevne) fik Intet.

⁵⁸⁾ Deres Navne, som fik saadan Betaling, og dennes Beløb for hver Enkelt findes i Regnskabet, og har jeg afskrevet den hele Liste, men Summen udgjør kun 112 R 2 S . Maaskee derfor det herefter endda Tiloversblevne er anvendt til Dækning af Underballancen i Henseende til de 10 Hageskytter, m. m.

⁵⁹⁾ Det synes kun at have været 7.

Til den her omhandlede Udgift udfikres intet særskilt Statte-
Bidrag blandt Borgerne. Vi bemærke endnu ifkun, at, efter
det saaledes Anførte, udgiorde Udgiften for Byen i Anledning
af Udfkivningerne til Krigsfolket i dette Aar saaledes i det
Hele omtrent 1200 R , alt rund Mynt.

De i 1569 udfkivne 15 Baadsmænd ⁶⁰⁾ bleve ligeledes,
efter dette Aars Ræmner-Regnskab, forsynede med Klædning,
hvortil der da fiktes Tøj; men, som det synes, alene dobbelt
Gjæst ⁶¹⁾; dog fik Nogle for deres Klædninger, som de alt-
faa allerede havde, formodentlig fra tidligere Udfkivninger, et
Pengebeløb hver af 6½ R ; Een fik af Byens Klæde en Pijag
og derhos blev han betalt for et Par Buxer 3 R . Med Hen-
syn til Baabnene, Kaarder og Drer, forholdtes som forhen
anført: Nogle erholdt begge Dele af Byens Forraad, hvortil dog
fiktes nogle nye Stykker; Andre fik kun det ene Slags Baaben,
tilligemed Betaling for det andet Bærg, som de alt selv havde, og
en Enkelt fik Betaling for begge Dele. Befolkningen til Under-
hold i Kioenhavn, indtil Folkene bleve afleverede, m. m., forekom-
mer ogsaa her. Den hele Udgift beløb sig til lidet over 200 R .
Der blev udfkivet en Skat for at dække denne Udgift, og
Regnskabet eller Registret derover haves endnu i Raadhuus-
Archivet ⁶²⁾. Det ved denne Skat udfomne Beløb udgiorde
imidlertid 365 R 2 S ; saaledes havde et Overflud, som da
indfaldt i den almindelige Indtægt.

⁶⁰⁾ Jofr. foran Side 172; der tales her Intet om Vardskar, Piber og
Trommeslaaer. Maaskee er Byen bleven fritagen for at levere saa-
danne i dette Aar.

⁶¹⁾ Prisen anføres i 1569 med 21 R pr. Stykke. Estradderlønne var,
som 1568, 12 S pr. hver Persons Klædning.

⁶²⁾ Foran Regnskabet berettes, at det var blevet bestemt af Magistraten og
Borgerne, »at komme samme Baadsmænd til Hielp med Befolding,
Klæder og Bærg, at de ikke skulde blive straffede eller afviste, naar
de fremkom.»

Endnu findes det saavel i Raadhuus-Protocolen⁶³⁾ som paa et Par Steder i Regnskaberne for 1564 ommeldt, at en Skat blev sat til Bestridelse af Omkostningerne paa Krigsfolk, som da udsfreves, hvorhos sees, at denne Skats Beløb „in summa“ var 449 fl 14 ß ; men specialia af Indtægten saavel som af Udgiften findes ikke.

I Regnskaberne er i det Hele Intet at finde om Omkostninger ved de til Krigen udtagne Bardskæreres Udredelse. Dog have vi allerede omtalt en lille Udgift — til Klædning — for en sliq Mand i 1567. Det synes, at de i Almindelighed selv have maattet bekostet det Fornødne; men dette faldt kostbart, da deres „Kiste“ skulde være forsynet med „Redskab“, Instrumenter, formodentlig og Medicin eller det Behøriges dertil. Da der d. 28de Febr. 1569 paa Raadhuset læstes et Kongeligt Brev om Udtagelse af Baadsmænd, Bardskærere, m. v., bleve disse sidste særdeles erindrede om at være betænkte med Hensyn til Paabudet; de klagede da, at de ikke kunde overkomme det; men der blev svaret dem, at de skulde overveje, om menig Mand kunde komme dem noget til Hielp deri. Siden findes dog Intet videre derom i dette Aar. Derimod viser saavel Raadhuus-Protocolen⁶⁴⁾ som Regnskabet for 1570, at der var blevet tilstaaet en Bardskærer, Mester Hans Bruil, da han om Sommeren var bestemt til at skulle følge med Hæren, 60 fl til Hielp til Udredelse af hans Bardskærliste. Da nu Toget, som der i Protocolen siges, siden ikke gif for sig, meente man, at disse 60 fl maatte tilbagebetales. Det blev besluttet at lade Spørgsmaalet derom afgjøre ved uvillige Mænd, hvorefter Borgermester og Raad valgte to Mænd, og Mester Hans to. Disse bestemte, at han skulde

⁶³⁾ Under 27de Marts 1564.

⁶⁴⁾ Ravnlig under 18de Decbr. 1570.

betale Halvdelen, 30 fl tilbage, men beholde de øvrige; da han hele Sommeren havde ligget og ventet paa, at Reisen skulde gaae for sig⁶⁵), og derfor forsomt Andet. Disse 30 fl findes derefter ogsaa førte til Indtægt i Regnskaberne, saa han virkelig har betalt dem. I øvrigt har den udtagne Vardskar uden tvivl stundom havt en Medhjælper med sig; i det mindste synes det af det helsingeriske Regnskab for 1562, at Bognleie da er bleven betalt Mester Lydke for hans Vogn, der førte med hans Svend en Kiste med deres Vardskarers Løi til Kiøbenhavn.

Endelig endnu kun et Par Ord om de Vaaben, de Udskrevne fik med. I de helsingeriske Regnskabsbøger seer man kun omtalte for Vaadsmænd: Kaaarder og Drer, for Knegte eller Karle: Skydegevær og Kaaarde. Imidlertid forekommer i enkelte af de kongelige Breve om Udskrivningerne mere specielle, og tildeels andre Vaaben nævnte. Saaledes i de foran (Side 163) berørte Breve fra 1542: lange Spær, Rør, Hellsbarder, Harnisk og andet Vaaben og Værge; i Brevet for Odense af 1544, om det da paataante, siden opgivne Tog mod Ditmarskerne, nævnes: Harnisk, Rør, Halvhager, lange Spies (Spyd) og andet godt Værge; i Brevene af 22de Marts 1564, Harnisk og gode Værger, Hager og lange Spies; i det forhen omhandlede Brev af 8de Febr. 1565 for Odense om 50 Krigsmænd siges, at to Partier af dem (altsaa 33 til 34) skulde forsynes med Hager og gode lange Rør, Krudt og Lød⁶⁶), og den ene Trediedeel med Harnisk og lange Spies. Vi ville imidlertid i det nærmest herester følgende Afsnit bemærke den høist

⁶⁵) I 1566 fik ogsaa en Hans Trommeslaaer „og hans Selskab, der altid var rede“ 5 fl Klippinge. Om Musikanter udstyrede til Hæren findes ellers ei heller Noget i Regnskaberne.

⁶⁶) Der tilføies siden Erindring om, at de, som bestemmes til Hageskytter, i Mellemtiden til Afmarschen skulde øve sig i at styde, saa at de kunde være duglige mod Fienden.

befynderlige Forskiellighed i Vaabenflags, der forekomme i de forskiellige Kiøbstæder. Her er endnu kun at erindre om hvad vi foran ved et Par Leiligheder have berørt, at der endog stundom blev at levere grovt Skydt af Kiøbstæderne. Dette forekommer dog kun sielvent, undtagen i Forbindelse med Skibs-Udredningen.

IV.

Om Kiøbstadvæbningen hjemme og Mynstringen af denne.

Det er allerede ovenfor berørt, at alt det „værgagtige“ eller vaabenføre Mandskab i enhver Kiøbstad udgjorde en Mæsse, hvoraf det fornødne Antal udfreves til Armeens og Flaadens Behov, medens dette Mandskab tillige skulde værne om Kiøbstaden selv; de skulde endog alle drage i Marken, naar en nærmere Fare truede. Med Hensyn til disse sidste Forpligtelser maatte saaledes visse Bestemmelser være tagne, og adskillige Forholdsregler være givne, til Ordning af alt didhørende. I den egentlige Lovgivning finder man imidlertid intet herom, og det er kun i saa, mere specielle Kongebreve, at Befalinger desangaaende forekomme, især om Mynstringer af Mandskabet. Disse Mynstringer skulle vi nærmere omhandle længere frem; her kun foreløbigt saameget, at en saadan formelig Organisation, som i vor Tid, af Borgervæbningerne, ikke fandt Sted dengang; at der kun jævnlige, — maaskee skulde det være skeet aarlig — foretoges en Taxation eller Ansættelse af Borgerne og Indvaanerne til at være udrustede med visse Vaaben, og at der derefter afholdtes Mynstringer. Det saaledes taxerede eller mynstrede Mandskab i Kiøbstæderne optegnedes, med deres Vaaben, i et Register, eller Mandtal, med større eller mindre Noiagtighed, og af større eller mindre Omfang, og dette Register indsendtes til Cancelliet. I Geheime-Archivet findes en stor Mængde af sige Register fra Slutningen saavel af Christian den 3des,

som af Frederik den 2^{ens} Regiering (fra 1555, 1556, 1558 og 1583). Snart forekomme de -- som alt er sagt -- med større eller mindre Omfang og Noiagtighed, som særskilte Documenter for en Kiøbstad eller for flere, oftest da et heelt Lehn, eller endog et Stifts Byer; men stundom i Forbindelse med lignende Registre for Landdistricterne. Af disse Registre over Kiøbstædernes Mandskab vil jeg her give en samlet Oversigt, da en saadan (naar vi tage Hensyn til forhen berørte Omstændigheder, som indskrænke Sikkerhed i Beregningen) ligesledes giver et Slags Maalestof til Sammenligning af Kiøbstædernes Betydning og Folketal, og tillige omtrent viser os Styrken af det vaabenføre Mandskab i Stæderne, hvoraf Udskrivning skeede. Men eftersom Registre fattes for endeeel Kiøbstæder for hine fire Aar, har jeg medtaget Aaret 1588, da en Mynstring allerede var befalet inden Frederik den 2^{ens} Død, men som først blev udført i Slutningen af Sommeren eller Efteraaret; ligesom ogsaa Aaret 1593, der ifkun falder 5 Aar efter vor Periodes Slutning. Selv herved er det dog ikke opnaaet, at alle Kiøbstæder ere komne med, da Registre mangle for 9 eller 10 Byer, foruden dem i Bleking og paa Bornholm; Gulland ei at omtale. Jeg har maattet foretage Giennemsynet af disse Registre saa hurtigt, og Arbeidet har været saa vanskeligt og trættende, at jeg ikke tør love for, at der iblandt de mangfoldige Tal, jeg har opsummeret eller nedskrevet, jo kan være enkelte som jeg dog tør mene, mindre betydende Feil; ligesom og enkelte Inconsequentser kunne have indfueget sig, i det jeg t. Ex. en enkelt Gang, navnlig ved Nakskov, naar i Registret 1 Person stod ansat til at stille flere Mænd, har regnet disses Antal med, skiondt dette ikke ellers er skeet. Ved Nakskov netop udgjorde Forskiellen 35; men ellers maa Uovereensstemmelsen være langt ubetydeligere.

	1555.	1556.	1558.	1583.	1588.	1593.
Kiøbenhavn ...	"	"	"	"	1611	"
Helsingør	"	"	"	223 ⁶⁷⁾	"	"
Slangerup	"	"	"	111	"	c. 141
Roskilde	"	"	"	"	"	"
Holbek	"	95	"	85	"	107
Nykøb. i Odsh.	88	89	101	"	"	68
Kallundborg ...	158	129 ⁶⁸⁾	136	158	"	179
Ringsted	"	"	"	57	"	113
Slagelse	127	123	117	126	"	160
Korsør	"	"	"	142	"	111
Stiefør	"	"	"	194	"	167
Nestved	"	"	"	"	"	210
Bordingborg...	"	"	"	"	"	90
Præstø	"	"	"	"	"	82
Heddinge	"	"	"	"	"	77
Risø	"	"	"	"	c. 275	"
Hillerød	"	"	"	"	"	"
Stege	"	"	"	"	"	"
Nykøbing paa						
Falster	"	"	121	202	"	122
Stubbeboing..	"	"	"	160	"	142
Sarkøbing....	"	"	"	"	"	67
Maribo	"	"	"	"	"	110
Rødby	"	"	"	"	"	"
Nysted	"	"	98	"	"	90
Nakskov	"	"	"	"	"	322
Odense	"	"	214	"	366	"
Nyborg	"	164	156	"	154	"
Kiærteminde...	"	148	126 ⁶⁹⁾	"	159	"

⁶⁷⁾ Foruden Raadet og Byfogden, 9 Personer, altsaa 232. I Bogen siges derhos til Slutning „Tilhøbe 223, som er kiendt for fyldest at maa passere i denne Mynstring. End vare 220 foruden dem tilfæde ved Mynstringen med deres Børge: en Part var fattige, en Part Steenbuggere, Muurmestere og andre adskillige Haandværksfolk og „Albrene-Mænd,“ og ere dog Medborgere, som ere udmynstrede af ærlig velbyrdig Johan Due og findes tilfæde redebon paa R. M. Behag.“

⁶⁸⁾ Dog ere adskillige ansatte for flere end eet Harnist, uden at jeg har bragt det i Beregning.

⁶⁹⁾ Dette Tal er angivet i Opsummeringen i Hæftet i Geheime-Archivet, men 27 synes etfeeds anførte, uden at de ere talte med.

	1555.	156.	1558.	1583.	1588.	1593.
Bogensø	"	"	86	"	"	"
Middelfart	"	"	115	"	"	"
Alsens	"	"	c. 173 ⁷⁰⁾	"	"	"
Faaborg	"	93	93	"	"	"
Evendborg	"	173	c. 193 ⁷¹⁾	"	"	"
Rudkøbing	"	81	77	"	"	"
(Ryb., Kjærtum., Evendb., Alsens, Faab. og Rud- køb., tilsamm.	"	"	824)	"	"	"
De fyenſte Rieb- ſtæder tillige med Rudkøb., i Alt	"	"	"	"	1362	"
Rolding	159	150	138	321	261	"
Beile	94	102	117	95	70 ⁷²⁾	"
Forsens	"	237	"	"	c. 205 ⁷³⁾	"
Skanderborg . . .	"	"	"	"	"	"
Narhuus	"	"	"	"	390	"
Ebeltoft	"	"	"	"	153 ⁷⁴⁾	"
Grenaa	"	"	"	"	211	"
Randers	"	"	"	"	266	"
Mariager	"	"	"	"	"	"
Hebro	44	"	"	"	92	"
Biborg	"	239	"	"	213	"
Nalberg	"	261	"	419	"	"
Sæby	"	106	"	130	"	"

⁷⁰⁾ Saaledes ogsaa opsummeret i Hæftet; men hertil burde vel regnes 20, som nævnes til allersidst som de, "der ikke havde deres Rustning fri for Dadel" (6 ansatte for Rør og Degen, 5 for Harnis og Degen 9 for Hellebard og Degen).

⁷¹⁾ Til Slutningen anføres nogle, der "have deres Rustning, og ikke formaar at bære dem for Alders Skyld," nemlig 3 for Rør og Degen, 7 for Harnis, Spies og Degen, 13 for Hellebard og Degen.

⁷²⁾ Egentlig 91; men 21 skulde fraregnes formedels Alderdom og Armod.

⁷³⁾ Der er dog heriblandt under Rustning anført 4 "af Byen."

⁷⁴⁾ Det maa være ved en Feilskrift eller Trykfeil, naar der er anført 203 i Dr. Hüberg Afstykker vedkommende Staden Narhuus, S. 223 Anm.

	1555.	1556.	1558.	1583.	1588.	1593.
Stagen	"	169	"	335 ⁷⁵⁾	"	"
Sierring	"	56	"	95	"	"
Thisted	"	132	"	170	175	"
Rykiøb. paa M.	"	119	"	"	125	"
Stive	"	"	71	"	87	"
Lemvig	"	"	"	"	69	"
Holstebro	"	"	"	"	62	"
Ringkøbing	"	"	68	"	50	"
Varde	"	95	96	"	90	"
Ribe	"	448 ⁷⁶⁾	485	"	393	"
Selsøborg	"	"	"	"	"	"
Landskrone	"	"	"	"	"	"
Malmö	679	681	"	"	"	"
Lund	"	"	180	"	"	"
Gulsterbo	c. 61	47	"	"	"	"
Stanor	44	43	"	"	"	"
Ystad	215	234	"	"	"	"
Trælleborg	175	129	"	"	"	"
Cimbrishavn	66	60	"	"	"	"
Napua	100	115	"	"	"	"
Bæ	"	"	"	"	"	"
Sylvisborg	"	"	"	"	"	"

⁷⁵⁾ Ved mange af de i Bogen anførte Personers Navne staaer dog Intet tilføjet om de Baaben, de havde eller vare ansatte for. Af en Slutnings-Bemærkning sees det, at de, som saaledes "staaer blotte," ingen Bærge havde uden Baadsmandssøer, men at de dog lode dem syne, med Undtagelse af nogle faa, der fandtes ulydige. De havde erklæret, at, "naar Kongen vilde have dem af Byen med Bøsser og Bærge at skulle være stafferede, vilde de gierne kobe slige, Enhver efter sin Evne og Formue; fordi i forgangen Feide mange af deres Bærger vare forkomne, og de da meste Parten vare blevene udstrevne for Baadsmand." o. s. v.

⁷⁶⁾ Adskillige have dog ingen Betegning om Bærge. Desuden siges til Slutning: "Disse efterstrevne Borgere ere gamle, alderaftige, og en Part fattige Mænd, som ikke ere taxerede for nogen Rustning." Der nævnes derefter 84 Personer. Paa samme Maade anføres i Slutningen af Registret for 1558 som gamle Mænd, der ikke ere taxerede for nogen Rustning, 80 Personer; men tilføjet siges: "dog skulde alle disse forestrevne Mænd (de 80) have deres Bærge tilføjet i deres Huse, hver som deres Evne og Formue er til."

	1555.	1556.	1558.	1583.	1588.	1593.
Lyckaa	"	"	"	"	"	"
Aufter	"	"	"	"	"	"
Elleholm	"	"	"	"	"	"
Nodneby	"	"	"	"	"	"
Vaugholm	"	"	"	"	91 ⁷⁷⁾	"
Salmslad	"	119	"	"	211	"
Falkenberg	"	"	"	"	55 ⁷⁸⁾	"
Wardberg	"	"	"	"	106	"
Kongsbaek	"	"	"	"	24	"

Som man seer, savnes her ganske Underretning med Hensyn til Roskilde, Hillerød, Stege, Rødby, Skanderborg, Mariager, Helsingborg⁷⁹⁾, Landskrone og Bø, foruden de blesingske og bornholmske Byer. Selv i de Aar, for hvilke de fleste Registre haves, er Antallet af de Riobstæder, for hvilke de endnu ere bevarede, ikke nogenstunde Halvdelen af det hele Antal daværende Byer i Riget. Ogsaa er det kun faa Stæder, som forekomme i 5 af de omhandlede Aar, slet ingen i alle 6 Aar, endel endog kun i 1 eller 2 af dem. Adskillige paafaldende Spring i Mandtallet for enkelte Byer tyder paa en undertiden betydelig Uoverensstemmelse i Principerne for Taxationerne for de forskellige Byer, som der ogsaa i øvrigt findes Spor til. Imidlertid afgive dog deres Resultater, selv med Hensyn til Person-Antallet, Oplysninger, som neppe ere uden Interesse eller Bigtighed. Saaledes vil jeg her forsøge at beregne Antallet af det vaabensføre Mandskab af Riobstæderne i hele Danmark paa hiin Tid, rigtig nok ved Sammenstilling af Angivelser for forskellige Aar, og ved Hielp af nogle Hypotheter. Naar man saaledes, hvad

⁷⁷⁾ Der siges dog, "mynstrede nu 1589." De andre fire kallandiske Riobstæders Bæbning mynstredes imidlertid i 1588 om Efteraaret.

⁷⁸⁾ Det er ikke ganske tydeligt, om Fortegnelserne for disse 3 sidste Stæder ere sluttede; men det synes dog saa.

⁷⁹⁾ Engelholm var alt nedlagt for 1555.

først Siælland angaae, lægger til Grund Angivelsen i Registrene af 1593 for de 12 siællandske Riøbstæder, faaer man for disse, som Antal af Mandskabet, 1505; lægges hertil for Riøbenhavn og Riøge (fra 1588): 1916, og for Helsingør, (fra 1583) 232, saa bliver Antallet i det Hele her 3653; hvortil jeg regner for Roskilde og Hillerød omtrent 150, og for Stege omtrent 250, tilsammen 4053. — For Falsters og Lollands 6 Riøbstæder findes i Registret for 1593 anført 853, hvortil jeg for Rødbby endnu vil seie 50; i Alt 903. — For Fyens Byer opgiiver en Seddel fra 1588 Antallet til 1362. — I Jylland udgiorde, 1588, 17 Riøbstæders Mandskab 2936; lægges hertil, (fra 1583) for Aalborg, Sæby, Skagen og Hjørring: 979, og, hypotetisk, 150 for Skanderborg og Mariager, udkommer 4065. — Byernes Mandskab i Halland 1588 udgiorde efter Registrene 493. — For Skanens Riøbstæder findes der, hvad vor Periode betræffer, ingen Registre senere end Christian den 3des Tid, men for 7 af disse Byer haves Efterretninger saavel fra 1555 som fra 1556. For det forstnævnte Aar var Mandskabets Antal 1370, for det sidste 1309; naar til dette sidste Tal seies for Lund, (fra Registret for 1558): 180, og hypotetisk som ovenfor, for Helsingborg 60, for Landskrone 300 og for Bæ 100, vil Beløbet i det Hele blive 1949. — For Blekinges fem smaa Riøbstæder kan vel ansættes omtrent 300. Efter denne Optælling blev det hele Antal af Mandskab for Danmarks Riøbstæder, Bornholms undtagne, 13,125; saaledes at, naar den nydnævnte Des Byer tilføies, og hele Beløbet forhøies til en rund Sum, med et maadeligt Beløb — i Betragtning af at man, om der end undtagelsesviis enkelte Tider og Steder (f. Ex. især for Skagen 1583) er sat et vel høit Tal, dog udentviis oftere har anslaaet Mandskabet lavt (see saaledes Anmærkningerne foran ved Helsingør, Kiærteminde, Alsens, Svendborg, Vejle og Ribe), — vil Hovedsummen vel omtrent

kunne anføres til 15000 Mand⁸⁰⁾. Forresten kan jeg her i Forbigaaende ikke undlade at omtale et Phænomen, som var mig meget paafaldende, i det jeg giennemløb Registrerne eller Mandtallene over de Mynstrede, vel egentlig for Kiøbstæderne, men dog leilighedsviis, i Flugten, tillige for endeel Landdistricter, det nemlig: at disse sidste have fremstillet som vaabenført Mandskab til Mynstring et forholdsviis langt ringere Antal end Kiøbstæderne. Til Beviis paa denne, som det synes besynderlige Omstændighed, hvis Grunde jeg ikke her kan indlade mig paa udførligen at undersøge, skal jeg anføre: at medens i Registret fra 1556 for Halmstad Kiøbstad opføres 119 Mand, (35 med Hellebarder, 52 med Rør og Halvhager, 9 med Spieser og 23 med Spyd; af de 119 havde forresten 37 tillige Harnisser), saa sees det, af eet i samme Hefte følgende Register over Bønderne i Halmstedherred „Kronens, Adelsens, Kirkes, Præstes, Degnes og Gannike-Bønder,“ at disse Antal ikke naaede op til Halvdelen af Halmstad Byes Væbning, i det Summen i Alt kun var 47, af hvilke 16 havde Rør, 25 Spyd, 3 Hellebarder og 3 Armbørster⁸¹⁾. Paa et enkelt Blad om Mynstring, udentvivl i Malmøhuus Lehn, fra 1555, anføres summarisk Beløbene for Malmø, Falsterbo, Østad, Gimbørs-havn, Aahus og Skanør, der i Alt udgjorde 1370 Mand, hvorhos Bøndernes Antal opføres med 224, og „Summarum

⁸⁰⁾ Naar man fraregner Skaane, Halland og Bleking, vil det tilbageblivende Beløb blive noget mindre end Halvdelen af Borgervæbningens Styrke i 1837, der udgjorde, foruden 813 Officerer, 25,118 Mand (Statistisk Tabelværk 5te Hefte), hvoraf dog 245 Officerer og 9893 Mand gaar paa Kiøbenhavn alene. Officererne og Mandskabet ved Brandcorpsene udgjorde ogsaa omtrent 14450 Personer af hine 25931.

⁸¹⁾ Kronens Bønder vare 18, Adelsens nok 23 eller nogle flere. Saavidt jeg har bemærket, er det iøvrigt kun i Skaane, Halland og Bleking, at Armbørster (Buer) endnu forekomme som Vaaben ved Bøndes Mynstringer, og det endda kun meget sjældent og i yderst ringe Antal.

baade Kiøbstædmænd og Bønder tilhøbe 159*. (det sidste bortsmuldrede Ciffer formodentlig 4). I et „Mynster-Register over alt Halborg Lehn, baade Borgerne og Bønderne, som Otto Brade mynstrede den Mandag næst før vor Herres Himmelfartsdag Mar 1556,“ og hvor først Halborg Byes, Skagens, Sæbys og Hjørrings Mandskab summarisk opgives med deres Baaben, anføres derefter Mandskabet paa Landet, hvis Summa bliver 388, eller omtrent 200 Personer mindre end for Stæderne. For at jeg endnu skal anføre en Sammenligning fra Thyen — for Siælland og Smaasøerne har jeg ingen optegnet mig — saa udviser et Hefte fra 1556, der indeholder Mynstrings-Registre for Svendborg, Nyborg, Kiærteminde, Faaborg og Rudkøbing, samt „paa gode Mænds Tienere i Nyborg Lehn og paa Bønderne (Kronens)“ o. s. v., at hine fem Kiøbstæders Mandskab udgjorde et Antal af 668 Personer⁸²⁾; men at Tallet paa Kronens og Stiftets Bønder, som mynstredes, kun var 261 og Adelsens kun 188⁸³⁾. Jeg skal, som sagt, ikke her nærmere undersøge Grundene til denne Stilling af Tingene; men kan dog ikke tilbageholde den Ytring, at Marsagen sandsynligvis for en stor Deel har været Mangel paa Baaben,

⁸²⁾ Under Nyborg er endogsaa en Feilstilling af een for meget, hvorved Hovedtallet saaledes urigtigen er bleven 669.

⁸³⁾ Her Biding Herred opregnes, Kronens Bønder 16 med Epies, 6 med Hellebarder, og „Drengene som have Kornsaad“ 12 med Ror, 5 med Epies; og saaledes fremdeles for Gudme Herred 23 Bønder og 30 „Drengene,“ for Sunds 15 og 13, for Hindsøholm 8 og 4, for Sallingherred 4 og 3, for Thorseng 20 og 16, for de mindre Her 10 og 5; dernæst „Stigtens Tienere“ paa Langeland 11 og „Drengene“ 6; dernæst Tranekær Slots Tienere 38, og 16. Derefter følger de Adelses Bønder, først Johan Friis's: 28, Hr. Otto Krumpen og Anders Johansen til Leigtved 4, Eiler Rønnow 16, Grands Brockenhuus 18, o. s. fremdeles 29 Adelige med større eller mindre Antal, Enkelte endog kun med 1 Mand, i Alt 102 Mand. Endelig følge 13, uden tvivl alle Adelige, paa Langeland med 20 Mand.

ligesom paa Gyne til at anskaffe dem og Leilighed til at vedligeholde sig i stadig Besiddelse af Bærge, som egentlig blot kunde erholdes i Ridsstæderne, med hvilke Communicationen ikke var saa hyppig som nu. — Endnu mindre tør jeg her opholde mig ved de mange og tildeels vigtige Betragtninger, der maae opstaae ved Overveielser af hiint Factum; kun skal jeg erindre om at den Omstændighed, at det Mandstabs Antal, som kunde benyttes under en Krig, saaledes maatte for hele Riget være forholdsmaessigt ringe, og det af den Grund, at i Forhold kun saa af Bondestanden kunde være i Besiddelse af Baa-ben⁸⁴⁾, og Regieringen i Reglen ikke selv sørgede eller let kunde sørge for Bevæbningen, nødvendigviis maatte foranledige, at altid et meget stort Antal hvervede Krigsfolk maatte benyttes, der enten selv allerede havde Baa-ben naar de bleve antagne, eller modtog Baa-ben af den Hovedsmand, Captain, Overst o. s. v., der udenlands samlede en eller flere Faner eller Hobe af saadanne hvervede Folk; saa at det, at Hærene for en stor Deel bestod af Fremmede, efter det ovenanførte, viser sig som noget naturligt eller nødvendigt for hine Tider, i Stedet for at det uden disse Overveielser næsten maatte betragtes som en Caprice, grundet alene eller især i Forkiærlighed for det Udenlandske⁸⁵⁾.

⁸⁴⁾ Det har maaſkee ogsaa været paafaldende i de ovenanførte Examp-
ler, navnlig for Halmstedherred og Byen, at af Adelsens Bønder
mødte omtrent ligesaa stort et Antal som af Kronens. Men det er
vel rimeligt, at de Adelige langt oftere hjalp deres Bønder til det
fornødne Baa-ben, end Tilfældet kunde være paa Kronens Gods.
Iøvrigt maa man, naar jeg her taler om Adelsens Bønder som myn-
sirede og udstrevne m. v., ikke forvirre dem med det (beredne) Fel-
gestab, Adelsmanden skulde have, og det efter ganske andre Taxeringer,
naar han selv skulde møde i Felten; paa samme Maade som Lehnsmæn-
dene, som saadanne, skulde stille et vist Antal Krigsmænd, forstiekligt fra
dem, der udstreves blandt Bønderne (Kronens, Adelsens, og Geist-
lighedens) i deres Lehn.

⁸⁵⁾ En Medgrund til de Fremmedes Antagelse var i øvrigt, at der blandt

Naar vi igien vende os til den egentlige Gienstand for denne Deel af vor Undersøgelse, saa opstaaer i Særdeleshed Spørgsmaalet: hvo der var pligtig til at deeltage i Kiøbstads- Væbningen og skulde opføres paa Mandtallene eller Mynstrings- Registrerne? — Det var ikke alene Borgere. I et Brev af 1542⁸⁶⁾ angaaende Afholdelse af Mynstringer i Siælland og paa Møen befales vel, at der skulde gøres et Register paa alle de værgagtige Borgere, som ere duelige til at forskiffes tillands eller tilvands, om ikke Behov gøres, at den menige Mand skal drage i Marken; og et særskilt Register paa alle de værgagtige Borgere i hver Kiøbstad, som kunde give sig i Marken og gøre Fienderne Modstand, om saa storlig Behov gøres o. s. v. Ogsaa omtales i Titelen paa flere af de før berørte Registrer kun „Borgere“ som de, Registrerne angaaer. Men dette er uden al Tvivl kun grundet i en mindre nøiagtig Brug af Ordet Borger. Foruden at dette nemlig allerede synes at fremgaae af Detaillert i Registrerne selv, saa bruge og mange af disse mere omfattende Udtryk i deres Paaskrifter; og navnlig siges der flere Gange udtrykkeligt, at det er Borgere og Indbyggere, Mandtallene indeholde. I et Hefte fra 1583 findes der paa samme Maade ikke blot Registrer over Skielstørs „Borgere og unge Karle, som ere taxerede for Harnis eller med Spies eller Slagsværd,“ men ogsaa lignende over Korsørs „Borgere, Gaardmænd, Huusmænd⁸⁷⁾ og Tieneste-

disse fandtes endel Personer, der alt længe paa andre Steder havde deeltaget i Krige og saaledes vare bekendte med Vaabnens Brug, Exerceringer, o. s. v. Men dette betydede dog paa hiin Tid langt mindre, end senere hen.

⁸⁶⁾ I Geheime-Archivet.

⁸⁷⁾ Ved Gaardmænd og Huusmænd i Kiøbstæderne er itkun forstaaet de, der boede tilhuse hos de faste Eiendommens Besiddere, ikke meget anderledes end Indreier paa Landet.

farle.“ Ogſaa viſe t. Ex. Breve af 17de Auguſt 1573⁸⁸⁾ om Mynſtring af Kiøbstædernes Mandſkab i Siælland og paa Smaaøerne, at det ikke blot var de egentlige Borgere, men ogſaa „Tienestefvende og Andre, ſom findes værgagtige,“ der ſkulde gjøre Tieneste. Men naar man efter dette vilde troe, at Værnepligten var en reen perſonlig for dem, der kunde bære Vaaben, vilde ei heller denne Forudſætning være rigtig. Foruden at det nogle Gange beſtemt ſees, at ikke alle de værgagtige Mænd ere medtagne, ſ. Ex i Regiſtret for Helsingør, og det ſtundom meget høie Tal paa Mandſkabet, ſaaſom ved Skagen 1583, if kun kan være grundet i, at alle ſlige Mænd ere bragte med i Beregning, hvilket da viſer ſig ſom en Undtagelſe; og foruden at paa den anden Side de Gamle ſtundom ere opførte med, ſkøndt det ikke altid er Tilfældet: ſaa maa det bemærkes, at i adskillige af Regiſtrene (ſ. Ex. for Kolding af 1555, for Kiøbenhavn, Hørſens og Kiøge af 1588) ogſaa findes Dvinder nævnte; ligeledes er meget hyppigt i Mandtallene een Perſon anført for flere Mænd eller Ruſtninger. Overhovedet ere en ſtor Deel af Regiſtrene indrettede ſaaledes, at det maa antages, Hovedoiemedet har været at viſe hvormange Vaaben og Bærger, af forſkiellig Art, vedkommende By kunde ſtille, mere end Antallet af Perſoner, der ſkulde føre dem. — For at bringe Uviſheden i den her omhandlede Materie endnu højere, findes endog et Regiſter for Hørſens 1556, inddeelt efter Gaarde (141), „halve Gaarde“ (10), og Boder (circa 85). Der er rigtignok intet andet Mandſkabs-Regiſter af dem, jeg har ſeet, der tilkiendegiver dette Princip ſom giældende. Men iſølge et Brev af 1588, ſkulde de Borgere, ſom ſidde for hele Gaarde og ikke have fuld Ruſtning med Harniſk og lange Bærger, dermed ſtaffere ſig til næſte Mynſtring; hvortil

⁸⁸⁾ Siæll. Tegn. Nr. 12, fol. 176.

seies, at de, som ere tarerede for Hageskytter, skulde skaffe sig Stormhuer dertil, og de, som ikke vare ansatte enten for fuld Rustning eller lange Rør, skulde skaffe sig Hellebarder eller „Federspyd.“ Det kan uden tvivl antages, at intet almindeligt gældende Princip her vil være at finde. I det Hele kan det imidlertid vel statuere, at man i Almindelighed først har taget det egenlige vaabenføre Mandskab, der selv kunde anskaffe et eller andet Vaaben, uden at sætte nogen fast Grændse i Henseende til Alder, samt at man ligeledes har medtaget selv de „Aldrende,“ navnlig til at have Vaaben i deres Hjem for personlig at kunne forsvare dette; fremdeles at man undertiden og paa nogle Steder har ansat enkelte særdeles formuende Borgere for flere Mænd, saa at de ikke blot selv skulde tiene, men tillige stille flere Medstridere, og at noget Eignende, skøndt vel sjældnere og i færre Byer, har været Tilfældet med nogle formuende Dvinder⁸⁹⁾; hvorhos der i alt Fald endel Steder kan være taget særdeles Hensyn til Bestaffenheden af Bedkommendes faste Eiendom, navnlig ved Bestemmelsen af hvilket Vaabenlags disse Bedkommende skulde ansættes for. — Fris tage for Pligten vare kun overalt, saavidt jeg har kunnet skionne, Kongens Folk og Geistligheden; ikke derimod, eller i alt Fald ikke i alle Stæder, Byens Øvrighed, Borgermestre, Raadmænd, Bysskriver og Byfoged. At der i denne Henseende er fordret Noget af Adelen, har jeg kun fundet Spor til i det fornævnte Register af 1556 for Horsens, hvor der blandt „Gaardene,“ af hvilke der stilledes Beræbnede, anføres „af Holger Rosenfranzes Gaard 1 Rustning, 1 Hellebard,“ og siden nævnes flere Adeliges Gaarde paa lignende Maade. Da i det mindste

⁸⁹⁾ I Registeret af 1588 for Horsens anføres saaledes en Egele Jørgens, datter for 2 Harnisker, Kirsten Olufs for 3 Harnisk. „Harnisk“ var derhos et sjældnere forekommende, kostbart Væge eller Vaaben.

nogle andre Steder ogsaa Adelen for sine Gaarde i Byerne ⁹⁰⁾ deeltog i de Borgerne paahvilende Byrder, navnlig i Henseende til Krigsvæsen, f. Ex. Omkostning og Arbejde til Befæstning af Byen m. v., saa kan det vel være muligt, at de Adelige ogsaa i flere andre Kiøbstæder end Horsens, 1556, have stillet Beræbnede til Kiøbstadvæbningen; hvorved endnu kan erindres, at der dog i alt Fald hyppigen i de Adeliges Gaarde i Byerne, enten som Leiere, eller til Opsyn med Eiendommene, fandtes bosatte Familier eller Personer, som kunde afholde den her omhandlede Pligt. I øvrigt har jeg kun at gøre opmærksom paa, hvorledes ogsaa hele denne Gienstand afgiver et stærkt Billede blandt flere paa den Forskiellighed, som fandt Sted i de forskjellige Stæder; ja endog i en og samme By til forskjellige, skøndt hinanden nærliggende Tider.

Hvad Organisation af disse Kiøbstadvæbninger angaaer, da var Antallet af Personer sjelden større, end at de kunde samles under Eet i hver By; og naar der i Registrerne anføres Afdelinger og ikke, hvad dog hyppigen er Tilfældet, Alle opregnes iblandt hverandre, saa er Fordelingen næsten altid skeet efter de forskjellige Slags Vaaben. Undertiden forholdt det sig dog anderledes. Især gjelder dette med Hensyn til Mynstrings-Registret for Kiøbenhavn af 30^e August 1588. Her ere 8 Afdelinger efter de daværende 8 Qvarterer, hvoraf dog altid tvende udgjorde een Fane: Øster- og Strand-Qvarter ⁹¹⁾ under en Peder Estrødders Fænnik; Snarens- og Vester-Qvarter under en Peder Munks Fænnik; Nørre- og Klædebo-Qvarter under en Peder Brandsens, samt Kiødmanger-

⁹⁰⁾ See, hvad Kiøbenhavn angaaer, Pontoppidans *Origines hafnienses* Side 338 ff.; jvfr. *Hist. Tidssk.* 5 Bd. S. 82.

⁹¹⁾ I dette Qvarter anføres den som Christian den 4des Herold og Drer-bringer af Krigsmanifestet mod Evertig 1611 bekendte Claus de Wale som "Feltwebel."

og Frimands-Dvarteer under en Karsten Rytters Fænnik. De 223 Mand, der, foruden Magistraten, ere optagne i det hellsingørste Register fra 1583, ere ligeledes der opførte efter de fire Gierdinger, som de hørte til i Byen. I Registret af 1588 for Halmstad opføres den største Deel af Mandstabet, nemlig Hageskytterne, 173 Mand, i tre Afdelinger under Nørre-, Sønder- og Vester-Treding. I Registrerne af 1555 for Kallundborg, Slagelse og Nykøbing i Siælland, samt i det af 1583 for Kallundborg, er Mandstabet opført i mindre Afdelinger, hver paa 10 Mand, der i det sidste kaldes Raader (Noder). Det med Nør, det med Hellebarder, og det med Spies bevæbnede Mandskab i Malmø 1555 er ogsaa under nævnte tre Rubra opførte under „Raader,“ hvoraf der maa have været 10 i Byen⁹²). Endelig kan det mærkes, at i Mynstrings-Listen for Thisted af 1588 de for de forskjellige Vaabenarter „Taxerede“ findes anførte under meget smaa Afdelinger, tre i hver⁹³).

Med Hensyn til Befalingen over Byernes Mandskab findes i et, allerede forhen i en anden Henseende ommeldt Brev af 1542 angaaende Mynstring m. v. i Siælland og paa Møen: at Erik Bøller og Marquard Tidemand, iblandt mere, skulde undersøge i enhver Kiøbstad, hvem Borgerne havde sat til Hovedsmænd; og hvor de ikke havde Hovedsmænd, da udvælge en Borgermester og en Raadmand i hver By, af de duelligste, hvilke de Andre skulde være herige, lydige og følgagtige; ligeledes skulde en duellig, agtet Mand sættes til deres Fænnik, og hvis nogen Kiøbstad ikke havde en Fænnik (Fane), skulde en saadan

⁹²) Antallet i dem sees at have været forskjelligt, saa at „Noder“ her mere maa have svaret til Kiøbenhavn's Dvarterer og Hellsingør's Giertinger, m. v.

⁹³) Skielstors Mandskab skal have været deelt i Noder indtil 1583 eller 1588, da det skal være blevet inddeelt i Compagnier. Friis's Skielstors Beskrivelse S. 78. jvfr. Danske Atlas, 6te Bd. S. 297.

anslaffes. Her omhandles kun een Hovedsmand og een Færif i hver Kiøbstad; men man seer, at langt flere Befalingsmand vare eller bleve beskikkede. Usædvanligt fuldstændig forekomne disse i Registrerne for Kolding af 1555 og 1556, hvor de anføres saaledes: Hovedsmanden, hans Lieutenant, Profossen, hans Lieutenant, Færifen, hans Lieutenant, Førereren, Feltwebblen, 2 (simple) Webler, Førereren. Sieldenst forekomme de 3 Slags Lieutenanter; især mindes jeg ikke ellers at have seet en „Profossens Lieutenant“ omtalt. Hovedsmanden eller Høpmanden, stundom „Feltøverst“⁹⁴⁾, findes ikke altid nævnt; naar dette er Tilfældet, seer man undertiden, at det var en Mand af Raadet, der beklædte denne Post; men stundom var det en Auden. Profossen var den egenlige Justitsbetient ved Krigsskolket, et Slags Auditeur. Færifen, der ogsaa stundom kaldes „Færnikedrager“ eller, især i Fyenske Registrer, „Færler,“ var selv Fænen⁹⁵⁾. Der var i Regelen kun een Færif i hver By; Kiøbenhavn gjorde imidlertid en Undtagelse med sine 4 Færifer⁹⁶⁾. Denne Post anføres i øvrigt hyppigst, undertiden ene eller næsten alene, i Mandtalslisterne. Hvad speciel Bestilling Førereren eller „Feltførereren,“ som han ogsaa nu og da kaldes, egentlig havde, er mig ubekendt; der var oftest kun een for hver Byes Mandskab, men dog ikke sielden to, undertiden tre (f. Gr. i Kolding 1583) eller endog fire (i Viborg 1588)⁹⁷⁾. Feltwebblen var et Slags Commandeer-Sergeant, Weblerne („gemeine Weffler“) simplere Underofficerer; Førereren gif vel Officererne til Haande ved Affattelsen af Lister m. v., Omsendelse af Budskab, og desl. Der var ordentligviis kun een Feltwebel i hver Kiøbstad (i

⁹⁴⁾ Registreret for Kiege af 1588.

⁹⁵⁾ Denne slutte og i Helsingør bevares hos ham efter en Bestemmelse, tagen den 3die Juli 1583, see Raadhus-Protocollen for det Datum.

⁹⁶⁾ 3 Helsingør var der dog og 1590 tvende Færifer.

⁹⁷⁾ Ligeledes i Helsingør 1590.

Kiøbenhavn 1588 dog i det mindste 5); af simple Webler 2 i hver By; Fourerer forekommer kun sjældent, og da var der kun een saadan. Foruden de Anførte findes endnu et Par Steder Rodemestere opførte; navnlig læses i Registret for Kalundborg af 1583 tilfødt: Fændriken, 2 Feltførere og 14 „Raademestre.“ I det hellsingørste Register af samme Aar nævnes, saavidt jeg bemærkede, i 1ste Hierding 3, i anden 2, i tredje 2 og i fjerde 3 Rodemestere; men blandede, som dog oftere Tilfældet er med Officererne⁹⁸⁾, mellem det øvrige Mandskab. Endelig kan det her tilføies, at der stundom i Registrene udtrykkeligen ommeldes Trommeslaaer og Piber; i Almindelighed en af hver Slags, en enkelt Gang 2 Trommeslaaere⁹⁹⁾.

I Brevene om Udskrivning af Kiøbstæderne er det, som alt foran berørt, af Skydevaaben ordenligviis Hager, Halvhager, lange Rør, og af andre Vaaben — foruden Harnisk — lange Spyd (Spies), og andre gode Værger, navnlig Hellebarder

⁹⁸⁾ I det her omhandlede Register anføres i øvrigt ikke, det jeg troer, ved Nogen hans Bestilling som Befalingshavende.

⁹⁹⁾ De brugtes i Fredstid emthrent som vore Statsmusikanter, og ved Mynstringer, samt andre slige offentlige Fester. I Krigstid udstreveds, som foran er viist, hyppigen Spillemand af Kiøbstæderne. I Hellsingør havde ingen faste Spillemand endnu 1558 og de følgende Aar; thi da hentedes en Piber over fra Hellsingborg til Mynstringen (som sit 2 μ 8, 3 a 3 μ , foruden Kosten m. m.) I 1563 antoges en Piber og en Trommeslaaer med fast aarlig Løn, hver 2 Daler; de skulde være frie for Skat m. m., og have særskilt Betaling af dem, som brugte dem. De følgende Aar findes ingen Spillemand opførte i de hellsingørste Regnskaber, eller andre Bøger; først 1579 sees det, at en Trommeslaaer og Piber paa nye ere antagne med aarlig Løn 10 gamle Daler og Byggeplads til Bygning samt Fritagelse for Jordskyld deraf; spillede de for Byen, sit de ikke særskilt Betaling; for Betalingen af Private var fastsat en Tært: for en „Raast“ (Bryllup o. s. v.) paa Raadhuset at spille ubi, 2 gamle Daler, til begge tilsammen; var det i en Mandes eget Hus, 3 Orter; „er Raasten lempelig, da at berammes efter Leiligheden.“ Med et Par Aars Afbrydelse vedvarede dette en Tidlang.

og Kaarder (Degen), som kræves, stundom, saasom i Odense 1565, $\frac{2}{3}$ af hine, $\frac{1}{3}$ af disse. Af det foran, især fra de Helsingørske Protocoller, Anførte sees det og, at de fra bemeldte By Udfrevne vare væbnede med Drex og Kaarder, naar det var Baadsmænd som udtoges, og ellers med lange Rør og Degen. Men om der endog saaledes beholdtes nogen Gensidighed ved sige Leiligheder, viser sig derimod den største Uoverensstemmelse i de Baaben, Kiøbstadmandskabet ellers fremviste ved, eller vare ansatte for, til Mynstringerne; ikke blot hvad de forskellige Byer betræffer, men endog ofte med Hensyn til en og samme Stad i de forskellige Aar, selv om disse fulgte lige eller ganske nær paa hinanden s. Gr. 1555, 1556 og 1558. Et ret usædvanligt Billede heraf kan kun faaes ved at giennemgaae en stor Deel af de titnævnte Register; men jeg tør ikke engang lade eet, end sige flere af dem, jeg har giennemgaaet og excerperet¹⁰⁰⁾, heelt aftrykke. Kun maa det være mig tilladt, paa dette Sted at meddele nogle enkelte af mine Uddrag af disse Mandtal, dels for overhovedet at lære Læseren lidt at kende dem, og dels for at give et Begreb om den Forskellighed, der finder Sted i den her omhandlede Henseende, ikke mindre end jævnlig med Hensyn til selve Mandskabets Antal.

For Kiøbenhavn 1588 lyder saaledes Opsummeringen i det Hele: 277 Harnisser; 21 Slagsværd; 1134 Rør; 77 Hellebarder; 132 Federspyd.

For Helsingør 1583: 61 dobbelt Soldner med Rustning, Slagsværd og [eller] lange Spies; 2 med Slagsværd; 137 Hageskytter; 14 med korte Bærger; alt foruden Raadet: den ene Borgermester 1 Rustning og 1 Slagsværd, den

¹⁰⁰⁾ Deres Antal udgør over 120; og nogle af dem, især det for Kiøbenhavn, ere af meget stort Omfang.

anden Borgermester, sex Raadmand og Byfogden hver med 1 Rustning og 1 Spies.

For Skielsker 1583: 27 „taxerede for Harnisk eller med Spies eller med Slagsværd;“ 76 „for lange og stakket Rør og Degen;“ 86 „for Federspyd, med stakket Rør og Degen;“ 5 „for Hellebarder og Degen.“ 1593: 24 med Harnisk, Spies og Degen; 4 med Slagsværd og Degen; 82 med lange Rør og Degen; 43 med Federspyd og Degen; 14 med Hellebarder og Degen.

For Nafskov 1593: 82 for Harnisk, Spies og Degen; eller — da derunder Borgermester Jacob Bomel er ansat for 5, to ¹⁾ hver for 4, to hver for 3, og otte hver for 2 af „Harnisk, Spies og Degen“ — i Alt 104 af hver af disse Vaabenslags; 6 for Slagsværd og Degen; 166 for lange Rør og Degen, under hvilke er ansat 1 for 6 „Bøsser“ og 6 Degen, Fænrifen for 3 Rør og 3 Degen, Jacob Bomel og Andre 5 hver for 2 Rør eller Bøsser og Degen, i Alt altsaa 179; endelig 33 Federspyd og Degen.

For Nyborg 1556: 67 Harnisk, Spies og Degen; 15 (eller nok 16, da Fænrifen udentvivl skulde regnes hertil) Harnisk og Hellebarder; 15 Spies og Degen; 49 Rør og Degen; 17 Hellebarder og Degen. 1558: 78 for Harnisk, Spyd og Degen; 17 for Spies og Degen; 52 for Rør og Degen; 9 for Hellebarder og Degen. 1588: 42 „fuld Rustning med Harnisk, Spyd og Slagsværd;“ 61 Hageskytter; 51 Federspyd og Degen.

For Ebeltoft 1588: 58 for Rør og Degen; 8 Federspyd og Degen; 87 Hellebarder og Degen.

For Grenaa 1588: 14 hver for „et halvt Harnisk, en Hellebarde

¹⁾ Af disse to var den ene en Niels Strædder, der tillige nævnes for 6 Bøsser og 6 Degen. Han stillede altsaa ialt 10 Mand; Borgermester Jacob Bomel 7 Mand.

og en Degen²⁾; 76 for Rør og Degen; 121 for Spyd og Degen.

For Randers³⁾ 1588: 54 med Harnisk, og, som det synes, heraf 12 tillige med Slagsværd; 42 med Spies; 153 lange Rør; 49 Federspyd og stakket Rør; 10 „Binderer.“

For Malmø 1555: 288 med Spies, hvoraf omtrent 120 tillige Harnisk; 259 med Hellebarder, og deraf omtrent 17 med Harnisk; 11 med Spyd, hvoraf 2 tillige Harnisk; 2 hver med 1 Ringkrave, 1 med 1 Pantser; 115 med Rør og Bøssjer; 1 med 1 „Gabelin,“ 1 med en „Pigkølle.“ — For 1556: 139 Harnisk; 3 Ringkraver; 15 Slagsværd; 239 Spies; 120 Rør; 30 Federspyd og „Skaffeliner;“ 268 Hellebarder.

For Falsterbo 1555: 7 Harnisk; 11 Spies; 8 Rør; 9 Spyd; 8 Hellebarder⁴⁾. For 1556: 9 Harnisk; 25 Spies; 5 Rør; 2 Spyd; 15 Hellebarder.

Baabnene⁵⁾ kunde man inddele fra eet Synspunct i Forsvars og Angrebsbaaben, og disse sidste igjen i Skydes, Stifs og Hugbaaben; fra et andet Synspunct kunde man skielne mellem de mere kostbare eller vigtige, og de sædvanligere, eller egentlig Tillæg til de betydeligere. Af Forsvarsbaaben see vi

²⁾ Hver 2 af dem skulde holde et heelt Harnisk; „thi de ere ikke fornuende at holde et heelt Harnisk.“

³⁾ For Aarhus 1588 kan sees det af Geheime-Archivaren, Etatsraad Magnusen, Dr. Høberg meddeelte Udtag i dennes Actstykker o. s. v. I. S. 22—23.

⁴⁾ Der siges til Slutning „Er Summa 61 Mand;“ de anførte Navne udgjøre nok kun 58; men selv dette er et høiere Beløb end de her nævnte Baabene. Det samme er Tilfældet med Skanør i Register: for 1555. Det Omvendte finder derimod Sted ved Registerne for 1556 for disse to Byer.

⁵⁾ Djsaa med det følgende kan man sammensligne Adlersparres Beretninger i hans forhen nævnte Afhandling, især 1de Capitel.

omtalte Harnisser eller Rustninger, Pantser, samt Ringfæver. Udtrykket Harnisk, men især Rustning, brugtes imidlertid i Registrene meget hyppigt ikke i egentlig Forstand, men om selve Harnisk og Rustning i Forbindelse med visse Angrebsvaaben, navnlig Spies eller Slagsværd, og stundom med flere mindre, saasom Degen eller deslige; ja, efter et Par af Registrene, for Kolding og Veile, synes det endog som Harnisk og Skydevaaben stundom vare forenede⁶⁾. At dette Forsvarsvaaben i sig selv ikke var ganske almindeligt, vil man alt kunne slutte, f. Ex. ved at sammenligne det ovenfor om nogle Byers Vaaben anførte med Listerne foran over det egentlige Mandtal for de samme Byer; samt ved at see hen til hvad der ovenfor er uddraget for Grenaa i 1558. Nogle Byer havde slet intet Harnisk, som det stundom endog udtrykkeligt siges, f. Ex. ved Timbershavn 1555. I denne Henseende kan ogsaa et Kongebrev af 4de Junii 1583⁷⁾ mærkes, hvorved Korsørs Indvaanere, efter deres Ansøgning, fritoges for at anskaffe sig Harnisser til den forestaaende Mynstring, hvorimod det paalagdes dem at holde i deres Huse, hver et godt, langt Ror og en Degen; og de, som ikke vare formuende, skulde have og holde „Federspyd og andre gode Værger.“ Paa Registeret for Korsør over den Mynstring, her omtales, er imidlertid dog opført 17 Harnisser.

At en fuldstændig Rustning eller Harnisk i snevrere Betydning var en kostbarere Ting, kan man ogsaa formode deraf, at der nu og da forekommer nogle af Rustningens Dele som Forsvarsvaaben, hvormed man fremstillede sig ved Mynstringen, navnlig i en 5 til 6 Byer Ringkrave og Pantser. „Ringtsøi“

⁶⁾ Af et i det Foregaaende nævnt Brev af 1588, angaaende Odense, sees det imidlertid, at her er ikkun Stormhue og Skydevaaben skulde være forenede.

⁷⁾ Siæll. Tegn. Nr. 15, fol. 224.

i et Register for Langholm (Laholm) er formodentlig det samme som Ringkrave. Stormhuc nævnes i det flere Gange ommeldte Brev af 1588 for Odense.

Udtrykket „Dobbelt Soldner“ sees brugt om dem, som havde eller skulde have Harnisk, Spies og Degen tilfammen, eller, som det af et Register for Halmstad synes, Harnisk med Spyd og Hellebard, Degen og Slagsværd. Det Væsentlige ved en dobbelt Soldner var altsaa vistnok, at han var forsynet med Harnisk i egentlig Forstand, tilligemed et eller to andre Vaaben; den, som var formuende nok til at holde et Harnisk, vilde naturligviis ogsaa næsten altid være forsynet med et eller flere Angrebsvaaben.

Som vigtigere Vaaben, forbundne med Harnisk, nævnes som alt anført, især Spies og Slagsværd. Det sidste, der brugtes med begge Hænder tilfammen, var temmelig sjældent; oftest fandtes kun nogle faa i hver By, og i mange slet intet⁸⁾. Spies, eller lange Spies, lange Spyd, vare derimod temmelig almindelige, skøndt altid blandt de meest anseete Vaaben. Man vil erindre, at paa den Tid dannedes endnu Afdelingerne under Slagene ikke, som senere, af Rækker i faa Geleeder bag hinanden, men af Quarreer, der næsten udgjorde en heel compact Masse, til alle Sider bestaaende af mange Geleeder.⁹⁾ Her var saaledes det, fra Tiden for Skydevaabens Opfindelse endnu bibeholdt, undertiden 8 til 10 Alen lange Spyd af særdeles Vigtighed, ved at kunne sædes mod Fienden, ligesom nu Geværer med

⁸⁾ „Dansk Sværd“ finder man nævnt i Registrene af 1555 for Kalundborg og 1556 for Hlad. Af det sidste synes det, som det var særskilt fra Slagsværd.

⁹⁾ Det var Gustav Adolf, der forandrede denne ældre Brug, som naturligviis var mindre hensigtsmæssig efter at Skydevaaben, især Kanoner, vare opfundne og kunde gøre en edelæggende Virkning i de tætte Masser.

Bajonet. Den Benævnelse, som brugtes for dem, der førte disse Vaaben, og derefter for Krigsfolk mere i Almindelighed, især naar de vare fremmede, Landskuegte (: Landsknechte, Spydkarle)¹⁰⁾, forekommer i øvrigt aldrig, det jeg har bemærket, i de her omhandlede Registre.

Den anden Art af de vigtigere Angrebsvaaben udgjorde de egenlige Geværer, især de større, Rør, lange Rør, Bøsser eller lange Bøsser, Hager, uden tvivl især Halsvager. Disse, og Benævnelsen for dem, der førte disse Vaaben, Hagefkytter, sieldnere: Bøsseskytter, forekomme meget hyppigt i Registrene. I Forbindelse hermed kunne vi strax nævne de „førte Rør“ eller „førte Bøsser“, der ommeldes i en 8—9 Registre, som oftest dog i ringe Antal. „Telrør“ nævnes i et Register af 1556 for Nykøbing paa Morsø; jeg veed ikke hvilket Slags Bøsse herved skal betegnes¹¹⁾.

„Spyd“, simpelt hen, opføres undertiden — en Sneds Gange — paa Registrene. Stundom, men sieldent, synes derved at være tænkt paa de lange „Spies“; men oftere forekommer det under saadanne Omstændigheder eller Combinationer, at derved maa være meent de mindre Spydkarter. Til disse hørte fornemmelig det temmelig ofte forekommeude „Federfpyd“; samt det sieldnere: „Knebelspyd“ og „Gabelliner“ eller „Skaffeliner“ (Javelins), der kun findes nævnte i Registrene for Malmø af 1555 og 1556. „Bassaner“ (formodentlig: Partisaner) findes ligeledes, i et Register for Thisted af 1556 og et for Viborg af 1588, i Forbindelse med Federfpyd og Hellebarder, altsaa i alt Fald: førte Vaaben.

Ogsaa Hellebarder, der dog vel nærmest regnes til

¹⁰⁾ Af „Lanzen“ (Lands), ikke af Land.

¹¹⁾ Tållehakar nævnes ligeledes oftere hos Adlersparre, men saavidt jeg har bemærket, uden Forklaring. Om Hager see foran S. 158 Anm. 70.

Hugvaaben, henførtes til de kortere og mindre anseete Værger. Hellebarder findes omtalte i de fleste Registre.

Degen (Kaarde) var det almindeligste blandt alle Baaben, og i en stor Deel Registre over Byernes Krigsfolk forekommer det for det hele Antal af Mandskabet ¹²⁾.

Endnu nævnes i Registrene Baadsmandsøxer (for Skagen 1583), „Vindøxer“ (Aarhus og Randers 1588), „Brede“ (jeg husker dog ikke bestemt, om i et Register for nogen Riibstad, og har ikke siden kunnet finde Noget derom blandt mine Excerpter); endelig „Pigkølle“ (formodentlig et Slags Morgenstjerne) i Registret for Malmø af 1555.

De vigtigste Gradationer i Bevæbningen vare trende: Harnisk med Spies eller Slagsværd; lange Rør; korte Baaben. „Degen“ var et af disse sidste, men tillige et af dem, som sædvanligst var forbunden med de to Arter mere betydende Bevæbning.

I øvrigt maa det endnu bemærkes, at der oftere findes tilkiendegivet, at Væbningen ikke var som den burde være. Foran i en Anmærkning til Mandstalslisten for Skagen af 1583 have vi allerede anført et Exempel herpaa. I Registrene af samme Aar for Kolding og Veile anføres særskilt de, som vare taxerede for Harnisk og fuld Rustning og havde det Fornødne (24 i Kolding og 10 i Veile), og de, som vel vare taxerede paa samme Maade, men ifkun havde Rør, hvorhos de dog lovede, at skaffe hvad der fordreides (29 og 10); og paa samme Maade stielues mellem dem, som vare taxerede for Hageskytter og havde deres Værger (137 og 52), og dem, med hvilke dette sidste ikke var Tilfældet (130 og 23). I Slutningen af

¹²⁾ Undertiden maa dette Baaben være betragtet som saa sædvanligt, at man ved Registerens Affattelse ikke har anseet det fornødent at anføre det; det er nemlig nu og da Tilfældet, at Degen slet ikke omtales selv for flere Byer.

Registrene for Ålborg, Søby og Hjørring, ligeledes for 1583, siges ogsaa, undskyldningsviis, at Mandstabet ikke var bedre stafferet, fordi Mynstringen var kommen saa tidlig; men at de, naar det forlangtes og der manglede Noget, skulde oprette dette. En af Grundene til flige Mangler erfarer man af et Brev af 29de September 1553¹³⁾, hvori Kongen tilkiendegiver Ålborg Borgere: at han er kommen i Forfaring om, at da der først forhen var udgivet Befaling om, at Bønderne skulde udruste, hver ni den 10de, samt at de skulde sidde i Forraad med Harnisk og gode Bærge, om Noget hastigt paaKOM, saa have mange af Ålborg Borgere solgt bort af Byen deres Harnisk og Bærge (til Bønderne), og saaledes havde de nu ikke selv den tilbørlige Rustning. Det paalægges dem derfor Alle, at forskaffe sig gode Harnisk og godt Bærge, og Øvrigheden at have Tilsyn dermed o. s. v.¹⁴⁾.

Endeligen har jeg kun lidet endnu at tilføie om det Forraad af Vaaben, som Byerne, i det mindste adskillige, selv sees at have været i Besiddelse af. Noget herhen hørende er allerede leilighedsviis sagt i det Foregaaende.¹⁵⁾ Et Par Steder i de titommeldte Registre omtales det ligeledes; saaledes er der i Slutningen af det for Åhuus af 1555, hvorefter 29 eller 30 Personer nævnes for Rør, 30 for Hellebarder, og 40 for Spyd, tilføiet den Bemærkning: „Til disse for^{ne} Folk have vi 20 Harnisk“; og i det for Horsens af 1588 forekommer under Rubriken Rustning først „af Byen 4 Rustning,“ og dernæst

¹³⁾ Conc. Tegnelse Nr. 4 fol. 278.

¹⁴⁾ At det sundom ogsaa kunde være vanskeligt, selv i Stæderne, at faae visse Vaaben, sees af en Erindring til Ringe i Helsingør den 5te Januar 1568, at Enhver maatte rede sig paa at have et godt Rør i sit Huus inden Pindsestid „anseende hvad Brøst her nu findes for Rør“ o. s. v.

¹⁵⁾ Side 158 ff., 194 o. fl. Et.

de private Personers. Især vil denne Materie imidlertid kunne oplyses ved Hjælp af de Helsingørske Raadstue-Bøger og fornemmelig ved Kammeregnskaberne, hvor der ideligen møde hidhørende Poster, især af Udgift til Reparationer og Reengjøren af Baaben. Der omtales saaledes flere Gange¹⁶⁾ Kjøbet af „Spies og Spiesstager“ til Byens Behov, i 1578 endog af 44, ligesom omvendt i 1578 og 1579 endel Spies af Byen bleve solgte til Private, og maaskee tildeels af hiint Antal.¹⁷⁾ Af Harnisser ciede Byen selv fiorten til femten¹⁸⁾, og det er især til Reenholdelsen af og Reparationer paa dem og paa Byens Hellebarder (stundom 17 til 18 Stykker, i 1569 derimod 30), at der forekommer Udgifts-Poster i denne Materie; Harnisserne bleve adskilte i deres Dele, forsynede med nye Jernplader; disse, og Hellebarderne, med Nagler, Ringe, Remmer m. m.; en Harnissvisker polerede Rustningen, og Olie („Lissaboner-Olie“) samt Flest, indkøbtes til Brug ved Afspudsningen. Istandsfættelsen og Poleringen af Byens Rør, disses „Forme“, Spænder, Kradsere, Laase og Piber i det Hele, berøres ogsaa; det største Antal, Byen saaledes noget Aar satte Penge paa at vedligeholde, var dog, det jeg troer, kun 11. Opflibningen m. v. af Byens „Degen“ forekommer ogsaa nu og da, ligesom det sees, at Byen havde Trommer¹⁹⁾; for ikke at nævne Faner, om hvilke lidet mere vil blive meddeelt leilighedsviis i det Følgende. Samtlige Baaben bevaredes paa Raadstuen.

Naar Borgerne eller Indvaanerne vare ansatte (taxerede) til Baaben og Bærge, hvilket vel skulde skee aarligen, som ved

¹⁶⁾ Navnlig 1557 af 14 Spiesstager for 7 p , og i 1578, da der for Stykket af Spies (formodentligt med Jern paa) blev betalt $\frac{1}{2}$ gammel Daler.

¹⁷⁾ I 1567 solgtes ogsaa en gammel Spydstage (som det synes: til en Harnissstages for en Trop flotske Knegte) for $2\frac{1}{2}$ p rund Mynt (det maa erindres, at Myntens Cours i 1567 var maadelig).

¹⁸⁾ Regnskaberne for 1562, 1571, 1575, 1578 og maaske oftere.

¹⁹⁾ I 1567 findes en Tromme kjøbt for 3 enkelte Daler og 4 p Mynt.

Ansættelse til Skat, men dog knap skeete synderlig regelmæssigt: tilkiendegaves dette i det mindste i Helsingør, og sikkert flere andre Steder, ved Sedler, der omfendtes til enhver Taxeret, og indeholdt hvilke Vaaben han var ansat for. Disse maatte da skaffes og vedligeholdes. Exerceringer eller lignende Øvelser²⁰⁾ foretoges imidlertid ikke; kun undtagelsesviis seer man i de helsingørske Bøger nogle enkelte Gange, at Magistraten har ladet hele Mandskabet møde for Raadhuset eller i Gaarden, for at fremvise deres Vaaben, navnlig naar en egenlig Mynstring var forhaanden²¹⁾. Disse Mynstringer fandt vel allerede Sted tidligere²²⁾; men imod Slutningen af Christian den 3'ies Regjering blev ved Brev af 29de September 1554²³⁾ bestemt, at der aarlig skulde holdes saadanne Mynstringer Onsdagen efter Philippi og Jacobi Dag. Mynstringer holdtes derefter ogsaa i det mindste, som vi have seet, i 1555, 1556 og 1558. Fremdeles berammes en saadan i 1560, ved Brev af 9de Marts 1560²⁴⁾; og i det helsingørske Regnskab for 1560 omtales en i dette Aar holdt Mynstring; ligesom Regnskabet for 1561 viser, at der ogsaa i sidstnævnte Aar holdtes en lignende i

²⁰⁾ Af et forhen nævnt Brev af 1565 til Odense om Udskrivning af Mandskab kan det bemærkes, at det derved befales, at de til Skatte bestemte Personer skulde indtil Afreisen fra Byen øve sig i Skydning.

²¹⁾ Raadhuusbogen for 2den Juni 1563 og 27de Mai 1583. Efter den sidstnævnte Tilkiendegivelse skulde Mødet skee „anden Dagen.“ Mynstringen ved Lehnsmanden fandt Sted den 3die Juni næstsest.

²²⁾ See saaledes et forhen omtalt Kongebrev af 1542 i Geh. Archivet om Mynstring i Siælland og paa Meen. I øvrigt gav Tyrigheten meget ofte, især i Krigens Tid, Grundring til Ting, om at Enhver skulde strax møde, Nat eller Dag, bevaabnet ved Raadhuset, naar Kloffen ringede eller naar „Trommen slaaer om.“ Dette var af Frygt for pludselige Overfald fra Fiendens Side.

²³⁾ Canc. Tegn. fol. 469.

²⁴⁾ Tegnelser, Nr. 6, fol. 233.

Helsingør, hvorhos Brev af 24de Mai 1561²⁵⁾ tilkiendegiver, at Kongen selv vil holde Mynstring over Mandskabet i Skaane. Det synes, som en sliq Mynstring ogsaa holdtes i 1562 i Helsingør²⁶⁾. I de følgende Krigsjaar ere de vel neppe blevne holdte; men fra 17de Aug. 1573 findes et foran nævnt Brev, hvorved Kongen tilkiendegiver Kiøbstæderne i Siælland og paa Smaaøerne, at han vilde lade dem mynstre²⁷⁾; i 1578, den 17de Februar, tilvaredes Helsingørs Borgere, efter Kongens egen, dog maaske specielle og mundtlige, Befaling, at Enhver skulde holde sit Væge og sin Rustning færdig, med Tilføiende at Kongen selv, naar Leiligheden kunde begive sig, vilde overvære Mynstringen; og i 1579 sees det af Helsingørs Ræmmer-Regnskab, at en Mynstring dette Aar var holdt endog i 2 Dage. Mynstringerne for 1583 og 1588 have vi noksom ommeldt i det Foregaaende. Efter den Tid fandt de Sted i det mindste i Helsingør i hvert af de følgende Aar, 1589—92, skøndt de i disse egenlig havde en anden Character, nemlig som Festsititeter i Anledning af fyrstelige Personers Nærværelse i Helsingør m. m. Mynstringen af 1593 vil man erindre fra vort Tidligere; og, efter hvad jeg har antegnet mig under et løseligt Giennemsyn af Regnskaberne for Helsingør for de sidste Aar af det 16de Aarhundrede, mynstredes Borgere ogsaa i 1596 og 1598, dog i det førstnævnte af disse Aar i Anledning af Christian den 4des Kroning, og i Forbindelse med de andre dithørende Festsigheder.

Det var i øvrigt ordentligviis for Lehnsmanden, undertiden for Stifts-Lehnsmændene, eller andre dertil særligt udnævnte Adelsmænd, at de sædvanlige Mynstringer holdtes.

²⁵⁾ Canc. Regn. Nr. 6, fol. 438—39.

²⁶⁾ Der anføres, bl. m., 25 $\frac{1}{2}$ for 5 Tdr. Vl, som Borgerne draf paa Raadhuset den Dag de var paa Rustning.

²⁷⁾ Jfr. ogsaa Pontoppidan Origines hafnienses, S. 253.

Bekostningerne for Byen ved Mynstringerne bestode dels i Betalinger til Spillemænd, naar ingen faste vare ansatte, til Baaben, Fanerne, Felttegn m. m., dels og til Foræringer til og Besværtning for Mynsterherrerne og Andre, samt Gilder og Lystighed paa Raadhuset for Borgerne efter overstaaet Arbejde. For at vise de førstnævnte Udgifters, samt Faners og Felttegnsskaffenhed kan jeg af Ræmmer-Regnskabet for Helsingør 1583 anføre den „Udgift og Bekostning paa den nye Fænnike, som blev gjort til sidste Mynstring, saa og i andre Maader for Felttegn og Andet til Mynstringens Birat og Tilbehøring.“ Der købtes saaledes 3 Stykker Sindal, guult og rødt, à 9 P Stykket, 15 Allen hvidt Sindal à 3 B Allen; fremdeles 4 Lod rødt Stiksilke (2 P), 5½ „siden Lind“ (?) for 3 P ; Skrædderen for at sye Fænniken og 5 Felttegn²⁸⁾ 2½ P ; for Stangen, som den hængtes paa 8 P ; Hans Guldsmed „for det lille Spyd, som sidder paa Stangen over Fænniken“²⁹⁾ 3 P ; for 12 Allen rødt Karthecken til Felttegn 9 P ; Johan Hattemager for en Knap omgiorde med Sølvtraad, der kom paa Fænnikdragerens Felttegn, 1½ P ; for 3 Allen 3 Dvtr. rødt Karthecken til Felttegn 2 P 10 P ; 2½ Lod Kniplinger, der anbragtes ved Enderne paa Felttegn, 2 P for hvert Stykke; for 1½ Lod Guldsnorer 4½ P ; for 24 Allen rødt Sindal til Felttegn til Trommeslagerne og Piberne 4½ P ; for „4 gull (gule?) Karthecken 2 P 12 P ; for en ny Tromme og Trommestikker 5 P 11 P . Endvidere Spillemændene for deres Tieneste 16 P , for deres Fortæring 5½ P ; til en Sværdseier for Afvisningen af Byens Harnisser, 6 P ; Dragerne, der bar disse Harnisser frem og tilbage 6 P . Den hele Udgift udgjorde 102 P 7 P ,

²⁸⁾ Felttegn foræredes siden i Almindelighed i Helsingør til Fændriken, eller Fændrikerne, de 4 Feltførere og Spillemændene.

²⁹⁾ I Regnskabet for 1591 omtales som Prydelse anbragt paa Fanen, foruden en saadan Sølvspids som den her omtalte, „en Silkefost oven paa Stangen, ligesom og et rødt Kløiels Haandgreb.

eller omtrent 51 Daler (nu Species). Til det her Anførte skal jeg endnu kun af Helsingørs Ræmmer-Regnskaber for 1588 og de nærmeste Aar efter Frederik den 2des Regjerings Døphertilføie, at ved en Mynstring i Marts 1588 havde Lehnsmændene fra Kronborg nedsendt en af Kongens Krigsmænd, som skulde stifte Folket (Væbningen) i Orden (han fik foræret 6 Allen Kartæck); samt at Byens Færre, Feltserere og andre Befalingsmænd fik af Byen Foræringer af Rostofferel, s. Ex i Januar 1590, (da Kong Jacob af Skotland kom fra Helsingborg med sin Dronning, sit Folge af Hoffinder o. s. v.) 2 Tdr. Rostofferel, og senere i samme Aar, „da Hertug Ulrik af Mecklenburg med flere Fyrster vare ventendes til Kronborg til Hertug Julius af Brunsvig, hans Bryllups Høitid“ 4 Tdr. Rostofferel; samme Quantum fik de i 1591, da Christian den 4de kom tilbage fra Hyldeingen i Norge; og i 1598 endog $\frac{1}{2}$ Læst (6 Tønder). I 1591 havde ogsaa, da Mynstringen³⁰⁾ var overstaaet, Byens Borgmestere og Raad Slotsherren paa Kronborg med flere Adelige til Gæst paa Raadhuset, og kostede Gæstebudet 67 Daler. Til de militaire Høitideligheder i Anledning af Kroningen 1596³¹⁾ anvendtes, efter Helsingørs Regnskaber for dette Aar og for 1597, omtrent 650 fl ; men disse Udgifter gaae rigtignok ogsaa fra 27de Marts til 11te September; flere Mynstringer fandt Sted; 40 Borgere bleve som „Knegte“ sendte til Kiøbenhavn; m. m.

Endeel af det Nysanførte har, i Forbigaaende, viist hvorledes Mynstringerne nu endogsaa bleve optagne som Dele af Festsiligheder ved offentlige Anledninger³²⁾. Fremdeles er det

³⁰⁾ Der omtales og ved denne, foruden 4 af Slottets Spillemand og 1 fra Helsingborg, 2 Pibere og 3 Trommeslaaer. En af Piberne fik endog en Rosenobel.

³¹⁾ 29de August.

³²⁾ Det kan endnu bemærkes, at der i Helsingørs Regnskab for 1589 endog findes en Indtægt i Anledning af en Mynstring, som holdtes

antydte, hvorledes de vare forbundne med eller endtes med Lystighed. Denne bestod oftest i Drickelag, men nu og da ogsaa i anden Fornøielse, navnlig i Dands. Jeg vil i denne Henseende anføre fra en anden Kiøbstad, Randerø, et Exempel, der ogsaa i flere Maader affpeiler Tiden. Den 20de September 1588³³⁾ aflagde adskillige Personer Vidneforklaring: at den Dag, „der stod Mynstning for Byen,“ saae de paa Raadhuset, at Anders Larsen bød „Amour“ [han kaldes ogsaa stundom i Bøgerne „Amor“] Mortensen en Dands med en anden Karl, som han havde ved Haanden, og at han stod længe for ham, og Amour vilde ikke tage Dandsen af ham; Anders og Amour Mortensen kom da op at trættes, og Anders havde sin Daggert ude, men blev hindret i at slaae dermed til Amour ved en Anden; Amour fremviste nu et lille Saar paa den ene Arm; men de Mænd, som derefter paa Tinget udnævntes til hiemme hos Amour at undersøge den Kiole, han hiin Dag havde haft paa, om der fandtes noget tilsvarende Hul paa den, udsagde, at de intet Hul kunde see derpaa, som var giort med Dd eller Eg; hvorefter Samedændene den 16de s. M. spore Anders qvit (fri) for Bold i Sagen.

V.

Om Vagtvæsenet i Byerne.

Til Slutning maa jeg endnu i Korthed omhandle en Indretning i Kiøbstæderne, der vel ikke umiddelbart var grundet

da Kongens Søster Anna blev fra Frederiksborg fort gienem Byen til Kronborg, hvor de stotste Gesandter, som vare hidsendte til hendes Formæling med Kong Jacob, opholdt sig. 11 Personer, som ikke vare mødte ved denne Mynstning, maatte nemlig betale Bøder til Statens Casse, i Aft 12½ Daler.

³³⁾ Tingbogen for bemeldte Dag. See om de ældste Protocoller i Randerø mine Bemærkninger i 5te Tidsskrift 5te Bind S. 132.

paa eller stod i directe Forbindelse med den egentlige Væbning, men dog i adskillige Henseender havde samme Tiemed og i det mindste for en Deel requirerede de samme Personer. Det er Vagtvaesenet i Kiøbstæderne, jeg skal tale nogle Ord om.

Vagt-Indretningen i Kiøbstæderne, navnlig om Natten, var af gammel Oprindelse og omtales nu og da i ældre Retsfilder end denne Periode³⁴⁾, men saa fort, at man af dem ikke synderligt kan lære at kende den. Alligevel var den af temmelig Bigtighed, og maa ofte have medført en ikke ringe Byrde for Borgerne.

Den første og selv endnu paa den Tid, vi omtale, meest virkende Aarsag til Organisationen eller Bibeholdelsen af Vagtvaesenet, var naturligviis den bestandige Frygt for pludselige Overfald, eller for hemmelige Odelæggelsesforsøg ved Mordbrand, ikke blot i Krig, men endog for det meste ogsaa i Fredstid, som Regjeringen og Byerne selv, efter hvad vi oftere foran have berørt, nærede og tildeels maatte nære³⁵⁾. Vi træffe derfor ogsaa paa Bestemmelser f. Ex i Helsingør om Dagvagt, mod Stranden, ikke mindre end om Natt evagt. I Forbindelse hermed staaer det Opsyn, der ved Vagt i Byportene skulde holdes med ankommende Fremmede, i det mindste i Kiøbenhavn³⁶⁾. Ogsaa erindres det besynderlige Optrin i 1563,

³⁴⁾ Meest vel i de Kiøbenhavnske Stadsretter; see den af 1294 Art. 84—86; Erik's Stadsret Art. 63 ff., Christoffer af Bayerns Art. 23—25 i Etatsraad Rosenvinges Samling S. 116—17, 137 og 166.

³⁵⁾ Det var især for Holmen ved Kiøbenhavn og Krogen, siden Kronberg, ved Helsingør, at man frygtede. Vagtvaesenet paa Holmen tør jeg ikke her indlade mig paa at omhandle, da det vilde føre for langt bort fra min egentlige Gienstand; og med Hensyn til Krogens Forsvar kan det vel være nok her at bemærke, at der af Helsingørs Borgere udvalgtes et Antal, (i 1566 fastsattes det endog til 32,) der, naar Noget paakom, skulde strax begive sig til Slottet og forsvare det, i Forbindelse med dets egentlige Mandstab eller Besætning.

³⁶⁾ Brev fra Frederik den 2den til Borgermestere og Raad i Kiøbenhavn

da de svenske Gesandter, og navnlig Steen Griffen, som var kommen hertil paa Reisen til Tydskland, bleve, efter en i Stillehed hos Regjeringen her fattet Plan, opholdte i Kiøbenhavn, og Steen, da han tilsidst med Magt vilde drage ud af Porten, mødte saadan Modstand, at han igien maatte begive sig tilbage til sit Herberg³⁷⁾. Fremdeles skulde Bagten, som der siges i et Kongebrev af 6te December 1581³⁸⁾ til Kiøbenhavns Magistrat, afværge Ildbrand, Mord og Tyveri. Den førstnævnte Ulykke havde man Grund nok til at befrygte, da i et Tidrum af kun omtrent 50 Aar en Snees Byer her i Riget, nogle endog flere Gange, undergik meget betydelige, stundom næsten totale Ildbrande: Noget, som begunstigedes ved Straatagene, der vedbleve uagtet de idelige Forbud imod dem, i Forbindelse med uforsigtig Omgang f. Ex. med Skydegeværer, medens man endnu ikke kiendte noget tilstræffeligt og let anvendeligt Middel til at dæmpe Ilden³⁹⁾. Natvagtens sædvanligste Forretning bestod imidlertid i at afværge Uordner og Forbrydelser. Allerede i Universitets-Fundatsen af 1539⁴⁰⁾ berøres det Tilfælde, at nogen af Studenterne om Natten skulde blive greben af Vægterne i noget Skielmsstykke. I Helsingør skulde de arrestere Spillemænd, naar de fandtes paa Gaden efterat

den 24te August 1576 (Siæll. Tegn. Nr. 13, fol. 184—85). Ogsaa i Ribe omtales Portvagt 1583. (Ny Danske Mag. 2det Bd. S. 280).

³⁷⁾ Holbergs Danmarks Historie 2det Bd. S. 432—33 jvfr. og Danske Magazin 4, 209 ff.

³⁸⁾ Pontoppidan Origines hafn. S. 374.

³⁹⁾ Helt denne Materie maa jeg her forbigaae, kun med den Bemærkning, at der især paa den hedeste og tørreste Tid af Aaret blev af Magistraten i Helsingør, ligesom nok ogsaa flere Steder, befaleet, at et stort Kar med Vand skulde være hensat foran enhver Eiendom; Læderspande bleve anstaaede for Byens Regning og laae paa Raadhuset; endelig inspiceredes Ildstederne. Disse saavelsom enkelte Straatag bleve stundom, efter Øvrighedens Befaling, som „ulovlige,“ nedrevne af Byvæbningene.

⁴⁰⁾ Tillæget til Oversættelsen af Krag's Christian den 3des Historie I, S. 682.

Bagtkloffen var ringet, fremdeles Skibsfolk, under samme Omstændigheder; ja, enkelte Gange seer man at de ere brugte ved Arrestationer af Personer i deres Boliger, dog formodentlig kun om Natten⁴¹⁾. Ved slige Leiligheder giordes der stundom Modstand, og man seer, f. Ex. i Byen Aarhuus, at det oftere er hændet sig, at Bagten er blevet saaret i sin Tieneste⁴²⁾. Det kan med Hensyn til Bagtens Pligter endnu her tilføies, at det i Helsingør blev den 5te Novbr. 1582, bestemt, at Bægterne derefter skulde raabe om Natten „eftersom Kloffen slaaer, og nævne Timen, saa man kan høre dem, hvor de ere, som og hvor Natten gaaer.“

Forpligtelsen til at deeltage i Bagten synes at have været indskrænket til Hærre, og derfor end mere byrdefuld. Af mange Tilfældigeheder, Grindringer m. m. i de helsingørske Bøger maatte man troe, at det ifkun var de egentlige Borgere, hvem Pligten paalaae, og det saaledes, at de personlig skulde udføre Bagttienesten. Kun Enfer og dem, som havde Sygdoms- eller lignende bestemt Forsald⁴³⁾, var det tilladt at leie Rogen eller lade en Anden gaae for sig; og selv den saaledes Stillede, siges det oftere, skulde være en Borger. Men ligesom dette Ord i øvrigt ingenlunde altid toges i streng Betydning, saa varieres, i adskillige slige Tilfældigeheder, Bestemmelserne, især om at de, som stilles, skulde være Borgere, med: at det dog skulde være Personer, man kunde lide paa, „ikke løse Companer, som Dynen ikke sidder fast i Døren efter“ m. v., ligesom det ikke heller maatte være gamle Mænd, der leiedes, men unge og stærke Mænd⁴⁴⁾.

⁴¹⁾ See Helsingørs Raadhuus-Protocoller for 29de Marts 1568, 8de Aug. 1580, Mandag efter Trinitatis 1559, 14de December 1578, og oftere.

⁴²⁾ Hübner's Aftskyfter I, 248 og Sammes hist. Beskr. af Aarhuus S. 51.

⁴³⁾ Deriblandt regnedes, at Bedkommende var Herbergerer: Protoc. 5te Marts 1561.

⁴⁴⁾ Protoc. for 2^{den} Juni 1563, 5te Marts 1561, 13de Mai 1566, 26de Juni 1570 (ifke „hallandske og ukynde Folk, gamle og affærdige Mænd“) og flere Steder.

Det synes mig derfor rimeligst, at det var de egentlig Bosatte, hvilke den omhandlede Pligt paalaae. — Fritagne for den synes i Ribe Magistraten at have været, i det mindste for Portvagten og Markedsvagten (Torrevagten) „som for andet smaat Arbeide“⁴⁵⁾; men i Kiebenhavn lader det til, at Magistraten, der tidligere havde holdt sig fritagen bl. a. for Bagt, under den i 1580—81 med Borgerne stedsfundne Tvist har maattet give efter for Borgernes Begiering om, at Øvrigheden ogsaa skulde tage Deel i denne Byrde⁴⁶⁾, der, som det i deres Klage hedder, „gaaer hastigt omkring her i Byen,“ og hvorved det er bemærket, at hver af de Tannemænd i Raadet dog haver en Part af Vagten om Natten for sin Dør. I Helsingør deeltog Magistraten i Vagten; ja det var endog en Tid lang bestemt, at hver Nat skulde een Raadmand vaage, hvorved det maatte skee, at enhver Raadmand kom til at holde sin Bagt næsten hver Uge; ikke at tale om at en Magistrats-Person i Regelen var Vagtmester indtil langt ind i Frederik den 2^{dens} Regiering, hvorom nedenfor. Forresten vare Fritagelserne for Bagt, som man af det Anførte kan slutte, kun siældne; oftere gaves saadan Fritagelse af Kongen, især, blandt flere Friheder, til hans Soldere. Magistraten i Helsingør gav i 1580 Laurik Esbernssen for hans Alderdoms og Skrøbeligheds Skyld fri for Skat, Bagt og Overroen (til Helsingborg) hans Livstid, hvilket den 18de Januar saantystes af menig Mand.

De, som skulde paa Bagt om Natten, tilfagdes ved en Bysvend samme Dag, eller maaske Dagen forud. Vagten blev

⁴⁵⁾ Forhandlingerne i Striden mellem Ribe Magistrat og Borgere 1583 Ny Danske Mag. 2det Bd. især S. 280 cfr. 284.

⁴⁶⁾ Borgernes Klager Art. 9 i Pontopp. Origines hafi. S. 473, Magistratens Svar S. 479 og Forliget af 6te Januar 1581 samt den kongelige Stadsfæstelse m. v. af 5te April f. A. (S. 485 og 493; her omtales det dog ikke udtrykkeligt).

sat, formodentlig ved Morkets Indtrædelse, naar den store Bagts flokke blev ringet, og varede indtil der om Morgenen blev af-ringet⁴⁷⁾. Endnu i 1562⁴⁸⁾ skulde der i Helsingør kun være 6 Bagtere hver Nat; de skulde deles i tre „Selstaber;“ to af dem skulde nemlig vaage og være slittigen ud mod Stranden, to paa Steengaden, og de to andre vandre om i andre Gader og Stræder. Alle sex skulde samles 2 Gange om Natten, Kl. 11 og Kl. 1, for Raadhuus-Porten og „raad-slaae og sige hinanden, om de fornemme Noget at være for-haanden og gjøre hverandre Bistand deri; eller sige det til Fogden (Byfogden), om de ikke selv kunde bestaae det.“ Af en Tilførelse i Raadhuus-Protocollen for 29de Marts 1568 sees, at hiint Antal da var eller blev forandret og forøget saaledes, at 16 Borgere skulde vaage om Natten, og 4 om Dagen ud imod Stranden; og efter dette maatte Bagtholdet det vistnok blive en betydelig Byrde.

Der klages tidt i de hellingørskke Protocoller over Forsæelser i Henseende til Bagten, snart at de tilsagte Mænd ikke vare mødte, snart at de Bagtpligtige eller de, som disse havde sendt i deres Sted, havde sovet paa Bagten, været drukne, gaaede hjem o. s. v. Dog bleve stelden eller aldrig de Paagieldende virkelig straffede; efter Forbøn gaves de fri, med Advarsler og Trudslar. En Sag af noget mere qualificeret Natur, hvor Vedkommende viste større Opsætsighed, troer jeg dog her at burde meddele som i flere Henseender oplysende den Tids Væsen. Den 27de Januar 1584 anklagedes en Anders Pedersen Bødsfeskytte af Bagtmesteren Viderik von Have; da denne nemlig ved Byqvenden havde ladet Anders tilfuge, at vaage en Nat, kom Anders drukken paa Bagten, var grov, og vilde

47) Protoc. f. 21de December 1575.

48) Protocollen for 30 Novbr. 1562.

ikke engang gaae hjem igien, da Didrik bød ham det. Anders spurgte sig selv: „hvo har lagt mig denne Bagt paa?“ og svarede selv: „Det har Poul Byfvend gjort. Havde jeg ham her, skulde han aldrig mere komme i Frands Skrivets (Borgermester Frands Lauritsens) Gaard.“ Diderik havde da sagt, at det ikke var Pouls Skyld, men at han (D.) havde paa Borgmesters og Raads Begne besejlet Poul at tilfuge Anders. Denne svarede, at han Intet havde med Borgmester og Raad at bestille, „fordi han tiener Kongelig Majestæt,“ og at han skulde anklage Borgmestrene og Raadet paa det Sted, hvor de skulde ligesaavel tage deres Hat af som han; m. m. Diderik bortviste ham to Gange; men han vilde ikke gaae, men holde sin Bagt. Didrik satte ham da paa „Skarvagten“ efter hans Begiering. Da Bagten var bestilt (sat), gif Diderik hjem og lagde sig, men stod igien op Kl. 12 og gif ud for at beseje Bagten. Da han nu ikke fandt Anders paa Bagten, tog han to andre Bægtene, Peder Glarmester og Esbern Klokke, „Borgere her i Byen,“ med sig, og gif hen ved Anders's Bindue; da sad denne inde og drak med sine Gæster. Diderik spurgte ham, om hans Bagt var der. Han svarede: „hvad tusind Diavle vil Du have?“ — Didrik gif bort; men Anders begav sig derefter igien paa Bagten, hvor han dog gjorde „Mytteri“ og skændtes med de andre Bægtene, og stak efter Peder Glarmester med sit Spyd, hvilket en Anden dog slog tilside, saa der ingen Skade skeete. Byfenden Poul klagede ogsaa over, at Anders den Nat „siden Et slog,“ havde været tre Gange for hans Dør, to Gange for det ringede af Bagt, og 3^{die} Gang da det havde ringet; og at han havde hugget i Døren, raabt og æffet ham ud at slaaes. Alt dette blev beviist og tildeels vedgaaet af Anders, som blot bad om Raade. Han blev vel indsat (i Arresten) til paa videre Bested, men umiddelbart derefter tilføies dog i Protocollen, at Borgmestrene og Raad

for godt Folks Forbøns Skyld tilgav ham, dog saa at, hvis han forsaac sig saaledes oftere, skulde denne Sag staae ham aaben; hvorpaa han gav en „haard Forpligt.“

Medens vi dvæle ved de hellsingørske Bestemmelser, kunne vi endnu berette noget om Befalingen over Bagten: i Aarene 1563 og 1564, og rimeligviis tidligere, var Bagtmesteren en Raadmand; ligesom endnu 1570, da den af Raadmændene, som paa den Tid var det, den 26de Junii traadte fra, og Borgermester Jacob Hansen (der ogsaa tidligere, som Raadmand, havde været Bagtmester) „bevilgede“ en Tidlang igien at varetage denne Post, sætte Bagten, og have Opsyn dermed. Et Par Aar efter, 14de April 1572, blev en Raadmand David Hansen besejlet at have dette Tilsyn; men i October 1574 overdroges det til en Jens Holm, der ikke var i Raadet, men uidentivt Rodemester. Han vedblev ogsaa at fungere, indtil han i 1582, efter Begiering, blev forlovet „med Tak for Vilighed,“ og Diderik von Have beskiftet. — Først i Christian den 4tes Tid, 1590, forekommer der i Regnskaberne en lenuet Bagtmester; han fik 24 R aarlig. Saa Aar derefter, 1596, omtales og en „Bagtskriver“ i Hellsingør, og det med Betaling; han fik $\frac{1}{2}$ R hver Dag, hvilket fra Paaske til Michaelis bemeldte Aar udgjorde 5 R 6 S .

Hvad selve Bægterne i Hellsingør angaaer, findes der vel, i Protocollen for 26de November 1565: „En Bægter skal have 4 R runde Penge eller 12 R Klippinge;“ hvorhos Tillæget derefter: „Og hver Borger, som for (frisk, legemsdygtig) er, vaage selv eller en anden Borger i hans Sted,“ synes virkelig at tyde paa, at de skulde have nogen Remuneration. Men maaskee har det i saa Fald været forbigaaende, og muligen er det aldrig traadt i Kraft. I det mindste har jeg ikke fundet Spor til Uddedelsen af et saadant Beløb, der aarviis ikke engang kunde

blive ringe, i Kæmner-Regustfaberne, enten før 1565 eller noget andet Aar.

Endelig endnu kun et Par Ord med særskilt Hensyn til Bagten i Kiøbenhavn. Ved Brev af 1te October 1567 til Kiøndegiver Kongen: ⁴⁹⁾ at, efterdi Borgermestere og Raad i Kiøbenhavn have berettet for ham, at de, for at Alt med Bagt maatte blive desbedre forserget, vare tilfunds at tage i Tieneste „saamange duelige Karle, som behov gøres“ (saaledes i det trykte Brev i Ny Danske Magazin; i Cancelliets Copiebog staar „et hundrede duelige Karle“), som altid skulle vare i Portene, paa Bolden, og om Ratten paa Gaderne, og lønne dem af Byens Penge; da tillader Kongen nu, at de Karle, som Borgermestere og Raad saaledes tage til Bægtene, altid maae og skulle blive i Byen, og ikke bruges andensteds, end hvor Borgermestere og Raadmænd have dem behov. Ogsaa i et Brev af 11te Marts 1571 ⁵⁰⁾ fra Peder Dre til Kongen, med Undskyldninger i Henseende til de Dverfsald, Drab m. v., der ofte fandt Sted i Kiøbenhavn, siges der blandt mere, at Peder Dre havde talt med Borgermestrene, og at de sige, at der vaager Karle hver Nat, og at de, hvis det ønskes, at flere skulle vaage, gierne ville efterkomme det m. m. ⁵¹⁾ Udtrykkene i Borgernes førnævnte Klage af 1580 over Magistraten synes imidlertid at gaae ud fra den Forudsætning, at Borgerne selv eller ved Personer, der leiedes af hver Enkelt, udførte Bagten, hvorimod rigtignok adskilligt i det ligeledes foran nævnte Brev af 6te Decbr. 1581, saaledes som dets Indhold

⁴⁹⁾ Canc. Reg. over alle Lande Nr. 9 fol. 259. Det er allerede aftrykt i Ny Danske Magazin 2det Bd. S. 55 efter „en gammel Copiebog.“

⁵⁰⁾ Nyge: Peder Dres Levnet S. 252.

⁵¹⁾ Han havde ogsaa befaleet Profossen at være paa Gaderne og see vel til, hvilket han antages at ville gøre; „men Byen er stor, saa at de (Misbædterne) mangensieds kunne komme ud af Byen, uden at komme ud af Portene.“

gives af Pontoppidan, snarest maa antages at forudsætte det som endnu vedvarende, at Vagttienesten udførtes ved Karle, der vare leiede af Byen. Der siges nemlig, at Borgermester og Raad „skulde have flittigt Tilsyn med de forordnede Natte-Vægtiere, saa de maatte afværge Ildbrand, Mord og Tyveri, samt see til, at ingen Byens Indvaanere, af hvad Stand de end være kunde, unddrage sig fra Udgiften til en Anstalt, som var hans egen, ikke mindre end Andres Sikkerhed og Belfærd angaaende.“ Derimod hedder det i det Uddrag, jeg har gjort af et Kongebrev i Cancellie-Protocollen ⁵²⁾ af 6te December 1581 angaaende Kiøbenhavn, at Ingen, i hvem det end er, skal være fritaget for at holde eller lade holde den Vagt om Natten, som er sædvanlig; (til at forebygge Ildbrand, Tyveri, Mord og allehaande Vaade og Skade). Jeg har ikke kunnet eftersee selve Stedet i Registrene; men det forekommer mig ved Sammenstillingen her ovenfor, at mit Uddrag seer mere correct og rigtigt ud, og i saa Fald, vilde det tale for at den i 1567 indførte Brug siden var bleven hævet.

Om en Vagtmester ved Vægterne i Kiøbenhavn har jeg Intet seet; derimod nævnes „Vagtskriveren“ flere Gange i Forliget af 1581 mellem Magistraten og Borgerne og i Kongens Approbation m. v. Deraf sees dog kun hans Bligt, at skrive for Ræmnerne og „vare“ disses Regnskab, men Intet om hans Forhold til Vagten.

⁵²⁾ Siællandske Registre Nr. 12, 191—95.